

173848/6

Зервоний
шлях

1931

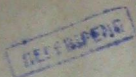
6

173848

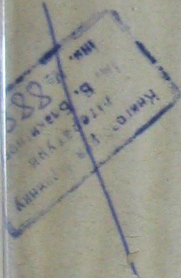

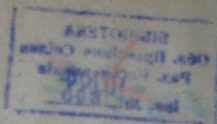
ПЕРВОНІЙ ШЛЯХ

ЛІТЕРАТУРНО - ХУДОЖНІЙ, КРИТИЧНИЙ
І ГРОМАДСЬКО - ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ
ФЕДЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНЬ РАДЯНСЬКИХ
ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ (ФОРПУ)

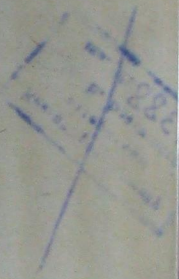
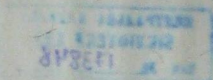
1931

№ 6
(96)

Видеографический отдел
Видеокассеты в "Литературе"
Учреждение "Литература"
Учреждение "Литература"
Учреждение "Литература"

Укроблвліт № 168/ж.6.7/V11931
Зам. № 4287. Тираж 5.450.

З М І С Т

	Стор.
Петро Панч. Помилка Мухи Макара. Оповідання.	5
Ст. Крижанівський. Шахта Марія. Поезія.	24
Є. М'якота. Дружба. Повість. (Продовження).	25
В. Очерет. Модельний цех. Поезія.	38
Григорій Епик. Перша весна. Уривки з роману.	39
Лев Селіван. Батарея кличе. Поезія.	47
Ол. Досвітний. Серед літераторів. Уривок з роману.	49
Вадим Собко. Новий цех. Поезія.	56
Володимир Кузьмич. Водолази. З роману „Турбіни“.	57
Еміль Гінкель. Ринок праці. Поезія.	65
В. Алешко. У боях за бавовник. Нарис.	66
Х. Гльдін. На Дніпрельстані. Нарис.	73
В. Коряк. Художня література на сучасному етапі соціалістичного будівництва. (Закінчення).	83
М. Доленго. Гордій Коцюба.	89
К. Д-ко. Перший державний білоруський театр.	99
Резолюція першої Всеукраїнської наради ударників соціалістичних ланів, призовників в літе- ратуру.	102
Хроніка.	104
Бібліографія.	112
З. Краян—Ст. Крижанівський. „Вугілля на горі“. Віктор Дубровський—	
М. Тардов. „Шапці“. А. Родзевич—Анатоль Франс. „Пінгвінський острів“. Ніже-	
нець—Ів. Ле. „Поza килимами“. Петніков—Йоганес Р. Бехер. „Голодне місто“.	
Ст. Винниченко, Т. Зикеев—Ол. Полторацький. „Людина з монбляном“.	
Гр. Петніков—Еміль Гінкель. „Відпочинок коло пневматичного молота“.	

ПОМИЛКА МУХИ МАКАРА

Коли й старанно Муха Макар виконував свої обов'язки, а в шкоду всетаки вскочив. По дорозі від Караванового поля до колективу «Ясні зорі» він марно шукав слів, щоб виправдатися перед правлінням. Власне, що вони наробили з трактористом, він ще не уяснив, і тому забіг додому, щоб порадитися з своєю молодичкою.

— Мабуть, зовсім ухекали!

— Молодиця молодичка, схожа на тугу натоптаний лантук, на його слова спочут-ся схитала головою й широко побажала:

— Краще б він поодбивав оті печінки тобі, а не сердешній машині.

— Споршений Муха Макар, у надрубаних халявах, схожий на сухий корінець, на це виправдатися:

— Хіба його одним оком додивишся?

— Тобі б і двоє не допомогло.

У тракториста було їх аж четверо, а й то не хватило созренія, бо ж це ідол якийсь, трактор: пре, як неначе йому стрючковатим перцем підмазали. Ну, я то такий, що образую.

Видно пана по халявах.

— Я зразу побачив, що в темноті нічого не видно, отут і треба б було трактористом і й провести трактора в руках, так хіба ж він послухає, хоч мене й наставлено начальника.

— Тебе?

— Авжеж.

Під час оранки на зяб перший сурганський колектив «Ясні зорі» розподілив по дві бри ади. Муха Макар добре знав колишнє Караванове поле, де він все життя працював за десятий сніп, тому його й призначили до другої бригади, що їхала на зяб.

— За начальника, чи як? — запитав він, вилазячи на трактор з червоним прапором. — Межі покажеш, — наказував йому голова колективу, ставлячи в табелі хрестоти його прізвища.

— Значить, як межівник ніби?

— Та покажи трактористові, де левада була, там, здається, пеньки zostалися. По-чир будеш стерегти.

— І все?

— Про змагання з першою бригадою не забувайте.

Коли Макар зручніше вмовився на тракторі, хазяїновито окинув одним своїм поглядом валку з людьми, з плугами, з водою та з паливом і ліктем штовхнув трактор.

— Горкай.

Трактор «Інтер» розсунув туге коло колгоспників, що на різні лади сипали дотепер, вийшов у поле.

Розподілені наділи членів колективу були зведені разом з колишнім Каравановим в одне поле. Зараз мали підняти під ранні ярові сто гектарів. П'ятдесят при-значити тракторів і стільки ж припадало на кінську колону із шости плугів. Вони мали на дві зміни, щоб скінчити оранку за шість день.

Ватаг кінської колони до тракторів ставився з повагою, але передорачами непоміжно для трактористів, коли чвиркав, то тільки в бік «Інтера», і тут же загадково говорив: — А може хто й за п'ять справиться.

Симпатії Мухи Макара двоялися: в кінській колоні був Буланій, що мало не рейшов до нього від Каравана, але після маршу через усе село на приступці «Інтера» він уже кричав на вухо «парнишці молодому»:

— Кінь — не трактор: слово без всякого тобі обйома!

На полі, що одним рогом западало до левади, саме посередині межі улаштувався табір. Доки орачі рихтували плуги, а трактористи заправляли мотор, Муха Макар обійшов з старшим лановим межі, позначив їх червоними прапорцями; з ватагом орачів виміряв смуги для кожного плуга і повернувся до табору, коли вже все було готове до оранки. Лановий урочисто зняв шапку, теж саме зробив і Муха Макар і, не давши лановому розгуляти рота, сказав:

— Рушайте, а балакати по роботі будемо.

Лановий надів шапку.

— Правда, Макаре, рушайте.

Муха загонисто заніс до лоба три пальці:

— Хай вам... — але враз похвativся і вже ляснув долонею. — Забув, а й говорив же парнишка молодий.

Зриваючись на кашель, загув мотор і рушив ув один бік, а дванадцятаро пар коней запряли вухами і поспішно смикнули шість плугів у другий.

— Про змагання з першою бригадою не забувайте! — додав ще на дорогу Макар, але причіпки уже деренчали сильніше за його пискливі вигуки.

«Інтер» вів за собою двокорпусний плуг Сакка і вже вивертав на сонце масні ґрунтові скиби чорної землі. Муха Макар подріботів за плугом.

— А чого ти, парнишка, не від межі починаєш?

Тракторист, не озираючись, кинув назад:

— А на заправку до тебе на ялових ходитиму?

Муха Макар зупинився, ласкаво глянув єдиним своїм оком в спину трактористові, потім знову в борозну й весело підморгнув до левади:

— Раціоналізація! — і на цьому осікся. Усмішка з обличчя перебігла в його очі, лем побиту борідку, потім воно просто перекинулося: на межі, спершись на палицю, в насунутім на очі картузі, стояв Караван, що на нього він працював усе своє життя. Перед Каравановими очима трактор уперто сунув до межі його поля. Важким поглядом Караван, як залізом бритви приставленої до горла, стежив за кожним вершком. Трактор накотився на межник і два лемеші перерізали зелений застарілий рубець. Караван, немов од рани, одвів свої очі й зупинив їх на Мусі. Муха Макар пам'ятав, що вчився над ним Караван, коли виступав узимку на зборах, і тепер мав усі підстави довіритися йому і він, щоб не зустрічатися очима, хазяїновито нахилився над стернею, налапав очима маленький черепок і ще хазяїновитіше, щоб ненароком не попав на леміш, пошукуючи місця, куди його закинути. Шукав він навмисне довго, але Караван все ще не зводив з нього очей. Він тільки переставив палицю, від чого та замітно підвищилась. Муха Макар здивувався, — що б там могло бути на рівному обніжку, щоб на нього можна було сперстись і пригадав, що там, у бур'янні, одвіку лежав важкий камінь, на якому він не раз ламав собі косу. Друге таке місце було на Бабачці, де ще колись давно викорчовано леваду.

— Чуть не забув, — зрадив він з цієї нагоди, — прощайте, мабуть, — і, зідхнувши з полегшенням, немов скинув з плечей муляві Караванові очі, підтюпцем, щоб не значити це місце прапорцем, потрусив до Бабачки. За ним шкутильгав сухоребрый Дрючок, що прибудився до табору. Уже одбігши в поле, Муха Макар аж тепер згадав про хобристість. «Я б тобі, знаєш, що сказав, Караване, — заговорив він до дерева, що стискував у руках: — знаєш, що б сказав: — Я на тебе все життя своє працював, щоб ти мене не забув, щоб хоч таким люди помічали, що я теж чоловік, а серця ні на кого не маю. А тепер прийшов і на нашу вулицю празник: совєцька власть тружеників за людей стала вважати. А в тебе, Караване, забрали тільки те, що ми тобі своїми горбками нажили, а ти вже й з — під лоба на нас. Дивись, дивись; тільки тепер не залякаєш, бо Муха вже не боїться тебе.»

Караван все ще стояв біля каменю і спирався на палицю. Назад до табору Муха Макар повернувся вже другим межником і до самого ранку чував себе, як на святі. В таборі серед гарб на стерні вилискували стягнуті кількі залізні бочки з гасом, поруч стояли бляшані жбани з сизою олінафтою і з бензиною. Під сонцем висів терпкий припах. Тут же докищо в безладді лежали лійки, цеберки, лопати, брезенти й ліхтарі. За всім цим мав доглядати Муха Макар і він від справнього задоволення сів на бочку з гасом, дістав кисет і почав крутити цигарку. Коли в руках були сірники, він скося зирнув на сіно, що найжачилось із гарби. Звідти ось поспередило протяг:

— Макаре.
— Та я вже й сам метикую, — і щоб остаточно виправдатися, враз крикнув: — Гей, боки білобокі, ви що ж судьби своєї не собразуете, чи що?

Куховарки, що розкладали за табором вогнище, наставили до нього вуха.

— Ви, кажу, мировий пожар хочете счинити? Геть мені на п'ятдесят сажень, як внутрішній службі сказано!

Сам він теж одійшов далеко вбік і там спалив свою цигарку. Після цього він з похоттю городищ заходився біля дорученого йому майна і табор до ранку преобразив. Муха Макар встиг уже до ладу поставити гарби, на віддалі з брезенту спорудив ятку для палива й мастила, таку ж ятку спорудив і для кухні, і табор уже виглядав майже як ярмарком, в якому вешталось стільки людей, як це буває на підторжі. Снодійняючи між ними, Муха Макар після снідання помітив си нали з трактора. Тракторист з вивісним прапорцем просив принести води для радіатора. Муха Макар схопив лійку з цеберки води і хутко помандрував на край поля. Біля кінської колони його зупинив орач.

— Куди несеш, до карасинки?

Муха Макар за слова «карасинка» образився і нічого не відповів.

— Може б трохи дав води Буланому?

Впарі з сірим стояв той самий Буланий, що в Каравана справлявся мало не за трактором і простягав до відер рожеві ніздрі. Муха Макар завагався, простяг руку до Буланого, але позирнув і на трактора: звідти вимагали води. Він поміркував губою і вже рішив схопитися за відра.

— Коня у всякий і навіть не старший зуміє напоїти, а трактор — треба вміти, — йому потяг по ріллі важкі відра, що нагинали його до самої землі.

Назад повертаючися з порожніми відрами, Муха Макар на ріллі здивав дідка. Весь свій, з бронзовою лисиною, дідок в білих штаних, спираючися на костур, босими ногами ходив по глибоко зораній ріллі і заклопотано й пильно придивлявся старечими очима до чубатих скибок. З натугою він зважувався на костур, розгинав свою спину, хрипиво оглядався з-під руки довкола. Колишні дрібненькі селянські клаптики землі були вряд укриті розгонистими борознами і хоч би які ознаки меж зникли під ногами. Дідок у білих штаних знову нагинався шкріб у жменю землю, підносив до очей, вдивлявся в чорний порох, дув проваленим ротом на долоню і заперечливо хитав головою. Він перейшов у друге місце, знову нагинався, нашкріб у жменю землі, підніс до очей і знову заперечливо похитав головою. З кожним кроком його тривога зростала, бо не переставали щось шепотіти. Муха Макар наблизився. Це був дід Майка.

— Загубили щось, папашо, чого шукаєте?

Дід Майка звів на нього свої в сивих віях очі.

— Загубили, кажу?

— Убили, синку, убили.

Дід Майка був глухий і доживав свої дні у сина, що вступив до колективу «Ясні».

— Кого вбили, діду?

— Земельку, сину. Моя дідівщина, а син у колектив її, а син під трактор її. Де моя земля, покажи мені, синку, я хоч попрощаюсь, я поцілую мою землю та скажу, синку, під ваш трактор. Ляжу вмирати.

— Штраф заплатите, діду, за порушення тишини.

— Заплатчу, синку, заплатчу, тільки де наша, де?

— Ось вона, діду! — і він обвів цеберками навкруги. — Вся тепер наша, скільки не забачиш, діду, вся наша.

Дід Майка опустився на коліна і припав до грудки. Він обіймав її руками, туло до неї висохлі груди, цілував посинілими губами пружний овал скиби й щось леб до неї, як до єдиної дитини, що навіки прощалася з старим батьком. У Мухи Макар пошмішка збігла з виду і він, кліпаючи єдиним своїм оком, одвернувся ніби од віт. До них сунув чорним танком трактор. Дідок в білих штанях все ще лежав на ріллі над ним хистко миготіла соняшна пряжа. Муха Макар нахилився і обережно допо йому встати.

— Ходіте вже, діду, — і в голосі забриніла струна співзвучна до струн степов вітру, що над високими могилами доспівав свою пісню. — Ходіте.

— Незнавиділа мене земляця: не прийняла раніше. А я її руками...

— Зігнула вона вас, діду, ця земляця в дугу, а ви ще й цілуєте її, сльозою кропи а воно радіти треба, що передня жизнь не така вже буде: тепер буйвол оцей гнутиме нею спину, а не ми. Ходіте!

Позаду них, порюючи перій, громюхо просунувся трактор.

Дідок хистко зважився на костур. Він став зовсім безвільний. Старечі губи шамотіли якісь слова, але сльози ніби зменшили той тягар, що зігнув його в дугу і слухняно подирав за Мухю.

На межі Муха Макар попрощався з дідом Майкою, зворушений повернувся, іти до табору і на тому самому місці, де й учора, побачив Каравана. Він стояв, спирачися на камінь палицею, і важким поглядом з - під насунутого на очі каргуза дивився просто на нього. Муха Макар на цей раз не зупинився, як учора, він хоч і відчув, Караванів важкий погляд ніби грузом ліг йому на плечі, проте хутко попростував табору і, коли зайшов за брезент, сів у самий куток зверху на залізну бочку і, якби когось очікуючи, пошукав очима про всякий випадок чогонебудь замашного.

Наступив п'ятий день. Спокійне до того руде поле, мов море восени, вкрилось чиними хвилями. Трактор ходив уже по - під самими межами, а коні все ближче сходилися із своїми сусідами. Зранку приїздив Голова колективу і заявив, що перші бригади мабуть, закінчать оранку сьогодні. Муха Макар ще вночі ходив з «парнишкою молоді» на його ділянку й виміряв ногами незорані паси й говорив:

— Ніби як в акурат. Тепер на тебе, парнишко, вся надбоя.

Тракторист теж прикидав ув умі і, на його думку, виходило, що «трощи, а мабуть, не встигне».

— Якби не їздити на заправку до табору.

Муха Макар пошкріб свою молю побітку брідку, яка від пороху знову обернулася у чорну, потім змовницьки підморгнув і таємничо прошепотів:

— Цить, а я таке слово знаю. Чув, як взимку говорив такий парнишко молоді?

«На заводах конвеєри, на заводах раціоналізація». Чув? Так цить.

В кінській колоні теж шепталися поміж себе і підраховували залишки:

— Тридцять на вісімдесят і ще вумножить на шість і розділити на пополам, бубонів їхній ватаг. — У тебе, Гришо, найбільше зостається.

— А що ж ви мені дали якусь пирхалку, а не конячку, — чути огризався басом Гриша. — Ну, завтра і не так їй накруго хвоста. — Потім той же бас говорив уже десь за габою. — Шайма, круглаа сиротка, шайма!

У «круглої сиротки» на зубах, чути, хрумчав овес.

— А карасинка, здається, чадить уже, — бубонів знову ватаг. — Кочергар казав: дня виграю: на шостий, каже, до обід скінчу.

Орачі притишено зареготали, так ніби вони грали в жиурки і жиурились «кочергар». Старший лановий спав разом з ними на гарбі і разом з ними сніявся.

Муха Макар кожного разу, коли чув слово «карасинка», або — «кочергар», згадував, що в ятці розвелось багачко бліх і немилосердно шкріб собі боки.

Вдосвіта, ще до схід сонця, він зірвався на ноги, підсмикав штани і тихо, крадькома продерся до трактористів, що спали під брезентом.

— Хлопці, хлопці, вйо!

Потім хитро позирнув на гарби, де спали орачі, але в таборі їх залишилося у малю. Він вибіг за гарби і скорше почув, ніж побачив у сірій імлі, як орачі погейкували на своїх пругах.

— Та не їдять його мухи, — ображено ляпнув він по штанях і ще більше напосів трактористів:

— Дітки, дітки, рушайте в добру годину!
Разом із сонцем вийшов із табору і трактор. Муха Макар, мов за школярем ранець, ніс за ним дві цеберки сизого гасу. У хвості вже за Мухою шкутильгав сухоребрій Дрючок, що розводив йому в ятці біліх.

За день Муха Макар разом з Дрючком ходили до трактора тричі та стільки ж раз ганяв молодих стернових і трактор навіть підчас обіду не сходив з борозни.

Кожного разу, коли Муха Макар повертався з порожніми відрами назад до табору, це з опаскою позирав на те місце, де лежав у бур'яні камінь, але Караван уже другий раз не показувався.

— Мабуть, луснув од созренія,— говорив тоді Муха до Дрючка,— бо машина — трактор.

В обід учні трактористи, двоє шустрих комсомольців, із патичків зробили діягра-змагання. Один патичок був чисто обструганий і стояв вище за шістьох помережаних. Муха Макар, не показуючи свого задоволення, підійшов до діяграми і хазяїновито придивився на рівні з іншими обструганий патичок, що мав бути трактором.

— Отак воно є правильно,— і потай підморгнув до учнів, що вже мали образити. Орачі щиро підтримали і штовхнули сусіда сусіду коліном.

До вечора Муха Макар потихеньку готувався до шабашу і не помітив, як Гриша, вночі вів розмову з своєю «круглою сироткою», повернувся з плугом до табору. Він помітив тільки, як той зневажливо пройшов до діяграми і високо підсмикнув один помережаний патичок. Муха Макар розгублено закліпав єдиним своїм оком і потай зирнув у бік трактора. Трактор чомусь стояв, а через рілля гнав що духу хлопійко стерновий.

У Мухи Макара перевернулося стривожене в Карпатах нутро і він підтюпцем виступив йому назустріч.

— Що трапилось?
— Шворник на зчепці поламався.
— Який?

— Та дерев'яний, що плуга чіпляють. Дайте скоріше патичка.
Муха Макар перевів дух.

— Що, плуга чіпляють? — І з цим він підійшов до діяграми і хазяїновито висмилював найвищого помережаного патичка «круглої сирітки». Гриша, який посміхаючись слухався до їхньої розмови, враз скипів.

— Макаре, кинь, уйди, кажу, від гріха! — і, як довбню, наставив над маленькою Макаровою головою свій кулак.

У Мухи Макара лице взялося зморшками.

— Нечувствительний ти, Гриша, чоловік,— і він нехотя засунув назад патичка, чагаючись присадити його якнайнижче.— Тут треба робити всекучно.— Потім Муха Макар крутнувся до ятки і витяг із брукту чоку.— На, неси, ця вже не ввірветься.

— Та патичка ж казали,— сперечався хлопійко.

— А Макар для трактора й залізної чоки не пошкодував. Неси, неси: це мій вентар.

Хлопійко з чокою погнав назад, Гриша баском уже усівішав «круглу сиротку», що не заїдалася з сусідами, а Муха Макар, зирнувши на сонце, що вже пурхнуло за гребні ріллі, почав розбирати свою ятку. Навантажуючи на гарбу порожні жбани від мастила, він наткнувся на гасові ліхтарі і тільки тепер пригадав, що мав давно направити й однести до трактора. Він заметушився: сутінки вже просвічувалися рожевим молодиком, що ясным лемішем повис над полем, і тільки по звуку можна було здогадатися, що трактор ішов од левади до каменю, захованого в бур'янах на межі. Муха Макар, розмахуючи двома ліхтарями,— подріботів просто на звук. Слідом за ним підтрибував на трьох ногах, задоволений з шабашу, Дрючок. Залишалося вже з сотні кроків. Муха Макар навіть почув голос «парнишки молодого»: «Проспав, Макаре? Макар уже і без твого світла доїдемо.» Трактор ішов по самій межі просто на куш бур'яну з якого підряд три дні стовбичила Караванова постать. Муха Макар зметукував і закривав щосили:

— Соб, соб верни! — і очманіло замахав ліхтарями.

Від левади відбилася луна: «Соб, соб верни!» Сухоребрій пес, від несподіванки швидко відскочив назад, а трактор, не розуміючи його, гарчав моторами й вперто су-просто на куш бур'яну. Враз передні його колеса здибалися, під плугом щось за-

вишало, з димарика вихопився стовб вогняного диму, потім під ногами й руками тракториста загарчав фрикціон і важелі, і трактор гупнув на передні колеса. Упавши на м'ялю, він, немов гармата після пострілу, окутаний димом, затих на місці. На ріллі сипалися стернові й кинулися до плуга.

— Давай ліхтарі, мнихало!

Муха Макар, весь мокрий, спотикаючись у борознах, нарешті наспів з ліхтаря:

— Світі! — Голос у старого тракториста обривався від хрипоті.

Жовте світло заграло на блискучих, вишаруваних об землю частинах плуга: одкружальний ніж, як повний місяць, вихопився над самий гряділь і так тримався на знутій осі, а другий — зігнутий у совок, стирчав убік. У обох полиць теж були зім'ялені.

— Що за чортяка? — здвигнув плечима тракторист.

Муха Макар присвітив у борозну. Там, мов вивернута із калюжі туша кабана, жав вкритий мохом грузкий камінь.

— Таки вивернули? — задоволено констатував уголос Муха, — з кінця він лежав, — але зирнувши на плуга, він зідхнув. — Я ж тобі кричав: «соб верни! Може і що?» — і присвітив до зачіпного кільця, де стирчала його чока. — Бач, моя таки витрмала!

— Чорти б тебе взяли з твоєю чокою, — подякував йому тракторист. — Тобі ж зано — патичок, і нічого б не трапилося: тріснув би і тільки.

Муха Макар винувато закліпав одним своїм оком.

— Хіба у вас проти нашого навіпаки. Ну ж хоч оранку скінчили? А то Гриша вже

— Світі сюди.

— Скінчили, — відповів йому учень. — Це вже повертали на останній борозні.

Тракторист оглянув машину, завів мотор і почав уважно вслухатися в її видючі. Муха Макар теж наставив вухо, але й без цього було чути, що робота в картері йшла стрибками: на кожному четвертому такті чувся якийсь сухий удар. Муха Макар тривожно зирнув на тракториста. Той морщив чоло і з кожним четвертим ударом, ніби від болю, кривив свої засмаглі вуста.

— Гоніок¹⁾, — сказав він до свого учня. — Це ще нічого: додому доїдемо і на трьох, і натиснув ступир. Машина здригнулась і рушила до табюру.

Муха Макар дріботів поруч. Він був і радий, що закінчили оранку і в той же мить за серце брав жаль до машини, що як і він колись у Карпатах, стривожила собі нутро. Зустрівши біля табюру ланового, він промовчав про неприємну пригоду, а попростува зразу до діяграми змагання. Там уже стирчало над всіма трое помережаних патичків. У темноті з ріллі, наближаючись, деренчали на яловому ходу решта плугів. Муха Макар взявся за обструганий патичок і висмикнув його найвище.

— А оце бачили? Ми навіть каміння, що з кінця віку лежало — але враз похвтитися: — то ісь, я кажу, тепер сообразуйте сами, а я буду шабашувати, — і заторопів цеберками.

Біля десятої години валка, уквітчана смолоскипами, на чолі з трактором, що немовірно чадив, повертала додому. Муха Макар сидів тепер на возі, бо «парнишка молодий» на трактор його вже не пустив. Собі це Муха Макар пояснив тим, що машини і без того хвора, але коли на околиці Сурган Балки волосожаром засвітилися такі ж смолоскипи і коли він зрозумів, що це їх вийшли зустрічати яснозоряни, йому знов захотілося улестити тракториста.

— Факел, це ж просвещеніє темноти, — викрикував він, поспішаючи за трактором. — Попереду треба, а я за ним аж на гарбі.

— Геть від колеса! — похмуро відповідав «парнишка молодий». — На чоку своїм сидай та й скадай попереду.

Муха Макар хотів образитись, але в цей час на шпилі показалася, теж завітчана смолоскипами, валка, і звідти легіло: «Грими, грими, могутня пісне...» Ясно, що в ній спускалася друга бригада, з якою була його молодичка. Муха Макар засмикався:

— Сперечає? Нажми, парнишка, нажми! — благально закричав він до тракториста. — Я вже не сидатиму, бери його дарма: і так ноги пересидів.

¹⁾ Частина двигуна

Але тракторист, «парнишка молодий», вирішив, мабуть, остаточно зіпсувати його настрій. Він знову почав торочити про чоку, аж вкінці не закінчив:

— Почекай, що ще Голова колективу скаже.

Муха Макар сердито дригнув ногою сухореброго пса, що по його п'ятах шкутильав на трьох ногах. потім непомітно відстав від трактора і вмовився знову в гарбі.

Тракторист, «парнишка молодий» свого таки доскочив: урочистий настрій у Мухи Макара поволі змінився на гнітючий страх, що вся відповідальність за поламку плуга трактора може впасти на нього й тому він уже не чув ні пісень, що їх заводили орачі, ні слів Голови колективу, який виїхав їм назустріч. Щоб хоч не сьогодні ставати відповіді, він потайки зіліз з гарби, передав хлопійкові смолоскип і поза валкою дренув додому.

Перед своєю молодичкою Муха Макар, схожий тепер на курку, що її зігнали зі двору, виправдувався щосили, нарешті поскріб своєю молею побиту борідку і запитав:

— А ти якого настроєння напроти того, щоб і тракторист відповідав, бо ж я негоди, созренія неповне маю.

— Я такого настроєння, щоб ти, старий песиголовцю, лягав уже спати та не морозив мені голови. Начальник! — скривила вона губи й дунула на ляпму.

Муха Макар покійно пішов до ліжка.

Подвір'я колективу «Ясні зорі» містилось у другому кінці вулиці, яку наскрізь проходив з свого двору Муха Макар. Він, чекаючи кожну хвилину на послання з правління, сів цюкати дрова, що їх тягали з садка до дривітні його діти. Коли на вулиці з'явилась якась постать, Муха Макар перестав цюкати й зорив за нею аж доки вона зникла за воротами.

— До школи, мабуть, — говорив він, тоді до себе. — Куди пішов? — питав уже в себе.

— На Караванове подвір'я.

— Значить, до школи — говорив він з полегшенням знову плював у долоні і зноцюкав.

По обіді він змудився від очікування й вирішив піти побалакати сам.

— От і товариш Муха, — зустрів його Голова колективу Піддубний, — а ми тільки хотіли по вас посилати.

У кімнаті біля столу стояли старший тракторист і слюсар з ремонтної майстерні. Вони в руках якусь замашену сталю планку з вушками на кінцях. Муха Макар у надрубаних халяхах винувато затупсав на місці. Голова колективу Піддубний був чинна, яка щойно приїхала з заводу і ставився до роботи гостро.

— Значить, нічого не можна вдіяти? — звернувся він до слюсаря.

Слюсар повертів сталю планку й відповів.

— Розігнулася верхня головка і стяжний винт розірвався, коли б ще був дірбон, то було б попробувати. Я ще дивуюсь, як воно гонка не розірвало, а то б тоді ще й пришку бльока й картер рознесло.

Муха Макар із цих балачок зрозумів тільки, що покалічена сталю планка з вушками була з трактора, який вчора на межі вивернув камінь. Він ще більше зніяковів.

— А тут сіяти, — пошкріб потилицю Голова колективу, — ну, що ж, доведеться товариша Муху відправити в Харків.

Муха Макар припускав яку заведено кару за поневічений трактор, але, щоб гнати його аж до Харкова та ще, може, етапом, як колись ганяли тільки злодіїв, цього він ніколи не сподівався, і тому став біліший за стінку. Його стривожене в Карпатах нутро пер зашуміло по - справжньому й він ледь чутно прошепотів зблідлими губами:

— А тракторист?

Голова колективу стояв до нього спиною й кинув не обертаючися:

— Вистачить тебе й одного. Сідай, Гнате, та пиши листа до Сільгосппостачання, напишу до своїх на завод.

— Та помилуйте, братці, — враз голосно простогнав Муха Макар.

Всі озирнулися на нього.

— Чого ти?

— Та навіщо ж у Харків?

— А як нема такого гонка ні в нас, ні в Райпостачанні. Нарobili шкоди, тепер до Харкова треба посилати. А ти що, нездужаєш? — помітив він нарешті, що маленький чоловічок у надрубаних халяхах, сполотнілий весь, тіпався, як у лихоманці.

Муха Макар закліпав своїм єдиним оком.

— Нездужаєш, кажу?

Враз кров вкрила Мусі щоки й він безладно заплів руками:

— Та ні, я, товариші, такий, що нічого не боюся, то-ісь, я кажу, що в такому як у Харкові, ще ніколи не бував.

— А тепер побуваєш.

Страх стік у ноги, а натомість хвиля радості наплинула на Муху й до корчів зсидомила йому горло. Він висякався на підлогу і, теліпаючи на тоненьких ногах широкими халашами, підійшов і собі до столу.

— Так ви пишіть, що Муха Макар іде, ініціатор.

— Усе напишімо. Ви бачили...

— Бачили.

— Шефів, кажу, що з ХПЗ приїздили до нас улітку, бачили?

— А якже, ще й здоровкалися з ними за ручку.

— Так от, до них теж заїдете.

Муха Макар помислив і враз щось пригадав.

— Там синаш ім мій уподобався, може й його взяти? Нехай ще товариші потішаються.

— Піонер?

— Та там такий сукин син, що й піонерів превзойшов: всю жизнь передню знає.

— Візьміть, коли хочете. Сьогодні й збирайтесь.

Того ж вечора Муха Макар у шарбунах на босу ногу, в новенькій свиті, підпоясаний червоним поясом, разом із «синашою», з білоголовим Павлушкою, вирушив на Харків. Листи до контори Сільгоспостачання і до завкому ХПЗ він заховав глибоко в кишеню, а гонок, завернутий у ганчірку, ніс разом з харчами в лантусі за плечима. До самої станції проваджав їх, трюхаючи на трьох ногах, сухобрбий Дрючок.

— Шкода, що ти четвероного твар, — говорив до нього Муха Макар; — а то б тебе теж повезли до столиці. Мабуть, ні разу ще не бачив? Ти вже вертайся назад: такі з Павлушою, що нічого не боїмося, а от колектив треба стерегти ой, треба стерегти.

— Караван сьогодні проходив повз двір, — сказав білоголовий Павлушка в піонерській краватці, яку Муха Макар називав: «мировий пожар».

— Ходить, все ходить, як тат у ночі.

— Який, тато, тат?

— А такий, синку, як ото куркуль, так і диви, що шкоди наробить, от від таких Дрючек, треба стерегти колектив, а до столиці ми й самі поїдемо.

Побувати в столиці Муха Макар мріяв давно. Уяви про неї він скласти ніяк не міг, бо навіть за весь безславний похід на Карпати, де він стривожив своє нутро, йому довелось зупинитися на один день тільки в містечку Збаражі. Там у мізерній глиняній ресторації якийсь довгоногий тип почагував його склянкою запашного рому і тільки за те, щоб Муха непомітно всадив його в ешелон, що йшов через Збруч. Це, хоч і поповнило Мущину уяву про великі міста, але ж і спричинилося до неприємної помилки, що він її припустився тепер у столиці УССР.

Потізд прибув до Харкова вранці, коли ще асфальт перона виблискував приємною вохкістю. Вистрибнувши із запорошеного вагону і зразу попавши в бурхливий гомилий потік, Муха Макар отетерів. Перша думка, що мигнула йому в голові, була про сина, що легко міг тут загубитися. Він боязко озирнувся. Білоголовий Павлушка дійсно, закручуючи, мов тріску на чортотрі, вже відносили від нього. Муха Макар поміж клунками й кошиками стрибками настиг його й, мов теля за обривок, схопив за піонерську краватку.

— Держись, сукин сину, батька, — пригрозив він йому: — а то пропадеш, як собака на ярмарку! — В другій руці в Мухи Макара був лантух з гонком і харчами, тому шапку «плетгонку», що йому оклунками безперестану насували на очі, він мов поправляти тільки ліктем. Від такої роботи Муха Макар зовсім зопрів і тільки аж вширокий, заллятий осіннім сонцем, привокзальній площі, куди його винесла хвиля, він випустив з рук піонерську краватку й перевів дух.

— Що, синашу, натовкли голову добре?

У малого селянського хлопійка розбігалися оченята. Позаду зі сходів все ще сивав, мов гречка з сита, чорний натовп пасажирів — боком до них стояли щільно притиснені блискучі авта, попід хідником черідкою посувалися візники, перед очима деренчали підбігаючи і відбігаючи наскрізь прозорі трамваї, а поруч них, сопучи шинами по асфальтовій долівці, наковчувалися і зупинялися проти довгих черідок з людей великі, ще прозоріші, машини. По обидва боки палісадника з грядками свіжих, щойно ополосканих квітів, грузко сиділи високі сірі будинки з блискучими вікнами. Люди, мов комахи розкиданого патишком мурашника, бігли з площі в різні кінці. Так здавалося йому зразу, але коли око трохи звикло, тоді селянський хлопійко помітив, що всі вони пролітають однею вулицею, розділеною чепурним палісадником.

Муха Макар, що сприймав зараз околицій світ також, як і його білоголовий Павлушка, безпорадно озираючись довкола, помітив довгі через усю вулицю гасла і силу тіні на стінах, яких би він не встиг перечитати й за тиждень, вирішив:

— Ти, синашу, читай маленькі літери, а я великі, щоб скоріше. Давай зійдемо з проги, а то, бач, як на нас хрюкає машина.

Білоголовий Павлушка посміхався.

— Ходімте, тату, туди, — показав він просто, — куди всі йдуть.

— Ні, стій, синашу, ми питаємо в людей. Он міліцейський, здається. Як, пак, вулиця на ймення?

— Свердлова, коло пожежної команди.

Муха Макар «козирнув» перед міліціонером.

— Свердлова вулиця, — почав білоголовий Павлушка.

— Чекай, синку, я сам. Товаришу міліцейський, товариша Свердлова вулиця білопожежної команди, значиться у вас.

Міліціонер у білих рукавичках, махнув рукою просто перед себе, праворуч, поліворуч і додав:

— Ідіть за трамваем і з лівої руки буде висока каланча. — Хвацько приклав рукою до малинового кашкету і обкрутнувся на каблучках.

Муха Макар теж приклав пальці до своєї «плетьонки» і, озираючися на всі боки, побіг плочу.

На розі, поруч з каланчею, він дістав з кишені листа і почав «приміряти» його вивісок. Але тому, що він читав тільки великі літери, потрібну вивіску знайшов Павлушка, бо вона була зовсім маленька проти тих, що висіли через усі будинки. До того вивіска Сільгоспстачання була написана по-російському, висіла внизу біля дверей 2 поверхового будинку і білоголовий Павлушка догадався тільки по перших чотирьох літерах: «Сель...»

— Ось, тату!

— Бач, синку, я такий, що зразу знайду. Причепурился ж, хлопче. Сам Муха теж справив шапку, підбив поли нової свитки до підведеного живота і тільки тоді відчинив двері.

Величезна зала з шерегою стовбів, що підпирали стелю, вся була густо заставлена столами, поміж яких залишалися тільки вузьенькі провулочки. Перше враження було таке, ніби хто в кухні розіклав на просушку грудочки підмоченого цукру, а їх зливали прусаки. Із-за кожного столу визирала голова, а над головами плавали тучі чорного диму, що його пасмами просвічувало осіннє сонце. Муха Макар обернувся в один бік, у другий, в третій — перед ним були однакові столи, над ними схилялись однакові люди і однаково ніхто не звертав на нього уваги. Тоді він підійшов просто до столу, що був перед його очима.

— Товаришу!

Від столу звів очі сивий, коротко острижений, з приємними очима за стеклами, чоловік у чорній куртці.

— Що таке?

— Та ось, прочитайте, — і Муха Макар простяг до нього листа.

— Ви скажіть, товаришу, конкретно, що вам треба. Конкретно.

— Та там все виписано.

— На словах.

— Нам треба, — уже вмішався був Павлушка.

— Чекай, синашу, це мій синок. Ми з колективу «Ясні зорі.» Позавчора, тільки зайшло сонце...

— Вас по що послали?

— Та ось така штучка.

— Конкретно, конкретно.

Сивий товариш з приємними очима за стеклами говорив частину слів по-українськи, частину по-російськи, а решти Муха Макар не міг зрозуміти зовсім. Він тільки бачив, що цей товариш з очима за стеклами уперто відштовхує від себе лист, що його Муха Макар настирливо совав.

— Може вам запасні речі потрібні?

— Я ж і кажу: трактора ухекали.

— Так це ось до цього товариша.

Муха Макар простяг листа до другого столу. Цей товариш, з трохи подзьобаних після віспи обличчям і з чубом, що спадав на лоба, охоче взяв листа, присунув їм стільця і пробіг написане. Потім він підвів очі до стелі, але, мабуть, звідти нічого не міг вичитати, і заглянув у товсту теку.

— Ви справлялись у Райсільгоспостачанні?

— Справлялися, товаришу, нема.

— І в нас нема,— сказав він і закрив теку.— За тиждень будуть. Аж чотири в нас запасних частин іде з Ростова. А зараз нема.

Муха Макар затривожився.

— Що ж це буде? Машина ж стоїть даром.

— А в майстерні пробували?

— Струменту путящего нема. Якби був дірбон,— пригадав він слова слюсаря.

Товариш скося зирнув на Муху, але той говорив далі:

— Ви ж гляньте,— і він хутко дістав гонок із лантуха.

— Потримай, синашу. Цей мій синок, піонерія, всю життя передню знає.

Товариш, з трохи подзьобаним обличчям і з чубом, що звисав йому на лоба, повернув у руках сталюу планку з вушками, пустив носом повітря, і ствердив, що гонок покалічений.

— Каменюку ж яку вивернули; з кінця віку може лежала.— Біля цього товариша Муха Макар почував себе, як вдома.— Караван, наш куркуль, усе життя на ньому опирався, а трактор вивернув, з коренем вивернув, хоч і надірвався трохи, бо треба було мені освітлити путь, допомогти.

— Такий ремонт хіба що на заводі можна дати,— знову випустив у ніс повітря трохи подзьобаний товариш.

— Та я буду на заводі. Хапезе. Шефа наша й Голова у нас з їхніх.

— Так це на три години роботи. Зараз же їдьте туди та попросіть їх гарненько, щоб по-хорошому, і сьогодні ще будете мати гонок. Ось проти вікон зупинка трамваю.—

І товариш з трохи подзьобаним обличчям, на прощання кивнув їм головою.

— Славний у вас синок. Будь напоготові!— і віддав салют.

Павлушка зашарівся:

— Завжди напоготові!

Муха Макар за їх прикладом підніс і собі руку і, задкуючи до дверей, закивав головою.

— От, видно, що наш,— сказав він уже за дверима,— які ж чувствительні люди,— і він ще раз підніс догори руку.— Молодець, Павлушка: не зменшайся, не зменшайся нігде,— і любовно погладив його по кашкету.

— Ну так що, синашу, поїдемо, чи, мо, пішки дременемо, та краще на ці гроші годинців накупимо?

— А скільки це буде коштувати?

— Мабуть, багачко, ба, які чепурні визирають. Краще ходім.

Павлуші кортіло покататися трамваем, що так переливчато захлинався від дзвоників, і хотілося дивитися на величезні, на всю стіну, стекла, завішані з середини різними новими барвистими речами, тому він не висловив своєї думки, а пішов мовчки за батьком.

В одній крамниці все вікно було заставлено силою різних пляшок. Вони починалися широким колом і, все зменшуючись догори, вивершувалися цілою четвертиною прозорої бурштинової рідини з гарненьким ярличком. Внизу, під цією переливчастою

кою, на стружках, лежали ковбаси, шинки, червоні головки сиру і маленькі круглі шпанки з зеленими малюнками. Муха Макар щось поміркував і обернувся до сина, Павлушки біля нього не було. Він тривожно крутнув на всі боки головою. По-звичайною безперервною смугою в обидва боки сунув, немов на вокзалі, народ, але Павлушки не було. Муха Макар смикнувся назад і біля другого великого скла побачив Павлушку. Він оченята вп'ялися в рябу од різноманітних книжок виставку.

— Оце ти вже й загубився? Ти мені гляди, а то я знову тебе на обривок візьму. Дім!

— Тату,— боязко попросив Павлушка,— купить книжечку.

— Чекай, усе купимо, ходім спочатку сюди,— і він потяг його за собою в крамниці з пляшками. Павлушка затривожився:

— Навіщо ви, тату?

— Мовчи. Дайте пляшку.— І він хвацько клацнув під горло пальцем.— Я, си-ну, був у місті, знаю порядки.— Одержавши пляшку горілки, він засунув її в па-ну, від чого в нього виріс спереду горб.— А тепер ходім і книжечку купимо.

З книжкою і з пляшкою горілки вони вже доходили до мосту через Лопань, вузько-затхлу, зашвіду річечку; од задирання голови на поверхні у Мухи вже боліли в'язи, удинки з кожним кроком здіймалися ще вище, трамваїв, автобусів і машин ставало більше. І його поступово почав розбирати страх, що вони звідси не виберуться. У одній одній крамниці висів великий круглий циферблат.

— Павлушка, скільки воно показує?

— Скоро десять.

Муха Макар засмикався і став.

— А куди ж його йти? Хапезе сюди чи як? — звернувся він до першого, хто про-йшов повз нього, але заклопотана людина безучасно озирнулася, мов огризаячись, і сказала: «нема, нема» — і подріботіла далі.

— Чекай, он, здається міліцейський.

Міліціонер стояв за мостом на острові в колі трамваїв і машин. Вони в цьому мі-сті розбігалися на всі боки, виповзали з бічної вулиці, вилітали з майдану. Ніби грали в електрику, а поміж них в'юнилися і виверталися люди.

— Ще гірше, як на току біля машини, га, синашу?

Вони вже двічі пробували проскочити до острова, на якому сановито обертася на всі боки міліціонер, але кожного разу ледь устигаючи повернутися із під вагону машини, відскакували назад на панель. Нарешті, за третім разом вони перебігли рей-ми, Муха Макар, підбивши шапку, що лізла на очі, набрав повітря і поволі випустив його, нічого не сказавши. Він тільки перевів єдине своє око від малинового кашкета мі-ліціонера на його ноги в чорних панчохах, потім вище і ще вище, глянув на білоголо-вого Павлушку, але той бігав очинцями за трамваєм, знову подивився на рожеве мо-лоді міліціонерово обличчя і вже штовхнув Павлушку.

— Баба, сй сй, баба!

Білоголовий Павлушка вишкірив зуби.

Міліціонер в коротенькій спідничці і в блискучих черевичках на струнких ногах, який він граційно керував рухом вагонів і машин, що з різних боків злітали до нього, мов бджоли до вулика.

— А Хапезе знаєш де? — враз задирикувато запитав його Муха Макар і, ма-ючи, не чекаючи на відповідь, зневажливо підкинув лантух на плечач.

Міліціонер в короткій спідничці грайливо зирнув із свого п'єдесталу вниз.

— Марка номер п'ятий, тринадцятий або чотирнадцятий. В тому напрямку.— І він, здавалося Мусі, лукаво повів плечем. Муха Макар приосанився і підморгнув єди-ним своїм оком.

— А як пішки? У нас ноги не такі козлики, як у тебе.

— Це буде кілометрів чотири, а квиток коштує гривеник.— І міліціонер в коротень-кій спідничці зупинив рукою блискучу машину, що хотіла випередити трамвай.

Муха Макар ще раз підморгнув до міліціонера, але вже в спину, і стрибками пере-бігав з Павлушкою другий шмат майдану.

Тринадцята марка трамваю стояла на зупинці і вони сіли до вагону, який зразу ж рушив і рушив на другий майдан, що був обставлений ще вищими будинками, потім трамвай завернув у бічну вулицю, яка захрясла биндюжниками. З кожним новим квар-

талом вулиця вужчала, будинки присідали нижче й вигляд їх уже не ласкав ока своїми величезними блискучими стеклами, як у центрі.

— Злидні, видно й тут є,— вирішив Муха Макар,— он, бач, яка кривобока хатка. У нас і то буде краша.

— Хапезе! — вигукнув кондуктор, коли вони переїхали міст, під яким сичали паровози.

Біля брами заводу було, як на привокзальній площі, тільки з тою різницею, що тут у всіх були замурзані обличчя й на них виблискували тільки зуби та очі. Через це люди тут здавалися схожими один на одного. Від вулиці стояли два будинки давніх і один ще незакінчений. Ніяких димарів ні диму не було видно.

— Так оце Хапезе? — запитав Муха Макар у віконце будки.

— Вам до кого?

— У завком. Адже так, синашу?

З віконця рука простягла перепустку.

За брамою безперерви чорною черідкою тяглися робітники і зникали за вузькими хвіртками. Муха Макар пройшов теж через дві, аж не попав до темного коритару, в якому припахало гірше, ніж у стайні.

— Теж хліб, мати, не солодкий,— покрутив він носом.— Бач, як приють люди.

Кожні двері були з табличкою і Павлушка хутко відшукав потрібну.

— Причепурися, синку,— притримав його Муха Макар, поплював у долоні й пригладив йому білявий чуб, теж зробив і з своїм ріденьким волоссям і вже після цього переступив поріг.

В кімнаті біля столу з телефонами сиділо двоє в розстібнутих сорочках. Один мав на скронях уже сивину, а другий кліпав білявими віями і ніби був зовсім без брів. Муха Макар був певний, що хтось із них приїздив до колективу «Ясні зорі» і тому, як до давніх знайомих, вигукнув:

— Товариші робічі, здрастуйте!

Обоє мовчки звели від столу на нього очі.

— Пізнаєте? Муха Макар, ініціатор, що колектив «Ясні зорі.»

Робітник з сивиною на скронях, закліпав очима:

— А що таке?

— Лист до вас привіз. Від товариша Піддубного, що в тисячниках приїхав до нас.

— А-а, Піддубний! — і обидва разом простягли руки.— Що там він пише? Та сідайте, товариші, сідайте.

— Сідай, синашу. Це мій синок, всю передню жизнь знає.

Робітники ласкаво зирнули на білоголового хлопчика й схилили свої голови над листом. Читав, власне, один, а другий дивився йому через плече. За цей час зайшло ще двоє в замурзаних синіх блузах.

— Від Піддубного!

— Ну, що там пише товариш?

Робітник з сивиною на скронях свиснув:

— Крое нас Піддубний.

— Правильно робить, що бере на мушку вас, бюрократів. Читай вголос.

Робітник з сивиною на скронях підвищив голос.
«...Нервує мене брак зв'язку з заводом, де я виріс і який до того ж шефтує над нашим колективом. А ви знаєте людську вдачу, хоч би яка вона була міцна, все ж таки шукає підтримки у свої кляси й лише тоді виявляє себе на роботі, коли дістає підтримку...»

— Правильно. Піддубний має рацію.

«...бо я хочу жити життям не лише свого колективу, а й життям свого заводу, за який я, хоч здалека, але уболіваю...»

— Виправляйте, бюрократи, свою помилку зараз же, а то ще й ми вас візьмемо на роги.

— Ну, як вам припав наш товариш Піддубний? — звернувся один з них уже до Мухи Макара, який в цей час совав у пазуці пляшку з горілкою і, видно, нею тільки й був заклопотаний. Він здригнувся і нервово махнув шапкою.

— Та, убезпечили колектив, спасибі, то - ість, я кажу, товариш Піддубний настільки стійкий елемент революції.

— А з трактором, що у вас трапилось?

— Обламалися, товаришу робочий, та просто знівечили. На камені. А тепер нігде, ні у Харкові немає такої балабайки. Тільки на вас, товариші робочі, й надьоба.

— Зараз узнаємо, — сказав робітник з сивиною на скронях. — Покличте Трипілку, був у Алітпропі, та з редакції когонебудь. А ви, товариші, сідайте ближче. Ну, що, там у вас з головокружінням від успіхів?

— Було, було і в нас таке, — але до кімнати знову зайшов робітник і почав говорити до товариша з сивиною на скронях. Муха зачекав, доки той вибалакався. — Було, бо, на силу вивели. — Задеренчав дзвоник на телефоні і робітник нахилився до вогнища трубки і, дивлячись одним оком на стінну газету, проговорив: — Голова Завкому Слухаю. Так, Гаразд! — Муха Макар розпочав утретє, але й на цей раз на півслові знову якась товаришка і простягла до Голови Завкому стос паперів, вимагаючи, щоб негайно їх підписав. Тоді Муха Макар повернувся до тих двох робітників, що ввійшли в замурзаних синіх блузах.

— Було і в нас головокружіння. Як зробили з церкви клуб, поставили радіо, плясали такі, як у вас, все, значить, до діла, тільки б посидіти, а хлопці та дівчата, як починали гарювати, як почали під музику витанцьовувати та таке головокружіння розвели, старим уже й не заходь. Е, е, кажемо, це не про нас. І церкви не стало, і клубу нема. Ми це читаємо в газеті, товариш Сталін пише: — «Глядіть, каже, щоб від головокружіння і цих колективів, що є, не розгубили». Ну, в нас народ дружний, як записався, ніхто нікого вигнали, а сам не виходив. Зібралися тоді ми й давай обговорення робити. Ми, кажемо, нас убезпечили, і тільки клуб ні к лихій матері не годиться. Так і заявляли на правлінні і вийшло на наше. Тепер, як субота — білетик: пожалуйте, Макаре Андрієвичу з сурругою — третє місце, шостий ряд.

В цей час зайшов високий, сухорлявий, в замурзаній кепі, робітник.

— От і Трипілка, — сказав Голова Завкому. — Ти, здається, знаєшся на тракторі. Ось покажіть, товаришу. Це з нашого підшефного колективу. Там Піддубний просить допомоги. Прочитай листа.

Тимчасом Муха Макар дістав з лантуха завернутий в ганчірку гонок. Трипілка похитав його в руках, поморщив чоло і, витягнувши шокки, від чого весь зробився, як дубова колода, сказав:

— Наші не прийдуться, а цей можна буде направити. Тут тільки доведеться залишити й пришибити бабіт.

— Будьте ласкаві, — шмигнув до нього носом Муха Макар. — Я обговорення знаю. Не турбуйтеся — і посунув руку до пазухи, але витягнувши звідти пляшку прилипло до неї.

— Ви заждіть трохи, підемо до тракторного цеху.

— Будьте ласкаві.

В кімнаті весь час мінялися люди, але і для Мухи Макара, і для Павлушки вони з'являлися однаковими, як близнята, ніхто що Трипілка був вищий за інших. Він уже зникнутий, а натомість зайшов другий і з порога запитав:

— Ти кликав мене?

— Редактор? Який же ти в біса редактор, коли наші товариші, що виїхали на село, жартують на тебе.

— Як?

— Чому ти погано їм постачаєш газети?

— Хто це?

— Піддубний із Сурган Балки.

— Висилаємо і «Харківський паровозник», і «Тривогу».

— Ось товариші із «Ясних зєр», побалакай з ними. Та на від Піддубного листа: автористаш в газеті.

— Що він пише?

— Що ти рідко про них згадуєш. Це ж, каже, одна сім'я.

— А ви, товаришу, з колективу? — і редактор простяг до Мухи Макара руку. — Дайте тут у куточку побалакаємо. Хоч, чекайте — і він хутко вискочив за двері.

— Шустрий, — штовхнув Муха Макар свого білоголового Павлушку: — і ручку, і очікуйте.

Редактор назад повернувся з фотографом.

— Сідайте до столу, я вас сфотографую для газети.

Муха Макар прожив на світі сорок дев'ять років, але у «фотографіста», як він воруив, ще ні разу не знімався, і тому просто розгубився, але ще більше турбувала й пляшка, що горбом випирала спереду.

— І в газеті нас обдрукуєте? — злякано запитав він.

— А якже, обов'язково.

— Так, може б, тільки тоді одного синашу?

— Разом із синашею.

Редактор взяв Муху за плечі й вмістив поруч із Головою Завкому збоку — білогового Павлушку, що знімав більше за батька.

— Тільки вийміть, що там у вас у пазусі.

Муха Макар розгубився ще більше, не кліпаючи вставився єдиним своїм оком редактора і безпорадно засунув руку в пазуху, але фотограф в цей час скомандував:

— Оттак і стійте. Раз, два, три. Готово!

— А тепер ходіть за мною.

На них чекав уже на порозі Трипілка з гонком у руках.

— Зайдете потім, листа візьмете до Піддубного і газет свіжих, — вигукнув червоноголова робітників Голова Завкому.

Тракторний цех містився в другому кінці заводу. Через маленьку хвіртку, що їх вело було цілих три, вони вийшли на третій двір, і Муха Макар тепер побачив уже справжній завод, що до того бачив тільки на малюнках. Просто перед очима в саме небо стирчав високий димар. З нього по небу тягся кучерявий дим, а внизу шипіла сива пар. Ліворуч у чорній утробі кам'яної присядкуватої будівлі в різних кінцях жевріли горни і в розчинені двері вилітали клекіт молотків. Із тих же дверей виповз увесь вороний, немов щойно скупаний, паротяг. Обабіч дороги, якою вони поспішали за Трипілкою, лежали брили рудих від іржі виливанців, чавунні колеса, маховики, купи іржавих стружок і ще різного брухту. Під ногами розбігалися рейки і по них, перегукуючи зозулями, повзали поміж безліччю будівель, немов у місті, невеличкі паротяги. До кола снували робітники. Муха Макар жодного не помітив, щоб хтось із них зупинився.

— А тут можна з цигаркою?

— Скільки хочеш, папашо.

— І ви балуєтесь?

— Зараз ні, а раніше смоктав.

— А нащот того? — і Муха клацнув пальцем собі під горло.

— Е, ні, — покрутив заперечливо головою Трипілка.

— І трішки?

— У нас були такі, що попробували трішки, а сьогодні їм, здається, й багачка попаде. Підіть послушайте.

Муха Макар хоч і вихвалявся, що був у місті і знає порядки, але зараз губився. «Може, тільки обіцяють, а з могоричем уже б було ясно». Він пошкріб потилицю і вирішив коли що, побалакати з самим ковалем.

Перестрибуючи через колоди й різні покидьки, вони нарешті дійшли до присядкуватої нової, ще не закінченої будівлі. Тут теж свистіли й сичали паротяги. Обіч колій рядками стояли й повзали руді трактори з кованими стрічками на колесах, від чого вони були подібні до гусені.

— Оце ми й прийшли, — сказав Трипілка.

Муха Макар зайшов у розчинені ворота й зупинився. Величезна майстерня, кінці якої він не бачив, була ніби вся заснована павутиною, схожою на ремінні віжки. Вони спускалися із під стелі на верстати, що їх було більше, ніж возів на ярмарку. Верстати вертілися, скиглили, пискали, верещали. Поміж них мерехтіли й снували людські голови і разом чинили такий гамір, від якого Муха Макар не розібрав навіть, що на вухо сказав щось до нього Трипілка, який простував до будки під стінкою. Муха був навіть про свого білогового Павлушку, що, роззявивши рота, теж стояв і кліпав великими очима. Трипілка гукнув знову:

— Ідіть за мною. Зайдемо до Цехкому. Що, не бачили ще такого?

Муха Макар похитав головою:

— Яка така голова: щоб отак умудрувати. — І боком, ввесь час боязко озираючись, нув за Трипілкою, але враз згадав про сина й схопив його за червону краватку.

— Не лови гав, бо тут зразу, чик, і калікою станеш.

У Цехкомі, у маленькій, заставленій жовтими столами, кімнаті, заліпленій пляками й стінгазетами, теж без угаву говорили, кричали й радилися робітники. Муху Макара з Павлушкою посадовили проти одного з круглим рудим обличчям. Він був таке заклопотаний, як і Голова Завкому, і до Мухи Макара кидав тільки грівками заохочення, але вислухати відповідь уже не встигав. Трипілка тимчасом показував покашлюючи гонок молодому хлопцеві у синій блузці й давав йому поради. Хлопець кивав головою, потім зирнув у бік Мухи Макара й сказав:

— Години через три буде готувати.

— Будьте ласкаві, — зірвався до нього Муха, — я такий, що й подякую: щоб тільки їдні.

— Зараз буде перерва на сніданок, — сказав уже Трипілка.

— От, і ходіте разом, — крутнувся Муха до молодого хлопця, але його вже в кімнаті не було.

— Ми підемо з вами на зборочний, — сказав кругловидий рудий робітник, — там нас перерви суд буде. Вам слід послухати.

Скоро весь гул розітнув гудок. Пискання, верещання, скигління, що зливались у Мухи Макара в неймовірний гармидер, поволи ушухли. У двері Цехкому синюли на сніданок робітники й не давали змоги кругловидому рудому товаришеві відірватися від роботи. Нарешті він вивернувся.

— Ходіте. Як вас звати?

— Муха Макар. А це мій синаш. Показати йому життя вашу привіз.

— Придивляйтеся, придивляйтеся і в себе розкажете, як живеться робітникам.

— Бачимо, бачимо.

— А у вас там, мабуть, всякі пахощі, соловейки?

— Та вжеж не такі, як у вас: і досі у вухах лящить.

Мусі Макарові починав подобатися цей товариш і він вирішив, коли повернувся до кімнати, похастувати його чаркою і загалом побалакати з ним про «життя». Вони йшли поперечним проходом. Безліч валів, що раніше крутили над головами, тепер спочивали, як і робітники, що, зібравшись купками, біля верстатів, жували сніданки й перекидалися словами.

Біля контрольної будки, обліпленої плякатами, об'явами й гаслами, на червоній стіні Муха Макар літера за літерою прочитав: «Соцзмагання та ударництво допомогти виконати п'ятирічку за чотири роки» і мимохіть пошукав очима діяграми з патичками, але, замість них, побачив натовп робітників.

Кругловидий рудий товариш, що йшов попереду, зупинився й запитав:

— Зібралися?

— Вистачить, товаришу секретарю.

— Гарзд, будемо починати.

Він вийшов на середину. Робітники подерлися на каркаси незакінчених тракторів, середкою тяглися позаду будки, на частини машин, на верстати, навіть двоє лізли на будку під саму стелю і там, звісивши ноги, закінчували свій сніданок. Утворилася велика лінійка з людей, в середині якої стояв кругловидий секретар, а трохи збоку Муха Макар з білоголовим Павлушкою. Проти нього сиділа купка робітників, які чомусь ніби відійшли на всіх інших.

— Так от, товариші, — почав секретар, — у нас на заводі група робітників, до яких ми шкода прикладати цю почесну назву, припустилася ганебного вчинку. На збори збирання виносило вдруге, бо минулого разу дехто з вас поставився надто несерйозно, чим не турбуючись, що ця пляма може лягти на весь завод.

— А ти таки хочеш угробити? — почувалося з гурту

— Та про що йде балачка?

— Ми ще нічого не знаємо.

— Все єдно, крой, Ванька, вислужуйся!

— Ти, Іржа, надаремне бузиш, — спокійно відповів на ці вигуки секретар, рудий кругловидий товариш. — А справа от у чім. Чи, може, ти сам розкажеш, бо в тебе щось як сьогодні свербить.

Іржа, сухопарий, дрібленький робітник, з рубцем біля ока, що тільки но м

репліку, сердито відвернувся й замовк.

— Тоді не заважай. Тиждень тому у нас, товариші, на заводі трапився такий да- дал: ре уліровщики разом з прийомщиком на п'ягох тракторах виїхали із заво- Рогані для іспиту машин. У Рогані, замість того, щоб по - більшшовицькому постави до своїх обов'язків і перевірити якість машин, вони почали пиячити.

Муха Макар потихеньку крикнув і втяг груди, на яких лежала пляшка з горі- — Закінчилось це тим, товариші, що потім одного регулювальника вже пра- на легковий, другий напоровся з трактором на селянську підводу, третій поїхав тра- ром ночувати додому і повернув на завод, замість вечора, тільки вдосвіта.

— Я вже о четвертій був тут, — огризнувся один із них, що сиділи проти Мухи кара, який уже нервово переступав у своїх шкарбунах.

— Це, машиною, що ми її оберігаємо од чужого ока, додому ночувати? Знач- ти її кидав на вулиці? Значить, вона була без догляду? А цього понесло з тракторо- міст, — і він ткнув пальцем на робітника, що ввесь час не зводив голови.

— Так от, товариші, в той час, коли робітнича класа напружує всі сили, щоб конати п'ятирічку за чотири роки, щоб виконати промфінплан, в той час, коли у на- цеху ще й досі не зліквідовано ганебного прориву, знаходяться такі громадяни, що і- їми вчинками цей прорив ще більше поглиблюють, зіходяться такі товариші, на- ще й з кандидатським партвизитом, які заявляють, що випити підчас службових об- язків, немає нічого преступного.

Робітник, що сидів з обрешеною на коліна головою, звів її хрипко проговорив: — Я казав, що я, як хворий, щитаю для себе випити можна для того, щоб не пр- студитись.

— Улітку? — почулось із - під стелі: — а що ж ти будеш робити взимку?

— Знаходяться навіть такі, що виправдують їх, зводять цю ганебну справу на ж- ти. І це свідомі робітники, пролетарі?

— Та що я, товариші, — враз зірзався на ноги Іржі, з рубцем біля ока — даром усю життя воявав, всі моря океани пройшов, сім літ, як один деньок провів заводи.

— В літунах? — упало з — під стелі.

— А він ще буде мені очі кололи?

— Тебе треба просто штангою.

— Ну, випив, ну, обшався, так що ж ти, шкура, свого брата за душу береш?

— Стій, стій, браток, — почулось знову з - під стелі, — убери свій кльощ.

— Навіщо він душу трюгає?

— Тобі не душу, тобі печінки треба було б повідбавити, — щоб не позорив ро- ничу класу.

— Товариші, — звівся другий поруч з Іржею на ноги, — дайте мені слово.

Секретар тримався спокійно і не заваждав нікому висловлювати свій настрій.

— Та воно було ось як: поїздка туди пройшла вповні нормально, потім прийомщи- переписав дефекти і ми на Тракторобуді пообідали. По обіді Іржа переставив магнє- і перевів машину на гас.

— Та ти присутніше.

— Так я ж і кажу. Потім я оглянувся, біля мене нікого немає. Дивлюся, лежю чотири літри горілки.

— А може п'ять?

— Чл, пак, п'ять. Ми чотири випили, а п'ятий розбили.

— Е - ех, розтяпи, — хтось зідхнув жаргуючи.

— Потім я кажу Іржі: давай їхати, но его осгавалося безрезультатно. Кінець - кі- цем вирішила така їхати і Рештка сів на машину, потім підійшов Іржа й зігнав Решт- з машини. На буксирі мені було їхати опасно, бо Іржа був п'яний.

— А ти?

— Та я про других і про себе. Все таки Іржа сів на машину, щоб коли що — зап- бігти чого. Перший інцидент трапився біля Тракторобуду.

— Знайшли місце, анахтеми.

— Машина чуть не вскочила в яму. Потім їхали грузовики з харчами, даючи велике світло. Іржа почав скандалити про те, що вони не вміють правильно їздити, даючи велике світло.

— Я кажу Рештці, сідай та їдьмо, але Іржа стяг його з трактора.

— А мо' він сам упав?

— Може. Після цього під'їхав чорний ворон, чи пак, легкова. І потребували старшого. Іржа сказав, що він старший і здає машини. Потім ігде подівся Іржа, ми не знали, але вирішали, що він поїхав з чорним вороном.

Секретар обвів робітників поглядом.

— От, бачте, як змагаються наші товариші!

— Забрати в них професійні квитки.

— Геть їх із заводу!

— Хіба це робітники?

— І ви не бачите в цьому ніякого проступку? — запитав секретар у того, що розповідав.

— Та який же тут проступок? — обвів він очима лійку з людей. — Ну, трохи випили, так це ж і з іншими траплялося.

Секретар враз почервонів.

— Товариші, так говорити може тільки клясовий ворог, який намагається пролізти в кожну шпарку. Я гадаю, що для всіх уже ясно, що такі робітники позорять наші справи і їх треба вимітати брудною мітлою. Мені соромно перед делегатами із нашого підзафального колективу. Що вони подумують про наш завод, про робітників.

Всі враз обернулись і витягли голови вниз до маленького чоловічка в свиті й червоних кашках на босу ногу. Він ніяково тупсав на місці й від сотні пар очей стрепенувався, як від холодної води. Поруч нього із кашкетом в руках стояв білоголовий хлопійко в червоному краватці.

— От, товариші, до нас приїхав гість із села, з колективу «Ясні зорі»

Воронка з блискучих очей і зубів заворушилася й заляпала в долоні.

Муха Макар знімає ще більше, зняв шапку і поклав її на клунок. Що робити з руками, він не знав, і тому опустив їх «по швам».

— Нехай цей товариш скаже, що він думає про все це, що чув. От, будь - ласка. — секретар, круглолидий робітник, дав йому на середині місця.

Муха Макар злякано зирнув з вожкої підлоги аж до стелі: звідусіль на нього з зацікавленням дивилися блискучі очі, тоді він ступив крок вперед, щосили втяг в себе груди, щоб не випала пляшка і враз, витягнувши із коміра тоненьку в зморшках шию, крикнув:

— Я, товариші робочі, як ініціатор повинен сказати, буває таке, тоїсь, я не оправагаю того, що ви випили, може й ми, на бувших христинах коли випили; товариші робочі, ми, може, теж поламали трактор. Уп'ять же такі, коли поламали? Уночі на роботі, коли камінь вивернули, на який куркуль, може з кінця віку опирався. У нас аж жили наші товариші, щоб раніше за першу бри аду, скінчити оранку, щоб робочому класу хлібушка достачити, а ви поламали з п'ятих очей.

Враз Муха Макар зціпив кулаки, затупотів шкарбунами, блимнув єдиним своїм оком і крикнув щосили:

— А може то вас агличанка напувала, потому, як комуна совєцькая їм жить не дає, пролетарію всього світу бунтує, а то, каже, п'ятирічку за чотири роки як спольнять, а да тоді буде!

Робітники дружньо загомоніли й заляскали в долоні.

— Я кажу, товариші робочі, спасибі, що дали нам такого товариша Піддубного, потому, стійкий елемент революції, а ви каляєте робочий кляс, — зирнув він сердито бік ре уліровщиків, — котрий повинен бути диктатором. Я такого настроєння напровадив цих товаришів, раз вони надали, так і нехай підчиняються всьому цело суду, в робочого класа повинен бути чистий вид.

Робітники схопилися з своїх місць і з вереском насунули на Муху.

— Правильно, товаришу, правильно!

Муха Макар злякано озирнувся, але вже декільки рук схопили його ззаду і не встигши вимовити слова, як черевики відділилися від підлоги і його маленька суха фігура високо злетіла догори. Муха Макар схопився рукою за груди і заверещав. Від гой-

дання поли свити розлетілися, червоний пояс розв'язався, гудзики розстебнулися і з пазухи висунулася червона головка пляшки з горлікою, що кожну хвилину загрожувала вилетіти на голови робітникам. Його поїняв холодний піт, але робітники все ще персе ще він ніяк не міг спіймати рукою, і вона вже булькала зверху. Муха Макар крикнув на все горло:

— Ой, пустіть, братці, пустіть ради бога!

Крик відбився аж під стелею. Робітники враз розступились і він, з руками складеними хрестом на пазусі, босий, блідий, ляпнув на вожку підлогу.

— Що з вами? — нахилився до нього стривожений секретар, круглолидий товариш.

Муха Макар блимав одним своїм оком, важко дихав і хутко, немов соромлячись пазухи, застібнував свиту.

— Серце, товаришу, робочий. Я вам кажу, як стривожив у Карпатах нутро, так і досі. Секретар допоміг йому звестися й посадив на болванку.

— Відпочиньте, голубче. Ну, ви чули, товариші, що сказав нам колективіст? Скавав він, звісно, як умів, бо ми всі ще вчимося.

— Дозвольте мені слово, — став на ноги Іржа, але голови не зводив. — Правду він сказав, я, товариші, виріс на заводі і ніколи... А тут спричинилося. Щиро каюся. Покарайте, як знаєте, а завод треба берегти, — і він хутко вийшов із кола.

— Ми теж, товариші, визнаємо свою провину, соромно щоб зразу. — Один по одному ще звелось з місця троє робітників, не сміючи глянути у вічі своїм товаришам.

— Справу цю ми, товариші, передаємо в спілку, — закінчив секретар.

Бархатисто завуркотів, потім загав гудок, цех здригнувся і заблимав пасами й келесами. Лійка з живих людей поспішала вниз.

— Ну, що, товаришу? — звернувся секретар до Мухи Макара, — хочете подивитися, як працюють?

Муха Макар, все ще тримаючись одною рукою за пляшку, а другою підсмикуючи пояс, що вже спав на підведеного живота, заперечливо закрутив головою.

— Ну, тоді погуляйте, а біля третьої години заходьте по ваш гонок.

Тільки за брамою Муха Макар випустив, як з паровика повітря і, зобачивши в кінці вулиці кризь залізні штафети кладовище, потяг за собою Павлушка.

— А ходім туди, синашу, мабуть, хочеш уже їсти?

Білоголовий Павлушка, стомлений, з синцями вже під очима, мовчки пішов за батьком. На зелених горбах Муха Макар витяг із лантуха хліб і сало, порізав їх ножем, потім, озирнувшись на всі боки, потихеньку витяг із пазухи пляшку.

— Ну, й налякала ж ти мене, холера, просто умучила, — пригрозив він пальцем на блискуче скло, в якому булькала рідина. — Я вже думав, от де пропав Муха, та? Оттак помилитися на старість. Аж у піт кинуло. Ну, як би виприснула, коли мені уваження робили товариші. Та Муху Макара так би тоді обдрукували в газетах, що й очей додому не можна було б показати. Ну, що тепер з тобою, анахтемою, зробити?

— Не пийте, тату, — скривився Павлушка.

— Та її спалити мало не то що пити. Хіба от тільки попробувати, — і він вибив корок.

— Не треба, ви ж що говорили на заводі?

— На заводі?

Муха Макар глянув кризь пляшку на сонце. Рідина іскрилася, переливалась і грайливо хлюпала в прозорому склі.

— Ви ж лаяли тих робітників, — тяг стомлений Павлушка.

— А якщо, такого наробили та щоб мовчати.

— Через горілку ж.

— Авже ж, що через неї, — і він глибоко втяг в себе дух сивушної олії.

— А сами хочете пити.

— Хто, я? Може тільки попробую.

— Ви ж казали раціоналізацію покажете.

Муха Макар закліпав одним своїм оком.

— А хіба я хочу пити? Я тільки думаю, що з нею, клятою, зробити? А на заводі сурийозний народ.

— Так вилийте.

— Півтора карбованці на землю? Ні, я її отак тут і залишу.

— Щоб хто напився?

— А може я сам вернуся?

— Так ви брехали на заводі?

— А з тобою вже й пожартувати неможна. І виллю.

Він підійшов до другого горбка й перекинув біля хреста пляшку униз шийкою. В елену траву забулькала прозора рідина.

— Пийте, праотці, допивайте її, кляту. Це вас Муха Макар частує, потому, на мою жизнь пішов.

Коли вже булькало біля шийки, він хутко заткнув пляшку пальцем, зирнув на білоголового сина з червоною краваткою, і завагався. Той жував сало і знову запитав:

— А ви, тату, розкажете в колективі, як виступали на заводі й знималися?

Муха Макар пересмикнувся й рішуче вилив решту.

— Авжеж. Може й ще доведеться де зніматися,— і він загрозило заніс руку з пляшкою над хрестом.

— Ви, тату, залиште пляшку, може що візьмемо.

— А я хіба що, я ж і хотів її в лантух укинути,— і він зневажливо засунув її на дно...— Ну, синашу, давай тепер обідати та підемо знову до товаришів, на завод інтернаціоналізацію і всякі такі кроки дивитися.

Назад до Сурган Балки Муха Макар повертався пізно вночі. Білоголовий Павлуш стомлений, з посоловілими очима, але з радісною посмішкою, що не сходила з його губ, ледве вже переступав ногами. До боку він любовно притискував новенькі книжечки. Муха Макар, теж вщерть переповнений вражіннями, з головою, як барабан, від молотарки, віз у лантусі, направлений на заводі, гонючий лист від робітників, і пахощі пазусі за свитою пляшку, але вона була вже з гасом для лампи.

— Будеш тепер, синашу, вчитувати нам про передню жизнь.

Листопад 1931. Харків.

СТ. КРИЖАНІВСЬКИЙ

ШАХТА „МАРІЯ“*

За Варваропіллям

Твій обрис, Марія,

Чорний встає.

Як і весь Донбас,

Шахтами він

—де не глянь

— даленіє

Повний і подиву, і відраз...

Димить терикон

На незмінній вахті

Між шахтних будівель

землянок і хат

І строяться мислі

В похмурий лад:

Нещаслива Марія,

газова шахта...

Зі зміни

хлопці звичайно йдуть

ніби тиждень тому

не сталося нічого.

Не вперше

не вперше

здрігаються тут

Штреки й забої блиском тривоги...

Червень 16 - те,

Дата, як всі.

Бігала кліть на—гора раз - по - разу

Раптом в уступі вісім

Вибух гримучого газу.

Вдарив гримучий газ

В товщі вугілля чорні

І... катастрофа потворна

Знову стряса Донбас...

Братська могила.

Робітничий клуб.

Жалю без краю,

болю без міри.

Сорок чотири, сорок чотири,

... Братська могила у зелені кльомб.

Голови низько

над нею схилить...

Й знов догори,

Не хилитися марно!

В серці по згинувих

стисніть жалі

Селища й робітничі касарні.

Все молоді загинули.

Смерти невитворний жах...

Та вже прийшли

— на зміну їм

Хлопці із інших шахт.

Досить, кінець уже тузі.

Забійнику і коногоні!

Кращою пам'яттю друзям

Будуть мільйони тон.

Чекають вугілля топки

Гаряча, ударна пора!

Знов почалася проходка

— вугілля на— гора!

Знову щодня, невтомно

Працює, качає кліть,—

Вугільні ешельони

Треба країні повинити.

І всюди безсонним часом

Зростає республік міць

Перегукуючись з Донбасом

Мовою будівництв.—

Шахта Марія, шахта Марія,

Гаряча, ударна пора.

Хай на твоєму копрі зоріє

Хай не загасне Червона Зоря!

* У № 3 „Ч. Шл.“ цей вірш через недогляд техробітників подано не правильно, а частина зовсім випала, тому його подасмо вдруге цілком. Ред.

ДРУЖБА *

ПОВІСТЬ

Після гудка на шабаш Степан поспішав на засідання заводського комітету. Сьогодні йому буде затверджувати висуванців на адміністративні посади й Степан постановив твердо триматись лінії, що на чолі з Васюком її намітили товариші — відстояти її на посаді інструктора механічного цеху. Коли Степан зайшов до комітету, члени йому були вже в повному зборі. Літні, авторитетні робітники поважали представника від молоді. Та й було за що поважати Степана. Хіба його стислі, практичні пропозиції, сплетені дротом ділової красномовності, не вносили ясности в спірні питання, чи на них так щедра, майже кожне засідання завкому? Робітники завжди уважно слухали Степана, його запальну, бадьору мову. Засідання почалось сухим офіційним тоном. Стомленню денною працею, робітники густо всіяли стільці й завзято смотали цигарки.

Синій міцний тютюновий дим лівово закружляв над замисленими головами, сизим туманом снувався біля столу секретаря, що уважно схилився над протоколами, нотуючи для колективу. За стіною гупали парові молоти ковальського цеху. Працювала друга машина. Глухий залізний гамір отдавався глибоко, наче щось гупало з під землі, — дрижання підлоги й стін.

Обличчя робітників пориті, слідами важкої праці, просякнуті напруженою увагою. Ніхто не обговорити кожну постанову, не припустити жодного перекручення. Їх обрала така робота, що невтомно гуркотить станками в безоднях цехів, й почуття великої відповідальності лежить на плечах у кожного члена завкому. Вони, робітники, керують заводом, і кожен поділяючи його перемоги, й недовіки, радощі й горе...

Зараз будуть затверджувати зміни й добавки до колективного договору. Цей договір охороняє працю робітника. Коли його затвердять відповідні організації, він набуде юридичної чинности. Хай спробує хто порушити його пакти, той піде до відповідальности перед пролетарським судом.

Голова завкому плечистий, вже літній робітник, ворушить неслухняними пальцями білий сніг паперів. Здається, він з легшою напругою перевертає кілька місяців тому товсті папери криці біля парового молота. Та то лише так здається. Коли його обрала маса до роботи, він, прикладаючи надлюдських зусиль, хутко опанував секрети, що таять в складних рядках на великих аркушах. Тепер для робітника нема різниці між працею біля паперів й заліза. Він скрізь прокладає свою чітку залізну думку.

— Правила прийому й звільнення, — чітко перечитує голова всі пункти, знайомі й потрібні кожному робітникові.

— По всіх цехах затверджено без змін. Затверджується... — й мозок робітників, розібравшись тут на засідання, ковзає далі по чергових пунктах.

Коли черга підходить до охорони праці, тут виникає безліч запитань і пропозицій. Має одна — поліпшити умови праці. Он старенький робітник, розмахуючи руками, відповідає, що електромонтерам не видають умових рукавиць. Другий з нікелірованою майстерністю вимагає, щоб давали доброякісний спецодяг. А коли питання доходить до охорони праці підлітків й становища броне на виробництві, забирає слово Степан й вимагає підвищити норми броне й зарплату підліткам.

— У нашої адміністрації є усталена тупоголовість. Скажімо, коли заводові свої годні не потрібні кваліфіковані кадри, значить каюк, можна скорочувати набір дубітників, вони не помічають.

Засідання охоче затверджує Степанові пропозиції, а саме: підвищити норми броні підтітків й вимагати точно виконувати постанови, що стосуються тарифів ученицької сітки на виробництвах.

Кілька годин проходить у запальній балачці й уважного ставлення до затвердження проекту колективного договору. Нарешті, з першим покінчено й голова оголошує наступне чергове питання на повісті денній.

— Зараз будемо затверджувати список висуванців на керівні технічні посади в нашому заводі. Які будуть міркування?

— Ясно, які ж міркування? Хай голова чита прізвища кожного висуванця й на яку посаду його призначається, — приблизно в такому дусі подав своє зауваження секретар Гой, активний робітник у виробничій комісії, член завкому. Він страшенно радий, що в заводі нарешті зрушилось з мертвої точки питання з висуваннями. Скоро в них будуть технічні керівники з високо кваліфікованих робітників, що їх має тут затверджувати засідання заводського комітету. Тиша. Лише виразно чути прізвища, що їх вичитують за важким письмовим столом.

Степан напружує увагу, щоб не пропустити жодного слова. Він добре знає, що хлопці висували на посаду інструктора механічного цеху Лева Бережного. Список вичерпаний, але Лева там нема. Обурений Степан нервово йорзається на стільці й просить слова. Власне не слова, а лише запитання. Хай скаже голова, скільки відсотків висуванців були червоними партизанами?

Голова кинув на Степана невдоволений погляд.

— Таких відомостей я вам подати точно не зможу.

— Здається, там лише їх двоє, — раптом відповідає хтось з гуртку.

— Так, товариші, — можливо, виробничі наради це мало брали до уваги. Головно тут стоїть справа кваліфікації.

Степан рішуче забирає слово.

— От я про це й хотів поговорити. Тут якраз у мене є кандидатура, що має ті й ті переваги над іншими. Її вже виставляли на виробничій комісії механічного цеху. Ця кандидатура Лева Бережного. Здається, його всі тут — добре знають.

— Знаємо... знаємо...

— Так хай скаже голова завкому, з яких причин його нема тут у списках. І нарешті моя пропозиція включити Бережного до висуванців, затвердивши його на посаду інструктора цеху. Ви добре знаєте за його раціоналізаторські пропозиції. Повторювати їх тут я не буду.

— Я, звісно, товариші, проти цього нічого не маю, — вів далі голова. — Але річ в тому, що цей список погоджений з партосередком. У нас, значить, вийде один зайвий. Вносьте пропозиції, кого виключити зі списку?

Засідання зам'ялось. Просто ніяково було когось викреслювати, бо в таких випадках, як дехто всловлювався, сміючись, що можна нажити собі непримиренного ворога.

Але Степанові нічого тут ніяковіти. Справа серйозна. Він тут же підмітив одного Кузьму Івановича, що його висунув Лука Кузьмич, за якусь послугу, що зробив Кузьма Іванович.

— Бережний же, здається, на одне око сліпий? Та й молодий на цю посаду, раптом звертається до голови Кузьма Іванович.

Цим запитанням він посяв зневіру серед деяких «мудроголовів». Справді, підслухуватий не подивився та й молодий.

Кузьма Іванович вже, здається, звільнився від раптового непокою. Хіба йому не місце в списках висуванців? Він же за це навіть зненацька якось говорив із своєю дружиною. Його ж всі знають. Завжди сідає, щоб було видно, в першому рядку проти президії. Хто вище за всіх підніма руку? Кого Лука Кузьмич називає зразковим активістом? Хто найбільше ручкається з начальством? Він, Кузьма Іванович, член партії з 25 року. Стаж, правда, ще замалий — півтора роки, але ж робота, робота. Жодна громадська організація не працює без гарячої участі Кузьми Івановича. А скільки тих організацій, що їх ним поважним членом є Кузьма Іванович? За цим треба звернутись до його дружини.

на після вечірного чаю прогляда всі членські картки свого чоловіка, розкладаючи на маленькі купочки, червоні до червоних, білі до білих. Іванович заспокоївся остаточно. Хіба його обійдуть? Але трохи неприємно, що Лука Кузьмич не прийшов на засідання. Що ж тут такого, що він не член зазком? Іванович не член, але прийшов же. Боліс душено й непокоїться за справи заводського комітету. Потрібна масовість. Нічого не можна зробити без участі мас, про це, здається, й Ленін десь говорив, — починає давати Кузьма Іванович.

— Товариші, — перериває шум Степан. Всі повернули до нього голови.

— Моя пропозиція затвердити Лева Бережного, замість отого товариша. Як його? Степан показав рукою на Кузьму Івановича й сів...

Іванович зблід, нервово заклипав бистрими очима.
— Та тож Кузьма Іванович, — зрозумівши на кого показав. Степан, протяг ніби лезом перцю якийсь робітник. — Залазкін — почув кілька раз підряд своє прізвище Кузьма Іванович.

— Хай — хай, — раптом вирішує він. — Доручайте молокососам, доручайте, довіряйте. Може, той Бережний у банді якій був? Знаємо ми таких партизан. Кузьма Іванович, присівши до крові нижню губу, констатував, що Бережний прийшов одноголосно.

— За мене не голосує жодна сволоч, — почувавши, як по тілові біжать холодні, то йому гарячі дрижки, з піною на устах шепотів про себе Іванович.

Запалюючи цигарку, Степан посміхався. Він знав, що цій постанові буде радий Васюк і решта хлопців. Як не як, а Лев гордість заводського комсомолу. Лев істотно зараз званий з їхнім колективом, він передає їм свої бойові традиції. Словом, хлопці радіють мати молодого командира на виробництві.

Коли засідання закінчилось, всі посунули до дверей. Степана зупинив голова зав...

— Стьопо, тут по твоїй лінії прийшли з Харкова деякі бамажки.

— Що ж таке? — наблизився до столу зацікавлений Степан.

— На, прочитаєш, подав йому голова пак паперів. — Тут про організацію вечірніх курсів пишеться.

— Серйозно? — не вірячи очам, перепитав Степан. — Так це ж матеріали до організації вечірніх курсів підвищення кваліфікації. А ми вже думали, що наша ініціатива засохла у правлінських канцеляриях. Здорово! Навіть дві групи можна організувати, — пробігаючи поглядом папери, хвалився голові Степан. Потім підійшов до телефону й через хвилину гукнув

— Дайш рурку Васюкові. Що, ще бюро не закінчилось? Зараз іду. Є прекрасна машина. Приготуйте урочисту зустріч!

Рурка сухо брязнула на блискучі гачки, Степан звернув у дудочку папери й дався на бюро.

Секретар, склавши до шухляди папери, замкнув їх і, потягаючись, випрямив спину.

— Ну й упарився, матері його хрін. Наче наднормово годин п'ять працював. Скажи, Степане, де в тих молодиків сили тільки береться? Степан же мабуть знов побіг на якусь нараду?

Голова посміхнувся, підсовуючи під пахви теку з паперами.

— Де береться? Народ — молодий, от і сила — дожидаючи свого коле у уважно присів над вікном. Здавалося, шукав в нічному світлі відповіді на таке чудне запитання. Навіть колись був молодий. Гнучкий, як вуж. Колись же пролазив у вузьких канавах, виліз з парові магістралі з машинного відділу. Це підчас страйку, коли в заводі були представлені козаки. Треба було непомітно пробратись до машинового відділу, зіпсувати важливі деталі машин. Кругом кишати суворі, як звірі охоронці. Та дарма. Старі робітники навчили відважного Петра. Треба полізти глибоко попід землю, щоб не помітили охоронці. Він добре пам'ятає нічну заводську тишу. Мовчазні машини тоді чомусь нагадували в пітьмі казкових велетнів, що з ними він сховався романтичними шляхами, забутому вражливому дитинства. Ковальський цех, де він вперше заробив собі на зарплату, старубочкі чоботи й гармошку. За купою заліза люк, п'ятьма й дві труби парової машини. Сунувся хутко, часто великими краплями падав на брудні руки гарячий піт. Дітичність. Потім залита водою галерея, плюскіт води. Машини, німі, холодні машини, з яких зник поважати з дитинства, бо батько їв з них хліб. Вони допомагали батькові давати непокірного сина, потім своїми крицевими пазурами відгризли батькові

праву руку. Руку. Рука для їхньої сім'ї — це все — хліб і чоботи. І Петро помстив люто, як могли помститись лише дикі предки. Він бив, ламав рурки, рушила, манометр. Але черевате тіло машин не піддавалось. Потім грізні вибухи, брязкіт шкла й вогонь цілі пухляві троянди вогню. — Козаки. Знов люк й утеча. Зловісна втеча, що спазматично пронизує кожний атом його гнучкого й сильного тіла. Втеча од жажливої смерті, на здогін манливому життю...

— Слухай, Петре, ти думаєш сьогодні йти додому чи ні? — Шарпав його за руку секретар. — Що, молодість згадав?

— Трохи згадав.

— Згадала баба дівера, що добрий був... Ну, пішли.

— А все таки страйк затягли на цілий місяць.

— Що ти верзеш, який страйк?

— Ну, та ти тут новий чоловік, не знаєш у 1905 році. Про Люботинську республіку щось чув?

— Чув.

— Ну, так на другий день тоді ми вибирали делегатів, щоб їхали до Люботина.

— Та на який це другий день?

— А от після того, як я попсував машини.

Вони мовчки вийшли на заводське подвір'я. Було тихо. Лише десь далеко в механічному цеху гули бандажні станки.

Голова завкому, як п'яний, ступав через розкидане залізо. Тут, на цьому місці землею, де йде парова ма істраль... Наче вчора й разом так давно, давно.

Темно, лише вікно горить, де комсомольський колектив. Він зразу ж пізнає силу кількох знайомих хлопців: Васюка, Стьопу, Лева. Вони запально про щось сперечаються, молоді, завзяті. Чомусь хотілося зайти до них, обнятись міцно. Сказати, що він те був колись такий завзятий і молодий. І що тому вже минуло багато-багато, кілька десятків літ і весен.

Словом, хотілося розказати їм про 1905 рік.

Нічний вітер падав на велетенські цехи й, стихаючи довго шумів у покрівлях, ні там загруз, щоб ніколи, ніколи не вирватись звідти.

Мартин поїхав на іспити й вже більше не повертався. Згодом Степан одержав нового листа, з якого довідався, що він іспити склав добре, а поки що влаштувався тимчасово на якусь роботу. Радісно й боляче було за товарища. Мартин більше місяця хорів з пораненою рукою, з головою поринувши в уперту підготовку. Хлопці часто жалілись на тяжке життя робітника. В щоденній роботі може тебе спотворити «як бог черпаку». Й виставляли в приклад Мартина. Але той, здавалось, і трохи не шкодував за битого пальця, а спокійно вивчав складні дисципліни, хвалився, що коли нема щастя, то стане в допомозі й нещастя. Одного разу він признався Степанові, що одбив пальця навмисне. Просто, щоб мати змогу добре підготуватись. Степан, доводив йому що він робив свідомий злочин перед державою. Але Мартин з цим не погодився. Він доводив, що робить такий самий злочин, як і тисячі пролетарського студентства, що кілька років підряд видирають у держави кошти для існування.

— Але ж ці кошти вони компенсують державі своїм знанням?

— Я теж компенсую, — хвилюючись доводив Мартин. — Сотню карбованців, які я зараз вкрав у держави, поверну їй багатьма тисячами.

— Але це ж анархізм?

— Ну, й що з того? Дай мені можливість кілька років повчитись на будівничої факультеті. І цей анархізм дасть державі сотні тисяч економії.

Він якось розповідав йому про стіни, перегородки у великих будинках стандартного будівництва, які, на його думку, можна було б виготовляти з покидьків дерев. Це було тоді, як одного разу приїздили в завод американські інженери здавати пневматичні трактори. Ці машини — компресори на колесах прибули в завод з далекої Нью-Йорку, дивували робітників своєю зручністю й великим корисним ефектом в роботі. Експертиза заводських інженерів уважно оглядала блискучі деталі машин. Американці сміялись з недотепної радянської техніки.

Коли зацікавлені робітники запитали в перекладача, чого вони сміються, виявилось, що причиною до глузування були величезні стояки, пороблені з обрізків прекрасної лісу в метр й менше довжиною.

— У нас в Америці, — пояснював перекладач інженерові слова, — з такого прекрасного матеріалу можна було б набити безліч дорогих речей...

— Справді, — хвилювався Мартин. — коли б ці стояни, зроблені з важких дубових різків, примусити тягати, замість робітників, наших інженерів — вони б знали як експлуатувати таку дурнину.

Йому розказував американець, як у їхніх вагонних заводах автоматично підіймаються вагони на підставки, зроблені з тривкого коробчатого заліза. По суті це така проста й дешева штука. Але малюнки, що накреслив Мартин здається й по цей час маринуться у бюрократичних нетрах технічних відділів. Америка підносить свою техніку неосянжу височінь через те, що там нічого не пропадає. Утилізація до міліметрового шматочка цінного матеріалу — це в них закон, — хвалився Мартин.

Степан дістав шматок паперу й нервово почав дряпати його пером.

— Здоров Мартине!

Пишу тобі листа прямо в політехнічний інститут. Але не знаю чи ти його скоро одержиш. Пишу тобі вже, як пролетарському студентові. Дорогий друже, я радий за тебе. Нарешті довгі хронічні безсоння коло упертої праці щоне виправдали. Я навіть думаю про тебе. Через кілька років у твоїй особі я бачитиму радянського інженера. Я вірю, ти ще більш напружиш свій мозок, прикладаючи свою працю до величезної вдячності — визволення робітництва з лабет важкої праці. Ти знаєш змалку на своїх плечах всі її тяготи. Я думаю ти більше й уважніше будеш прикладати до цього свій розум і сили «інженерів». Це твій обов'язок. Зичу тобі великих успіхів». В заводі вже дещо змінили для застосування твоїх винаходів.

З товариським вітанням Степан.

Степан, учетверо згорнувши листа, запакував його в маленьку куверту. Поправив голову м'яке, густе волосся й дмухнув на лямпу. Темрява хлюпнула в кімнату, наче вода з водогону вода. Стіл заховався в клубки сутінку. Чогось здалось, що біля нього сидить Мартин. Похмурий, запально втягує в груди дим цигарки. Синюваті пасма обличчя прорізани посередині лоба дві зморшки. Вони, як свідки дозрілого розуму, перпендикулярно підносяться над густими бровами. Підійти б оце зараз до нього, схопити широкі плечі й дуже ститнути. Але стілець порожній. В кімнаті нікого, окрім Степана немає. Здається, що там так недавно сиділа тінь похмурого молодого героя зі свого вітнього відомого роману й життєві шляхи цих двох юнаків так тожотно пов'язані в суцільну лінію п'яної радості й разючого болю.

Степан нечутно зачинив двері й вийшов на вулицю.

Місто лежить над рікою у легкій куряві електричного світла, як дівчина в прекрасному вінку. Скляна стійка вод відсвічує потоки червоно-синіх фарб і як наречена в ніжних хвилях вечірне місто. Невираними тінями з далеких степів скрадається холодним вітром осіння симфонія й живі смуги вулиць хитаються кудись в далечінь. І знову, коли поринає Степан у натовп, що безжурно сунеться повз нього, як вода якоїсь прекрасної ріки, вдивляється в тисячі очей радісних дівчат. Йому в груди ніби хтось тихенько й лоскотно починає дмухати. Стає якось гаряче, а десь в глибині вуличної пащі до нього починають посміхатись прекрасні очі Даль.

Вже багато разів вони сидять на крутому березі ріки. Тут серед брил темного безсоння, розкиданого невідомими велетнями, якась урочиста бурунність. Одноманітний ритм хвиль вічно б'ється об гостре каміння. Десь на протилежному березі кричать ті птахи, віддалявся місяць все нижче, нижче в безодню плавень. Степан ближче нахилився й ледве чути стискує дорогу руку. За островом, чути, пахкотить пароплав. Одноманітно й повільно, наче робить доповідь голова завкому.

— Пах - пах - пах, чох - чох. Секретар уважно схилився над протоколом і члени казкому починають позіхати. Дзеркальна поверхня блищить, відливаючи блідувате світло місяця. Десь чути музику ніжну й рвучку. Мабуть у скверку грає симфонічна оркестра. Потім зривається лопотячий шум аплодисментів. І знов тихо...

Даль, здається, застигла, сліdkуючи, як крадькома ступає надзвичайно прекрасний мір. На колінах нахрест зложені маленькі виточені руки. Шкіряна торбинка звисає на тонькому ремінчику. Степан повільно витягає її з теплих пальців й непомітно починає оглядати. Намацує пухку пахучу хусточку, потім щось тверде, очевидно шматок гострокутного дзеркальця. Олівець і маленького розміру блок - нотик. Потім

здивляється, милуючись нею. Синьо - темні западини троблять її очі глибшими, глибшими. Правильна лінія носа нагадує йому стародавні кольористі портрети в яких музеї. Виточена строгість і точність форм грудей викликала в нього дивне чуття радості й хвилювання. Коли б вона зігнала блискучою усмішкою нальот легкої задуми, що надломним мармуром застигає на її обличчі, це було б щось надзвичайно прекрасне... С

— Ех, Даль ви хороша, знаєте що я вам скажу?

— Що? — Очі неймовірно поширюються, наче їх розпирають весняні шуми води й повертає непорушне лице.

— Ну, навіщо ви мене мучите?

— Не розумію. Чим?

— Всім. Собою.

— Знову не розумію. Коли чимсь заваджаю, можу зараз же піти, — й вона зривається, щоб встати. В Степана раптом з'являється думка, струснути, збуриати цю стриманість. Внести якесь дуже кружляння в цю хвилюючу незайманість. Дивитися вітром розметати вишукану впевненість й святість.

— Гаразд, я вам поясню. Ви калічите наші взаємини. Відкидаєте мою щирі приязнь любові. Це ж неприродно й штучно. Пам'ятаєте, як минулого разу ви присягалися зустрічатися зі мною? Запевняли, переконували мене й себе, що ми бачимось останній раз. Ну, нащо ви силуете себе?

Даль трохи одсовується в бік, обережно вмощується, ніби просить трохи почекай. Зараз вона подумає й дасть відповідь на все, на все. — Поперше, я ще молода, мені треба багато вчитися ну, й наразі, я ж вас зовсім не знаю. — Твердо вимахуючи рукою починає переконувати Степана, але так напружено й неприродно, що здається вона твердо переконалась в цьому сама.

— І наразі, не розумію, чим я змогла викликати в вас таку «приязнь і любов». По моєму, за один пловецький спорт я не заслуговую на таку повагу ... — Бризкає вишкочивши сміхом.

— От ви знову смістесь. Будете нагадувати, що ми познайомились, як відчужено зайдоголови. Ну, відповідайте ж серйозно? — стискує її руки Степан.

Даль знову робить рух, немов збирається підвестися. По лиці пробіг вираз, ніби Степан наступив їй на ногу, або зробив щось боляче.

— От іще, — з досадою кривиться вона. Потім зривається з місця хапає перед собою камінець і легко похитуючи стегнами, біжить до води, дужо замахується. Але камінець вирвавшись з руки, булькає перед нею, обдавши Степана теплими бризками.

— Вода тепла, — наче якусь непередбачену безпеку, виголошує вона.

— В такому разі давайте купатися, — наближаючись до неї пропонує Степан. Але Даль із сміхом заступає йому пальцями лице, потім по хлопчачому штовхає його в бік маленьким кулачком.

В Степана метнулась думка, — впитись обіймами, й ледве помічаючи кризу запону кричущої радості її соромливості, дужо стис її гарячу запашну постать. Даль якось по новому, замішано зойкнула. Йй видно й радісно, й соромно, й страшно, що вона зробила свої попередні постанови не обійматися з Степаном. Ніяково перед ним, безліч переживань хвилюють її. Але Степан не дає їй одуматися, наче з її постановою все покінчено, сміється, жартує, ніби про сумніви не може бути й речі. Даль часто поправляє волосся, згортаючи його з шок, які нестримано починають палати. З натучою якоюсь глибиною похажувати зідхає, розгублено посміхається й стає такою прекрасною - гарною, що Степан не витримує, впирається в груди, уста. Йй регоче здавленим грудним сміхом, як реготав перший весняний грім, облітовуючи степову даль, теплим й запашним дощем.

Місяця не було, йшла екзотична, чорна, південна ніч. Їй фантастичний густий шовк туго огорнув місто.

Степан прохався з Даллю в зле освітленому коридорі величезного будинку, що виділявся, як кам'яні зуби, безліч обчовганих сходів. Він лишив її в такому стані, коли людина блукає в степу повесні з незрозумілою, запамороченою та болючою усмішкою, з ними робить. Зривається котиться шибайголовою. Очі застигли, сяючи, лице в крижаних чорних плямах. А в голові?.. Якось фантастична оркестра, де розходяться романтичними горизонтами пахливою зливою тонів — дороги огнекої юності.

Степан вискочив на вулицю й біг мало не переганяючи флегматично спокійні авто-
ми, натикався на стрічних, ставав всім на ноги. Міліціонер на розі вулиці підод-
голював його. Але він хутко поринув, наче безживна тріска десь далеко-далеко
райлинову дзенькоті трамваю.

В цеху загруз сітчастим промінням осінній соняшний день. Чути, як гукають парові
поти, з механічного відділу дихає тисячесильною вільністю розгін чітких трансмі-
... Шипить поміж ваонами стиснуте повітря, розносячи заховану в руках силу по
краї заводських магістралей.

Микола закручує муфту шल्याга, потім, не хапаючись, почина випробовувати pne-
матичну машинку. Слюсарі клепальники гасають повз його в різні боки, потім довго,
перерви, починають торохтати пневматичними молотками.

Зараз треба просвердлити кілька півдюймових дірок на швалерних брусах, закрі-
пи на скоби відводні натрубки і все буде гаразд.

Микола вмощується під ваоном й, перевіривши керна, пускає машинку. Стиснуте
вітря зраділо, що знайшло віддушину, загуло, натискаючи на поршеньки. Скоро прийде
арматурою Степан, розставить крани й манометри й за кілька годин розпалить казан,
включить монтера й здадуть відремонтоване опалення зеленого ваону. Він завтра по-
чить по глухих станційках нашої республіки, сповнений заклопотаними пасажи-
ми. Вони з Степаном перейдуть робити ремонт у другому ваоні й знову все піде по ста-
ру.

Так, одхилиючи набік голову, думав Микола. Дні тягучі, як краплі шмаровидла,
пали один за одним в безодню минулого. Спершу Микола цікавився ними, але вони
були схожі один на одного, що ставало важко й ліньки їх рахувати.

Нерівно встановлене свердло, починає зсовуватись з центру. Малюрі вже встигли
парбувати швелери чорною фарбою. Фарба не висохла й, стікаючи маленькими крап-
ками, капала йому на обличчя й бралась до рук.

— Ляпуни чортові, — лаявся, витираючи лице, Микола. Він знає, що коли висхне
ва фарба, то її важко буде відмивати. Вона пролазить в кожну пору спітнілого тіла
гримним брудом сірітиме у стомлених очах.

— Як мені вже остогидла ця брудна щоденна праця. Але нічого не вдіш...

В Миколиному пляні був пакт: заробити робітничий стаж...

Степан прийшов, як завжди, заклопотаний з трохи піднесеним настроєм. Він,
мугикаючи собі під ніс, схоже на мотив веселого танку, зайшов у маленьку коче-
ва на одну й, ставши одною ногою на драбину, другою на бачок, взявся до роботи.
Маяно намотував на мідяну різьбу прядиво, намазував червоним суриком й туго закру-
чував арматуру в гнізда. Микола подавав йому рогаті ключі й, коли Степан закінчив
поту, весело потяг його за ноги додолу.

— Часи, — засукав той, приголомшений радістю. — Хай зараз наливають водою.

Поки бригада чорноробів стягувала на дах мокрий рукав, товариші посідали в купе
палити цигарку. Вони в щоденній роботі так поріднилися, що з рухів рук, або
зву очей розуміли один одного. Скажімо, коли Степан починав легенько моргати
лінійним оком, Микола знав, що він з чогось невдоволений. Або коли Микола починав заго-
ляти лаятись, Степан знав, що він перевтомився. Вони часто за роботою спільно обго-
товлювали якість питання. Взагалі поміж себе були відверті, починаючи від заводських
вирішували справ, кінчаючи особистими пригодами в коханні. При цьому завжди стра-
шно реготали, веселим настроєм підсолоджуючи одноманітні заводські будні. Сте-
пан добре був поінформований Микола про його взаємини з Галею. Знав, що при
вчирі з нею Микола набирався якоїсь серйозної бадьорості й часто заспаний прихо-
див на роботу.

Для Миколи про Даль теж було мало секретів.

— А знаєш, Стьопе, що я тобі скажу? — серйозно заявляв Микола. — Маринуватись
в життя в заводі — це зрештою, вже не така й весела штука.

— Та хто його зна, здається.

— Ні, не здається, а це факт. — Якось іронічно й ніби зиряв якусь таємницю,
вів Микола.

— Вчитись треба, — радив Степан. — Дивись, Мартин поїхав, скоро буде інженером.

— Іменно, — погоджувався Микола. — Інженером бути теж не фунт ізюму. А от
Даль не вчився, а вже став адміністратором.

— Ну, Лев. Він на це заслуговує. Це парень, якого я поважаю більш за всіх тут заводі, — хвалився Степан. — Золото, не парень. Поглянь, як він самоосвітою набув технічних знань. Робітники механічного цеху задоволені з такого інструктора. Він зрозумів, яку відповідальність поклали на нього товариші, висунувши його з простого токаря на посаду інструктора. Тепер його на вулиці, навіть у клубі мало видно. Бо хіба хтось хоче чесно виправдати себе й працює.

— Слухай, Стьопо, скажи одверто, що в них там було з Галиною?

— З Галиною? — перепитав Степан. — Здається що нічого. Вона прекрасна дівчина, але мабуть до нього, крім поваги, не почувала особливих любовних «чужих» зі сміхом сказав Степан.

— Так це погано, — чогось задумувався Микола.

— Готово — перебив їхню балачку робітник, що наливав воду. — Повно.

— Ходім, — скомандував Степан, звичним оком оглядаючи магістраль чи не прускають рури воду. Зараз треба потиснути водняним смоком на кілька атмосфер і коли не потечуть слюзи, це значить не потечуть рури на зwertках). Зацепити канатом вагон і стягти на лебедку й виставити його надвір, на виходящу колію. Там розтопити й здал під паром опалення прийомщиківі.

— Водопровідний кран плаче — гукав з кочергарки Микола.

— Підтягнем, — відповів Степан. — Сам же притирав, — певдволено протяг. В помітив, що останнім часом Микола неухайно ставиться до роботи. Знов закапала на зwertках вода, де Микола скручував на муфту рури. До вагону зайшов Митрич і, побачивши кілька недоларок, нагадав про них Степанові.

— Гаразд, зробимо, — обірвав його Степан. — Сам же не перервешся.

— В такому разі приглядайся за Миколою, мене тягнуть за такі штуки.

Коли зірвався ключ, защемивши Степанові пальця, він сердито буркнув Миколі.

— Треба придивлятися вчасно. Тепер знов доведеться в двох місцях розрвати сіть.

— А що, я знав, що вона потече? У середину їй не влізеш.

— Брось, Коля, там у середину залазити. Ти не підмотав правильно, от через й вилізла підмотка.

— Ну, вилізла, то й вилізла. — Чого б я ото залазив у бутилку? Якого чорта пахати тись.

— Паритись ніхто й не збирається. Давай сюди сурику, бо ми зашіємся роботою.

— А де він є?

— Та подивись там під диванами або в кочергарці.

Микола мамулюватоло лавив під диванами, заглядав у кочергарку, але сурику не знаходив. Степан, розгнівавшись, лютивсь від такої недотепности товариша. Треба було дивуватись, як він кілька раз минав червону коробочку, наче навмисно не хотів помічати й тим самим, здавалось, навмисно затирав спішну роботу, бо вагон вже витягали з цеху на лебедку.

Степан з пересердя трахнув об підлогу ключем і подався по сурику.

— Що таке? — стурбовано запитав його Микола.

— Нічого, — холодним тоном відповів Степан і, принісши сурику, поринув у роботу.

Треба встановити відвідний надрубок за казаном, де ніяк не можна було повернутись. Стомлений спішкою, Степан остаточно розлютувався. В казані вже піднеслось тиснення за контрольну риску. Прийшов уже й приймальник. Треба було пускати в магістраль пару, але через надрубок цього не можна було зробити. Нарізана на кінці різьба видалась за велику. Нарівав її Микола. Й безсилий, вимазаний брудом, Степан ніяк не міг її закрутити. Він хапався за ключі, стискував щелепи, але зігнута в неприродній позі спина боліла, міліли руки, рурка виривалась і падала.

Степан зліз з бачка.

В чім річ? — запитав Митрич.

— Стомився, — хмуро буркнув Степан. — Але Микола при цьому значно посміхнувся. Він спокійно взяв ключ і поліз на бачок.

— Смішного тут нічого нема. Спробуй, краще б учився, як нарізати різьбу, тоді й сміявся б.

Степан знав, що Микола здоровіший, він звісно зможе дужче натиснути й завернути. І від цього здавалось подвоювався його якийсь нутрянний біль і лють на Миколу.

— Дивно, як ти не міг її завернути?

— А мухту навернути по твоєму це легко?

— Чого ти сікаєшся? — засміявся Микола. — Я зовсім не до того.

Степан знав, до чого це йшлося. Він з Миколіного самовпевненого вигляду переонався, що той вважає себе за розбитішого спеца, ніж Степан.

— Ну, все готово, даремно ти турбувався, — пробуючи крани, поважно проказав Микола, наче він виправив все діло, чого неспроможний був зробити Степан.

Степан, здається, зненавидив його тоді за надмірну пиху. Навіть хотілося, щоб він ось поламав. О, він би тоді так не пишався.

З цього часу щось почалось таке, що нестримано почало їх розштовхувати в різні боки...

Дні пролітали скаженим вереском заліза, скавчали ображено, борсаючись в огидній вірі перших зимових тижнів. Вони завжди щось приносили їм нове, що одточувало зношене гострого ворогування. Тільки робітники, здавалось, не помічали нічого. Вони так само, як і хлопці, рано підводились за гудком, ставали до роботи, старанно залатуючи кожну щілину в штанах транспортного залізничного господарства нашої республіки.

Але з Миколою стався якийсь злам. Він активно починав працювати в громадській роботі заводу. У партійному осередкові його обрали агітпропом.

Степан день-у день поряд працюючи з ним, дивився в його холодні колючі очі, напружені на нього.

І щоразу Микола все коротше й коротше сухим, стомленим голосом про щось гомонів. Степан йому відповідав лише тоді, коли справа стосувалася роботи. На все останнє мовчав. Бо боявся, щоб не вирвалися потоки такої лайки, що краще про неї мовчати... Він знав, як підло Микола обдурив Галю. Ця мила дівчина тепер стала такою тихою, наче її вже давно нема в комсомолі. На засіданнях бюро вона вже ніколи не висловлюється. Лише мовчки дивиться своїми задуманими пукастими очима. Навіть забуває голосувати в принципових питаннях.

Степан пригадав розмову з Миколою довгого осіннього вечора, ще за часів товаривання. Після виплати вони за пляшкою вина звірили всі свої таємниці в справах життя. Микола Бистров хвацько розповідав про свої перемоги на цьому фронті. Кажучи, що взаємини з Галею дійшли вже до того, що їх люди оформлюють у ЗАГС'і.... Він ягас, що вони удвох довго лежали десь у траві й під шепіт осіннього листу Микола пропонував помінятися коханками. Степана тоді огорнуло почуття якоїсь огиди. Але згодом приємно було слухати під збуджену уяву, з яким завзяттям Микола штурмував людське серце й добився перемоги.

Він йому тоді щиро радив одружитись, бо Галя була прекрасна дівчина. Він знав, що вона подобалась Левові. Здається, що Степан, будучи на Миколіному місці, зробив би так саме, що й радив.

— Брось, Стьопо, ти мене не купиш. Женитись я не хочу. Я зробив з нею те, що наживити зробити в такому випадкові молодому хлопцеві. Та, зрештою, сам ти чому не женишся? Хіба Даль погана дівчина?

— Звісно, що хороша, через те я її й люблю, — хвалився Степан. — Але ж я ще не взяв того, що ти від Галі. І це мене до одружіння не зобов'язує.

— Ну, й пацан же ти. Такий бабець, а ти їй дивишся, Степане. Зроби так, як я, а головне не бійся.

Щоденна Миколіна присутність дедалі все більше й більше починала дратувати Степана. Але умови праці склались так, за яких ніяк не можна було працювати окремо. І Степан мусив цілими днями слухати його важке сопіння коло роботи. Вони ще більше не крились з ворожими думками, що їх виникало безліч на ґрунті всяких дрібниць, на які вони спочатку не звертали уваги й які тепер набували надто серйозної ваги. Ці дрібниці, здавалось, стали віссю, на яку спиралась лють їхнього ворогування. На жаль, Микола ніяк не міг себе привчити до звички повертати Степанові струмент, який часто брав у нього на тимчасове користування. Він, де робив, там його й кидав, ніколи не цікавлячись долею численних молотків, зубил, бородочків, на які Степан багато втрачав часу, щоб їх знов поробити. Нераз вони ставали перед тим фактом, що бракувало для якоїсь роботи потрібного струменту.. Тоді й починалась сварка.

- Ти уважніше за струментом дивись — починав Степан.
- Це не струмент, а барахло, — шипучим голосом відповідав Микола.
- Зроби кращий.
- Ах, одчепись. Плювати я хотів на тебе й на твій струмент.
- В цьому немає нічого розумного.
- В твоїх словах теж, крім бездонної глупоти, здається, більше нічого немає.

Що я слідком бігатиму за твоїми зубиллями?

- Але ж ти їх у мене береш?
- А вони твої?
- Я відповідаю, бо струмент записаний на мою книжку.
- Ну, вилазь на димар і кричи, що вони на тебе записані. Може хто дурнем назве.
- Сам ти дурень...

І так без кінця. Микола працював, похиливши голову, ніби уважно про щось думав.

Але Степан знав, про що він міг думати. Знав, як він випрямиться, наче вжалений трахне з пересердя об підлогу ключем, коли зірветься газова різьба. Знав, що коли загуде на обідню перерву гудок, Микола покине весь струмент і побіжить, щоб за кілька хвилин підготувати якусь доповідь на збори цехосередку. Коли Степан чогось не з'явиться на збори, він із злорадною, захованою посмішкою запише це там, де слід і буди вимагати, щоб збори винесли Степанові догану. Потім знов почнеться таке ж саме: старе й відоме, що здається від огиди починало вже зморщуватись і гнити. Степан відчув солодкий запах цього гниття. Знав, що це догнива їхня колишня міцна дружба. Це, мабуть, так само відчував Микола. Іноді починали диспутувати якісь політичні питання. Але не для того, щоб краще засвоїти. Вся мета, здавалось, була направлена на те, щоб загнати один одного в безвихід. Спіймати, примусити відчутти безсилля, щоб потім радіти з незнання переможеного.

І дедалі між ними все більше й більше віяла гостра отрута зненависти. Думки вчинки були направлені лише з одною метою.

Ось Микола взявся вигинати дводюймову руру для парового опалення. Сперш він за це ніколи не брався, але зараз навмисне випередив Степана, щоб захопити собі цю роботу. Наче намагався довести, що Степан такий став неможливий і навмисне, щоб загальмувати роботу, візьме й спартачить руру.

Горячково розпалював горно, налив руру піском й починав гріти. Степан лише дивувався з такої ретельності, не знаючи звідки вона з'явилася в Миколі. Але вигнутий на такій рурі кілька колін була справа нелегка. Микола обливався їдким потом, але Степанові допомоги не потребував. Треба було лише дивуватись, як він вигинав коліно. Це скоріше було схоже на знуцання з мовчазного заліза, ніж на якусь роботу. Рура корчилась, виприскувала з тисків, боляче падаючи на ноги Миколі. Він у гарячці хапався рукою за розпечені місця. Скаженів, лаявся, при цьому страшенно проклинаючи Степана. Але запропоновану від товариша допомогу відкинув, як щось підле й огидне.

Робітники мовчки слідували за ворогуванням колишніх товаришів, сприймаючи це, як щось неминуче в таких випадках.

Насилу вдалося Миколі визнати свою роботу за даремне гаяння часу й поступитись Степанові. Але, здається, він би дав не знати що, щоб не дивитись, як покійно вигиналось залізо під вправними Степановими руками.

Степан кілька раз ходив до майстра цеху просити, щоб його перемістили в іншу бригаду. При цьому і в гадці не мав висунути, як причину, свої взаємини з Миколою. Просто казав, що хоче перейти на іншу роботу. Роботи для бри ади було навалено стільки, що майстер не наваживсь без наявності потрібної кваліфікації перемістити Степана в іншу бригаду.

Микола ж навпаки думав, що Степан розляпав всім, що переміщується з бригади лише через те, що не хоче працювати з таким нетямущим напарником. Так ось їхні взаємини загострювались все більше й більше. І не знати до чого все це довело б. Але могло статись таке, що вони б помирилися і стали знову нерозлучними друзями. Так найчастіше коїлось у таких випадках. Та несподівана новина приголомшила Степана. Миколу відкомандирували з заводу пропагандистом в партосередок на якесь виробництво. Ця подія й розв'язала давню плутанину гордіїв вузол. Ще б кілька днів і вони здавалось стали б знову товаришами такими, як і були. Але несподівана пригода примусила їх розійтись не друзями, а ворогами.

10. Йшла зима, сувора, вихжа зима, майже без снігу, туманна й похмура. На вулицях весь день стояли брудні калюжі й лише на ніч брались скляною кригою. Звуки машин, трамваїв, голоси людей, усе глухо бриніло в холодному повітрі, наштотувалося вогкому тумані одне на одне.

Тиждень минав за тижнем. Галин настрій, охоплений розпачем ще з перших зимових днів, так як і негода, лишився однаковим.

Все міцніше в'язло в грудях почуття образи. По гудку вставало перед нею одноманітне денне життя. Воно починалось заклопотаним човганням старої матері десь у глибині сусідньої кімнати, що в ранковій напівтемряві готувала на снідання чай своїй єдиній дочці. Летіло в цеху заплутаним клубком по бистрих шківках станків і кінчалось різно ввечері, коли вона вкрай стомлена, чисто вимившись, лягала на біле пухке ліжко якоюсь книжкою в руці, щоб трохи відпочити. Думки, як великі вогні примари, кружили її гарненькій високобійній голівці. Десь брались прокляття, яких вона не знала, де й завчилася. І тоді ставало до болю важко. Важко через те, що її особисте життя, захоплювало круг її думання. І тоді здавалось, що вона нічим не різниться од тисячі тих мрійних дівчат нашої України, що так симпатично вміють хвилювати молодість. Ось вони зараз сміються юнно дес за вікном, на освітлених вечірніх вулицях міста. По численних клубах, театрах, кінах. Одні кращі на вроду, другі на розум. Серед потоку грайлих вражень шукають собі мужа: Зрештою, віддаються, родять, вмирають і за це їх всі, її називають звичайними жінками.

І в хвилину такого думання Галі здавалось, що вона абсолютно нічим не різниться од тих дівчат, яких завжди можна здібати на вулицях, їх безліч розкидано по фабриках і заводах і на різноманітних посадах, майже в кожній установі. Вони по різному проходять свій життєвий шлях, вчаться, працюють, їх кохають, зраджують й навпаки.

Та й вона бігала на дзвінки в школу, сідала за парту й уважно слухала свого вчителя. Потім вступила в школу фабрично-заводського учеництва, набула кваліфікації працює токарем у вагонно-ремонтному заводі. Коли стала робітницею, то свідомо вступила до комсомольської організації. Її оточив гурт хороших хлопців, відданих комуністській справі. Їм, як і взагалі молоді, а особливо хлопцям, були властиві різноманітні суперечки й завзяття. Без цього здається було б одноманітним й сірим наше вуличне-прекрасне життя.

Їй дали відповідальну роботу, обрали до бюро й сказали: роби. Вона ретельно виконувала свої навантаги, бо була уважна й здібна. Хоча страшенно не любила, коли хлопці їй доповіді хвалились, що Галька дівчина на ять. Вона працювала сумлінно й свідомо, навіть свідоміш за тих, що їх називали, з легкого Барилового вислову, «вожді молекулярному масштабі»...

І от на вісімнадцятім році сталося те, повз що ніколи не проходить людина в своєму житті, й чому так багато уваги й часу віддає наша прекрасна молодь. Галя закохалась. І вже не була та Галька, що розмовляла з Степаном, дискутуючи якісь там питання, що ніс їх не можна навіть й перелічити. Вони захоплюють увагу людини, коли вона працює, коли вона активна. Розв'язуються одні, а натомість стають десятки й сотні. Політика, виробництво, наука, література — ось ті вічні джерела, з яких живиться наше питання, втягує, як незнана даль, що мріє потягом на вічно цілинному обрії, ваші й думки.

Треба сказати, що Галинина уважність до Степана була надзвичайно напружена. Вона зважувалась при зустрічі з ним дивним тремтінням. На самоті часто роздумувала про це почуття. Але зустрічі були систематичні, він завжди проводив її з численних зборів та засідань, коли траплялось так, що він раптом дотикався її. Тремтіння посилювалось до квадратних, а то й кубічних розмірів. Словом, робилось таке, що й сказати неможливо. Галя, дивуючись, пробувала якось пояснити собі. Але ясно, все було в своєму складкові.

— Слухай, знаєш що? — сказала Галя до себе. — Вже досить панькатись, треба стати себе в руки. Досить панькатись з своїм почуття. Дурницяж край.

Раз навіть так загубились, що запізнилась на роботу, цим давши привід матері ще поглузувати з неї. Галя припинила свої гулянки. Але й «божевілья» як вона звикала це називати, не покидало її, а ще з більшою силою почало турбувати її вночі думки. — Чому це?

Степан образився з її гордості й старанно почав її уникати.

Тоді Галя зрозуміла свою непростенну помилку. Вона сама визнала, що він їй добрий, такий закрукнув голову. Та було пізно. Степан мабуть остаточно викинув її з голови. Потім бувало так, що її проводив Лев. Галя його поважала, але він, здавалось, був їй не до парі. Вона любила очі. Скажімо, іноді над нею в пітьмі, коли вона лежала в ліжкові, здавалось горіли Степанові очі, такі глибокі й таємні, як чорна ніч.

А в Лева було одно око й вона не уявляла, як це так можна любити одно око, коли людина їх має та два ще таких хороших, як у Степана.

І тут зустрівся новий товариш, якимсь похабно відвоював у неї раптове захоплення. Власне, це захоплення було деякою мірою й помстою. Галя намагалась забути Степана певніше викликати в нього почуття образи, ревнощів, словом щоб якнебудь вразити його, і цим самим полегшити біль, якого завдав їй впеvнений гонористий Степан.

Микола з нею починав жартувати, лоскотав, пригортав її до своїх велетенських грудей. Це її трохи сердило, а потім заповонила якась цікавість. Вона не знала, чому так сталося, а лише догадувалась. Тоді думала, що це так і треба, так здебільшого робиться і в кожній книжці, де описувались відповідні взаємини. Микола жартато на-зирив її своєю жіночкою, присягався що вічно любитиме її й і т. д. Спершу це їй не подобалося, здавалось якимсь установленим трафаретом. Микола ж був досить розвиненим, щоб зацікавити її розмовами. Вона з ним їздила на острови, ходила до кіна.

Так він збудив у неї почуття й захоплення. Після одної гулянки вона була страшенно збентежена, капав дощ, вони обнявшись стали в темряві під деревом. Микола якимсь особливим лоскотом її обняв, розстебнувши сукню. Вона вирвалася й тремтливими пальцями кинулась застібатись. Це його образило. (Невже вона хоче щоб він зв'язав з повіями, став розпусником?) І ще з більшою силою почав обніматися. Це сталося, здається, більше од цікавості, ніж од кохання. Вона боронилася якимсь своєрідно, сильно, надто сильно, щоб боронитись лише від сорому. Передчуття чогось грізного й страшного облягло її, але руки відмовились виконувати її волю. Пам'ятала, здається, лише одно — вона може завагітніти...

Галя глянула на годинника: треба швидше вдягатись, бо по неї має зайти Катря. Вони зібрались сьогодні йти в клуб, там повинна бути цікава вистава. Та й до речі, треба в бібліотеку зайти, поміняти книжки. Катря — це єдина дівчина, з якою можна, принаймні, де в чому, хоч порадитись. Галя вдягла свою легеньку сукню, що різко відтіняла її викінчені форми. Вдягла з коміром коротке пальто. Це для неї було єдиною розкішшю, так приємно кутатись в пухнастий комірець. Катря з грукотом, як хлопцеві, вскочила в кімнату, мало не збивши з ніг Галину матір. На ній позначалась фізична праця, вона була здоровіша за Галю, й боролася з одним маху.

— Ну, пішли, — твердо скомандувала вона Галі. — Трах-трах, резолюцію прийнято! Тютю, запріть двері, — вже в снігах гукнула вона, потягнувши за собою Галю, що ніяк не могла натягнути калози.

А на вулиці людно. Кружляють пухнасті сніжинки, світло ліхтарів надає їм ніжної чарівності. Безтурботні юнаки оглядають дівчат, діловито їй уважно, ніби зараз побіжать додому, схоплять фарби, й поки не зник їхній хвилюючий образ, гарячково почнуть малювати.

До клубу вже кілька кроків. Але Галі хочеться ще трошки подивитись, як сиплеться сніпучо білий сніжок. Візники ляскають батогами на санчатах, під дзенькіт дзвінків хутко перехоплюючи вулицю, щоб не наїхав на них велетенський автобус.

Раптом знайомі обличчя, — Степан, Шипко, а посередині дівчина.

— Та, мабуть, Степанова любва, — зі сміхом шепоче Катря. — Гарненька.

— Здоров, з викиком, повільно підходячи до них, гука Шипко.

— Здоров, — тоном, що так нагадує задирикувате «а то що?», відповідає Катря. Шипко покашлює:

— Ми теж йдемо до клубу. Знайомтеся. Це геройська Даль, — поважно уклоняючись, проказує Шипко. Даль червоніє, в неї так приємно запалюються щічки, тільки очі блимають, як два ліхтарики. Вона не знає, куди їх подіти.

— Як це такого ім'я й не чула, — потискуючи маленьку руку, говорить Галя.

— Даль... Е, це, брат, ім'я таке, що будьте «уверені», — запевняє Шипко.

— Але тобі, мабуть, більше подобається ім'я на зразок Миколи або що?

Галя нервово смикнула набік голову... Степан це виразно помітив.

— Ми з таким бараклом не знайомі, — гордо заявляє Катря.

— Молодець, це ти сказала на красоту. Я теж з таким барахлом роззнайомився. Араз прийде Лев, він лише на хвилину забіг по цигарки. — Клопотавсь, оглядаючись. Зразу з натовпу підійшов до товаришів.

— Харашо! — гукнув Шипко. І побіг на сходи. Його нові калєші блишали в білому таким блиском, як і обличчя.

— Ех, товаришочки. Шкода, що зараз грошей нема, а то найняв би величезного віз, всадив би вас у величезні сани й катались б ми разом величезною рисою аж до лу.

Він ще щось хотів сказати, але натовп поніс його до дверей, підштовхуючи в спину плічима. У фойє, над скляними дверима висів великий годинник, а поряд нього гасла: «Робітнику, всі сили на індустріялізацію країни».

— Ваші квитки? — простягались механічно пальці контролерів. Натовп, нервово озираючись, шукав по кешенях, гаманцях маленькі червоненькі папірці і без перестану вівся в двері...

З клубу весело й тепло. Тут повно тихого й густого гомону голосів. Велике прямокутне фойє оздоблено фарбистими малюнками. Вгорі великі електричні ліхтарі проливають крізь матові скляні кулі м'яке світло. Од цього всім на голови лягає золотистий тон. Натовп сунеться величезними спіральними пасмами, втопає у гомоні розмов. Галі треба пройти сходами на другий поверх до бібліотеки. З кімнат клубних гурт чунає спів, музика. В розчинені двері виразно чути сухий брязкіт доміно, шахів. Намабуть над столиками засиділись завзяті шахісти. Лунко цоканються на зеленому блискучій більярдні кулі. І від цього різноманітного шуму всю компанію охоплює певний настрій. Ось до неї байдужо вітається Микола. Але Галя замість відповіді, хитає голову кудись у другий бік й рішуче заходить до бібліотеки. Йй навіть дивно, чому вона колись могла його цілувати.

— Підлабузник іде, — тихо шепотить Степанові Шипко, але так, щоб було чути й їй. Він зустрічає їх легким кивком голови. Але хлопці не відповідають. Тоді він похвхується в інший бік, нервово поправляючи комір свого бездоганного сірого костюма. На привітання йому відповідає лише одна Далья. Вона незрозуміло сглядає на нього, намагаючись вгадати в чому річ.

— То ж твій товариш?

— Був колись — байдужо відповідає Степан.

— Вовк йому в лісі товариш, — додає сміючись Шипко. Лев хоче й собі йти до бібліотеки, але самому незручно й він тягне за руку Шипка.

— Ви ж не засиджуйтесь, — застерігає їх Степан, — скоро початок. Він не знав, що, але, здавалось, колишня дружба з Миколою вже ніколи не вернеться. Натомість тепер якесь злісне чуття ворожості. Із кожною хвилиною посилювалось до неймовірних розмірів.

Світло блимає, погасає й знов горить. Публіка посунулась до дверей глибокого проходу. Микола стояв біля великої канапи й заздрісним поглядом проводив Степана, сміхляючись, весело посміхався з Даллю.

Він чарівна посмішка сіяла в його грудях пекучий неспокій. Брало зло за те, що вона була з Степаном, а не з ним. — Хіба в нього менше на неї права? Чим він гірший од нього? — Йому схотілось стати якимось помітним, великим, незвичайним собі чоловіком, хоч ніхто не знає. Хотілось стати відомим, що виділяється з останньої маси, якого не проводять заздрісним і поважним поглядом. Він за всяку ціну поклав собі до душі цю мету. Тоді ставало якось легко й весело, він відчував себе не звичайною, трагічною людиною, що мовчки мириться з будь-яким становищем. Треба рішуче взятись за роботу, щоб громадськість звернула на нього таку захоплюючу заздрісну — увагу.

Тоді в партері світло згасло, Микола трохи заспокоївся. Здавалось він уже зробив крок досягнення цієї мети. Але заграла музика і в голові знову починало роїтись чужі плянів і манливих перспектив. Завіса, похитуючись, якось незв'язано - нудно, повільно розсувалась...

(Далі буде)

МОДЕЛЬНИЙ ЦЕХ

Найтонші металічні часті збито, знято.
 Лежить в цеху попсований кальоризатор.
 Аул Панішукай. Не робить млин. Стоїть Голідер.
 Горби машин нагадують прадавній цвинтар.
 І ось іде замовлення у Красноліт.
 Відлить, кальоризатор цей, відлить.
 Електрика струмує в мідні нерви.
 Прокинувся металъ німий і мертвий.
 Як голос музики,
 Як море в шторм,
 Рокоче й піниться мотор,
 Щоб стрілка цеху перейшла
 за риску норм.
 Під вальці дошка кострубата вже біжить,
 Змітають стружку вихором ножі,
 І вибіга легка, прекрасна, ловка
 обстругана метким ножем шальовка.
 Візьми її.

Рубанком легко протеші
 На дошку цю впаде моделі точна тінь,
 Як падає з вікна рисунок
 На папери стін.
 По міді рук напнулася синя гілка.
 Стежками ліній пробіга стьожкова пилка.
 Побожеволіли станки токарні,
 Замовлення,
 В цеху —
 замовлення ударні.

Точило хугає снігами іскор.
 Над реостатом
 Лезо грому блиска.
 В цеху
 Напружено готуєм форму
 І палець стрілки
 Промінає норму.
 Мов на війні,

Обценьки флянків стулим.
 Війна, війна прогулам.
 Модель родилась із труда.
 Вже сяє голова її
 Ясна,
 пахуча,
 золота.

Модель — про металічні речі думка точна,
 Зформована урочно.
 Модель — про металічні речі радість
 Запалена на верстаті.
 Червону фарбу покладуть на цю модель готову,
 Товариш рейками в ливарний цех модель готову
 На коліщатах одведе.
 Та встане на верстатах знову
 Струнка модель.

ПЕРША ВЕСНА*

I

На Бондаренківському дворіщі вихром закручувався загрозливий клекіт кількох юрби. Вона оточувала велике пожежище, шумувала біля тракторів, підкочу-
ючись до хати, де була канцелярія третьої артілі, і неспокійно гула. Юрбою перекида-
ючи зрадницька чутка, закипала гарячою смолою і враз вибухла з тисячі уст.

— Сарай загорівся од тракторів...

— Бензина ваша! Бензина, — закричала з натовпу Баччина Христя. Одкрила хли-
м захованої, довго стримуваної зненависти, що струмом ударила на все подвір'я.
Натовп хилитнувся й полився до машин, що ніби шість великих жуків рівно стояли
в ряд.

— Бить їх! Корови пропали, — вигукнуло кілька голосів, і за одну мить Христя
пала на тулуб першого трактора.

— Назад! — гримнув Чубук, скидаючи Христю на землю.

— Бий! Не бійся, Христе, не бійся!... Бий! — піднялося ще більшою хвилею.
Христя підвелася. Підхоплена нібито хвилею, вона осатаніло вигукнувши, знову
пала на трактор.

Але Микола Чубук зустрів її усім своїм тілом, і Христя, хилитнувшись, упала.

— Б'ють... Рятуйте! Бийте їх! — підкотився жіночий натовп і загрсжуєчи зупи-
вся перед Чубуком.

— Підходь, кому життя набридло — сказав він, наставляючи кожний м'яз свого
тіла проти натовпу. Жінки сахнулися і трохи відступили назад. Микола Чубук
посмурилий натовп мужиків. Вони стояли мовчки і Микола помітив, що більшість
з них, очевидно, співчувала бабам.

На хвилину встановилася рівновага. Але вона не могла бути стійкою. Це добре
знав Микола Чубук, як і те, що тільки засліплені зненавистю очі, могли зійтися на
якому першому тракторі і не помітили останніх. Але Чубук помилявся. Христя
кинута червонілими очима і дико вигукнувши — кинулася на останній трактор.

— Не дам! — загрожуючи став на трактор Ярема.

— Ти? — визвірилася на нього Одарка Литка.

— Устань! — підскочила Харитина Химочка. — Устань!

— Не твоя ж корова згоріла, — підтримали Харитину ззаду.

— Стягай його, стягай!..

Одарка Литка стрибнула, щоб дістати Ярему за полу, але той ухилився, а вона,
зависши об тверде тіло залізного жука, закричала, мов божевільна, і впала в обійми
своїх однодумців.

— Б'ють! Б'ють уже... — завершала жінки.

Одарка стогнала і вигортала із рота стільки лайки, що її б вистачило на кілька
годин для усієї Багви.

Ярема непорушно стояв на тракторі.

З чоловічого натовпу відломилася висока й тонка постать. Жіночий гурт помітив
і скаржачись, зняв лемент, як тисячний гурт гусей.

— Ти бачиш Явтуше? — Одарка підняла спідницю й показала товсте скривавле стегно.

Явтух зажав руки в кишені короткого піджачка і, охоче пропущений жінкою, підступився до Яреми.

— Хто ти такий? — запитав він, озираючись на бабський гурт.

— Товариш Ярема, був куркульський наймит, а тепер повноправний господар спільного колективного майна і член нашого бойового комсомолу, — одповів стійкий наймит, не хитнувшись на місці.

Натовп замер у чеканні. Явтух відчув себе приниженим, побитим, і щоб не згубити репутації сміливого, він підступив ще ближче до Яреми і витяг із кишені важкі кулаки.

— Твоя згоріла? — кинув він, важко поставивши ногу на трактор.

— Згоріла, — твердо заявив Ярема.

— Ти значить, сам свою корову спалив, — підвів Явтух руку.

— Литка! Я доведу. Сарай підпалив Литка, — одповів не похитнувшись Ярема. Баб'ячий гурт протестуючи заверещав, наче на його кинули вогнем.

Явтух озирнувся назад і вгруз на тракторі другою ногою. Він глянув до канцелярії де в товстому і щільному чоловічому кільці стояли Логвин, Химочка й Нездійманий і вхопив Ярему за петельки.

— Я тобі доведу! ...

Ярема оступився трохи назад, а Явтух миттю одхилив одну руку. Та не встиг підняти її, як над юрбою пролунав рішучий наказ.

— Явтуше, хочеш жити? — крикнув Микола Чубук. — Явтухова рука опустилася додолу і покірно пірнула в кишені.

— Устань із трактора! — Зразу! — Гоп! — скомандував Микола Чубук. — Куркульське сміття, — сказав тихше Чубук.

— Ти не дуже! Я не боюся, — огризнувся Явтух, поволі зсуваючись із трактора. Бабський гурт, протестуючи загав, і мов за командою, разом поліз на решту машин. Першою, як командир, йшла Бачина Христя, за нею несміливо пробивалася Харитина. Її підпихала Одарка Литка.

Ярема одразу помітив їхній намір, бо у Христі в руках майнула довбня, і запитуючи крикнув до Чубука:

— Дозвольте пустити машини? — Чубук заперечливо крутнув великою головою.

— Ні з місця! категорично наказав він. — Ми наступаємо і відступати не будемо.

Ярема зрозумів свою помилку і винувато поглянув убік до канцелярії. Там якраз говорив товариш Логвин, і голос його був сьогодні якийсь особливо рвучий. Явтух упіймав кілька Логвинових слів і стійкіше став на варті.

Бачина Христя війнула жмутом спідниць і довбня брязнула по тракторовому крику. Чотири чоловіки стрибнули на трактори.

Христя одскочила до гурту. Озирнулася і, підтримана від цілого натовпу, знову кинулася з довбнею.

— Ось вам корови! — ударила вдруге по радіаторові. Машина крихко одгукнулася, а Остап Суха - Груша, що на ній стояв, захвилювався і запитуючи глянув до Чубука. Христя урахувала його нерішучість і, збуджена увхальним гудом своїх одноклассників, крикнула:

— Харитинко, бий того третього! Твою ж корову усознали... Бий їх! — загрожуючи підвела довбню. Але цього разу ефект був цілком зворотній. Не встигла довбня упасти на радіатор, як Остап Суха - Груша поворотом перехилився і сіпнув її до себе. Христя згубивши рівновагу, закрилася спідницями, а довбня була тепер у руках Сухої Груші.

Чоловічий гурт, який стояв увесь час мовчки, розняв уста стисненим реготом. Христя почула, прудко схопилася і обернулася до чоловіків. — Обручі вам поспадали! Злякалися! Дурних знайшли, що б вас захищати!

Жінки підтримали Христю і голосно загелкостали. Над гуртом зірвався вереск і вийшов зойк одчаю. Жіночий голос високо здіймався над криком юрби і разом з жалем викидав тисячу безсилим прокльонів.

На шістьох тракторах, одбивши перші атаки, чатували Микола Чубук, Ярема, Остап Суха - Груша, Матвій Сидоренко та двоє інших неможливіків. Вони стояли вище над усією юрбою і, спираючись ногами на туге тіло трактора, готові були захищати

хоч і перед усім світом. Це розумів кожний з них, бо очі їхні, не зважаючи на загрозу юрбу, що обгортала їх з усіх боків, дивилися рівно й сміливо.

Жіночий верескливий голос ляскав з кожною хвилиною сильніше. Він звивався між густого натовпу, прорізався у вуші, як ляскіт тонкої сталі, і примусив усю юрбу схвилюватися.

— Зарізали! Без ножа зарізали жінчину, — біла руками по стегнах Одарка Литка: — Хросько, не вбийайся!.. Рятуйте її, люди добрі! Рятуйте, бо з розуму скочить!.. Не вбийайся, Хросько!.. Будеш трудитися, то нашивеш, — упала Одарка біля крикливої. Це та не зважала на заспокоєння і що дуже просила її Литчина Одарка не побиватися, «Хроська» сильніше верещала.

— Збилася жінчина... Дайте дорогу!.. Нехай вони дивляться, до чого соз призидить.

— Дивіться, що ото робиться, — вигукнула Баччина Христя. — Хіба це порядки? Жінчина на землі валяється, а ви, як ті стовби, поставали, — крикнула вона до чоловіків.

— Та воно й правда, — виступив Омелько Сич. — Жінчина і душу скоро вирве, ми мовчимо. Навіщо ж тоді і власть — обернувся він до Остапа Сухої-Груші. — Робіть щось! Бачите ж як уболіває...

— Авжеж треба — підтримало його кілька голосів.

— Позор такий. За свою корову та ще отака й дяка. Ви ж намовляли людей на шкелтив, — викляв Сич Остапа Сухо-Грушу.

— Мовчіть! — крикнула низенька жіночка. — Винуватий той мовчить, — крутила вона задом. — А не пішла б у колектив, була б з коровою.

Остап Суха-Груша упізнав її і сразу ж повернувся до Матвія Сидоренка:

— Матвію, та це ж твоя жінка?

— Моя, Остапе.

— Так чого ж ти її, як свідомий середняк, не воспитав?

— Хай її могила забере! Стільки сорому з нею натерпівся.

Жіночка ще крутнула товстою спідницею і раптом підскочила до чоловіка.

— Мене могила забере? А ти ж куди? До Вольги Босої?

— Геть, Оришко, бо вдарю!..

Омелько Сич підвів голову і авторитетно заявив:

— Бити жінчин не можна, раз ти за радянську владу.

Жіночий натовп голосно підтримав Сича, і увесь ошкарівся проти Сидоренка. «Хроська», що на хвилюк стихла, завела знову. Баби, посунавши на Сидоренка, не розступилися, і тоді всі побачили, що «Хроська» билася на землі й кричала. Вона рвала на собі одіж, шарпала хустину, патлала волосся, гребла руками сиру землю, била головою й несамовито кричала.

Микола Чубук глянув на неї, і на його великому давно не голеному обличчі лягло глибоке здивовання.

— Підведіть її! — крикнув Чубук.

Але ніхто навіть не зворухнувся з місця. Всі дивилися що виробляла «Хроська», ніхто не мовчав. Микола Чубук надбав поглядом Сидоренкову Оришку і строго сказав:

— Чого вона дурака валяє?.. По натовпу прокотився грім невдоволення.

— Я тебе питаю, Оришко, — чого вона верещить? — Оришка викликаючи хвилювання задом.

— Спитай її! Мабуть виспіває з веселого колективного життя.

— Корова згоріла, — долетіли незадоволені вигуки з чоловічого гурту.

Микола Чубук ніби тільки на це й чекав. Він махом перестрибнув на трактор до Сидоренка.

— Ви бачите, товариші, — запитав він звертаючись до гурту, — як работает кур-хроська симуляція? Як її прізвисько? — спитав він.

— Коза.

— Тож і видно, що коза. Микитина жінка? — запитав Микола Чубук.

— Микитина, — підтвердило кілька неспівних голосів. Тепер більшість зрозуміла, до чого вів партизанський ватажок.

— А в Микити Кози була корова? — відчувачи безумовну перемогу, запитав він твердіше.

— Ніколи... — загуло багато голосів.

Микола Чубук обернувся до жіночого натовпу. «Хроська», почувши, до чого вона йдеться, нараз змовкла. Вона сиділа тепер похнюпивши голову і видимо чекала, що буде далі. Великий гурт заліг під тишею і тепер навіть чути було, що говорив біля канцелярії Григорій Химочка. Голос його рівно розстелася на все подвір'я.

Чубук мовчав якусь мить, наче намагаючись упіймати, про що говорив Григорій Химочка, потім він махнув рішуче рукою і ще ближче підступив до жінок.

— Скажіть мені негайно, хто її навчив? Розкрийте куркульську симуляцію!

Жіночий натовп мовчки посунувся назад. Але Микола Чубук не мав наміру закінчити на цьому.

— Товаришко Коза, — вимовив твердо Чубук. — Устань і, якщо ти сознательна незаможниця, — скажи хто тебе напугив!

«Хроська» покійно підвелася і винувато блимнула на Христю. Микола Чубук одразу зрозумів, хто був за керівника, і, не знижуючи тону, спитав:

— Христя Баччина? — Але «Хроська» хилинулася і нічого не відповіла.

— Говори, бо однаково я свого доб'юся, — наказав Чубук і підійшов до баб'ячого гурту.

— Христя, — несміливо сказала вона.

— А ще хто? — не відступав Микола Чубук.

— А ще Харитина та Одарка.

Чубук трохи помовчав і повернувся на трактор. Злізши, він владно махнув, щоб заспокоїти натовп.

— Чули всі? — звернувся Чубук до присутніх.

Натовп неохоче захитав головами і густо відповів репліками.

А тепер, — кому немає тут діла — гайда додому! А про пожежу ми дізнаємось. Хоч я й без цього знаю, що це робота Онохрія Литки.

— Похоже на те, — несміливо сказав Семен Пола. — Вжеж не з бензини, бо вони либонь ще раніше загорілися.

Натовп заворушився і хутко почав розтавати як дим, коли його схоплює дужий вітер.

Жіночий гурт відокремився і, похиливши голову, посунув за ворота.

Тракторові часові злізлі додолу і Ярема зразу ж кинувся до битого трактора. Він припав до нього, мов до живої істоти, уважно обдивився, обмацав пильно руками і весело сказав:

— Ні трошки не подалося. От машинка!.. погладив він його чорне тіло.

— Ще буде роботи, — багатозначно сказав Чубук: — а ти, Яремо, ізучай мою тактику, бо нам здаваться не личить.

II

Логвин застерезливо зачинив вікно. Це категорично розходилося з елементарними вимогами гігієни, але зараз про це ніхто не думав. Дим виповнював кімнату до стелі, обгортав кожну річ, і люди, що сиділи за столом, виглядали з нього мов із під синьої ширми. Але захід Логвинів гарантував можливість працювати спокійніше та давав певність того, що обговорення й ухвали цього засідання не дійдуть туди, куди їм доходить не слід. На колгоспному подвір'ї, попри надто ранній час, селянського люду було стільки, що зборище це на перше можна було узяти за звичайний сільський ярмарок. Вони тиснулися в невеличкі гуртки, переходили до інших, підходили оглянути місце великого пожежища, виводили кудись коні і навпаки — приво- доили. Лаючись заганяли їх до довгих конюшень, уважно оглядали колишню Бондарен- лістичний лад. Але найбільшою купою вони товпилися біля входу до канцелярії. На- стрій у більшості був похмурий і злий. Тому, навіть зібравшись до купи, вони більше мовчали й не розходилися, на щось пильно очікуючи. Поміж мужиками густо вешталась жінки підбадьорюючи щебетали, примушували їх розкрити убогі склепи селянського мислі.

Біля самісіньких дверей канцелярії три жінки настирливо домагалися, щоб їх пустили до голови артіль. Молодий комсомолец старанно їх просив трохи зачекати, мислячи на те, що в канцелярії якраз відбувається засідання. Але вони не хотіли його й за вухом вести і поводили себе так, ніби віки попередньої історії забитою, віддалого й покірного до огидливості мужика, не торкалися до них в жодній мірі.

— Ну, ви ж розумієте, що там засідання? — благав їх комсомолец.

— Що нам те засідання? Ми не хочемо більше в артіль! Нехай віддадуть нам наше все собі підемо.

— Навряд щоб віддали — застерігав їх комсомолец. — Тепер початок весняної кампанії і ніхто вам нічого не видасть.

— Ми й сами дорогу знаємо — крикнула перша. — Поприймали до артілі Яврейків, вони й нахазяйнували. Тепер умру. От хрест мене вбий — перехрестилася перша — коли не піду в артіль. Якже його бути в ній, коли нічого твого немає.

— І разом усе твоє — перебив комсомолец.

Жінка недобре визвірила на нього очі.

— Дурний ти, дурний тебе й піп хрестив. Яке ж воно твоє, що не твоє? Моє я можу й хотіти діти, а тут забрали конячку.

— Хто ж у вас її брав?

— Ну нехай сама привела — відступила протестантка. — Так забрали — повторила друга, — корову, а назад уже трудніше.

— Так і є — підтвердили дві останні. — Їхня, але не твоя, а я хочу, щоб такі моє діти були. — сказала висока й пристукнула кулаком об двері. — Пусті нас, сопливий, несподівано засміялася висока.

— Каланча — одповів їй комсомолец, і розгніваний украй зачинив за собою двері. Жінки зняли крик. Голосно вигукуючи свою вимогу, вони намагалися витягти до дверей і інших. Але їх мало хто підтримав, над більшістю з присутніх зосереджено стояла мовчанка.

Логвин перевірив бистрим поглядом присутніх.

— Здається всі — сказав він вдоволено. Значить, ми можемо почати засідання партійної групи разом з комсомольцями...

— Моїх п'ять. Активісти — заявив поважно Ярема. — Логвин посмішкою задоволення привітав його повідомлення і продовжив:

— Офіційно у нас сьогодні призначено збори партійної групи, але ми з Григорієм Коробичем вирішили скликати на це засідання і позапартійних колгоспних активістів.

— Справедливо — широко вимовив Петро Нездійминого. Його охоче підтримала Ольга Юхимівна, філософ Данило, сількомнезам Остап Суха - Груша і всі останні. Зайнявши на таку однодумність, Петро Нездійминого улучив хвилинку перерви в партійній попередній інформації і ледь - ледь хвилюючись устав:

— Ми просили вас, товаришу Логвине, щитать нас комуністами без формальностей. Ми взялися за таке діло, як артільне будівництво, так сама ідея за це, а ми, що отут сидимо, і подавно.

Останні слова Петра Нездійминого раптом одяглися у щирі оплески незаможників з колгоспів, посилюючись репліками.

— А тож обидно. Разом готові голови покласти, а форменно і я, і Остап, і Ольга Юхимівна партійні наче, боїмося чого чи що. А ми не боягузи і дорогу собі твердо знаємо. А як ясна наша дорога, то підемо і в партію з ясними очима. Ми вже радилися з колгоспниками. Чого ж нам дивитися?

— По - бойовому — зрешенував Микола Чубук. Раз наступать, так усім фронтом. Навколо столу залунали ще густіші оплески.

Логвин схвильовано вітав заяву, зроблену від Петра Нездійминого і закінчив так:

— У нас у Багві є кілька найневідкладніших завдань. Перше — знайти хай що в Опохри Литку, бо є відомість, що він тут, а раз Литка у Багві, так Литка й підійде робити. Друге — затримати на чім би то не було масовий вихід з колгоспів, що в нашій мірі виник з причини загибелі шістнадцятих корів. Третє — повести дружину до лісу зміцнення артілів, для чого насамперед треба узятися до налагодження внутрішнього життя та провести добру чистку, щоб увесь елемент, який випадково або і навіне потрапив до артілів, виключити негайно.

— Це мені здорово подобається. А то-ж падлюка. Настоящий пошти кугут, а вступив до артілі, так і він тобі ніби рівний. А це правильно — potwierдив Логвину пропозицію Чубук.

— Про шефів нічого немає — сказала Вольга Юхимівна. А я так думаю, що раз на нас таке нещастя, як оцей підпал, так треба порадитися з шефами.

Товариші охоче підтримали Вольжину пропозицію, а Остап Суха-Груша устав і ще додав:

— Просити, щоб до нас приїхав товариш Холод.

Збори одностайно підтримали його пропозицію ухвальними репліками. Тоді з-за столу підвівся товариш Логвин.

Всі стихли — чекали, що він скаже.

— Цієї ночі я розмовляв з товаришем Холодом — почав Логвин. — Розповів йому про все, що трапилося. Нічого не потаїв. Ні пожежі, ні того, що селяни гуртами тікають з артілі. Словом про все.

— Значить він приїде? — блиснула радісно очима Юхимівна.

— Ні, він не приїде, товариші. Товариш Холод, вислухавши такі спитав, приїхати йому до нас чи ні, і я, зваживши на те, що у Холода роботи по зав'язку й без нас, сказав йому, що ми впораємося й самі. Адже впораємося товариші? — звернувся Логвин до незаможників і молоді.

— А впораємося — загули згодою присутні. — Тоді ж з місця устав колишній наймит Ярема і сказав щиро, майже по-дитячому:

— От клянусь вам, товариші, що мої хлопці не можуть здрейфити. І ми будемо працювати до повної перемоги — ледве знайшов він чим закінчити. — Правда, хлопці?

— Цілком згодні. А то ж для чого ми і в комсомол ішли?

Ярема обернувся до Логвина, усміхнувся до нього щирим блиском радісних очей і сів до столу.

Логвин кивнув Яремі, мов привітання, головою і надав слово Химочці.

Григорій Федорович, який увесь час сидів мовчки, підклавши одну руку під підлогу, як і завжди, устав з місця.

— Я, безумовно, цілком згодний з тими чотирма пунктами — заявив Химочка, — що їх тут намітив товариш Логвин і нарівні з усіма буду боротися за їх виконання. Але справа в тому, товариші, що ми не знаємо твердої дисципліни. Візьміть такий приклад. Я категорично наказував Петрові — глянув він до Нездіймноги — з усіх очей пильнувати артільне майно і особливо худобу. А що вийшло? Сарай підпалили. Спалив його, звісно, Литка. Він через когось узнає про все, що робиться не тільки в артілях, а й на засіданнях правління...

— Я думаю, Семен Пола йому розказує — кинув Ярема. Не інакше — potwierдив він.

— Можливо, товаришу Яремо. — Я теж з тобою погоджуюся. Але справа зараз ходить не про це. Нам потрібна залізна дисципліна. Треба підняти все село на ноги і ввіймати Онохрію Литку. Треба надзвичайно пильнувати господарство. Конче треба навчити наших колгоспників поратися біля господарства самих, бо ж до цього часу у нас працює переважно молодь, навіть діти. Ну і останнє, на чому я закінчую — добре пропустити особистий склад артілей. Коли ми попросимо звітти прихованих куркулів та підкуркулів, я певен, що в артілях зовсім зміниться атмосфера, а сидіти отак і чекати, доки цей погріб з порохом вибухне — не годиться. Ми повинні затримати ініціативу в своїх руках, бо зараз один кінець її в нас, а другий у них, хто ото стоїть під дверима із заявами. Ми й сіпаємося. А це нікуди не годиться. Провід має лишатися за нами за всіх умов.

— А відносно шефів? — запитала Юхимівна.

— Треба послати нашого представника доповісти їм про все одверто і просити приїхати на допомогу хоч тих товаришів, що були.

— Може мене? Страх як хочеться побувати на заводі.

— Ні, Яремо, ти у нас тракторист і зривати тебе з роботи не можна — заперечив Химочка. Я думаю, що ми знову пошлемо товариша Чубука. Не заперечуєш, Микола?

— Як же я можу заперечити, коли я уже тиждень мечтаю про це. Секретно, товариші — знизив голос Микола. — У мене є істинні дані, що Федір Литка прощоє на нашому заводі.

— Та не може бути — образою вирвалося кілька голосів. — На нашому заводі? — репетав хтось.

— Факт. Ну я поїду і якщо це факт — я привезу його у Багву. Є відомості, що Федір Литка стріляв у товариша Логвина.

— Федір? — здивовано залунала запитанка.

— Федір. Твердо заявлено, що він. Тільки мені треба перевірку зробити. Я сьогодні ж упораюся з ділами і... в місто.

Логвин запитав чи заперечував хто висунені пропозиції, і коли присутні відповіли швидко згодою, він закрив збори.

На великому подвір'ї стояли гуртами люди, як і раніше, і коли Григорій Химочка чинив двері, щоб вийти до селян, його зустріли недобрим криком.

— Позачинялися. Ухвалюєте там. Голови нам морочите — кричала на високій ноті величка жіночка. Менша тикала Химочці заяву просто в обличчя і вимагала негайно ж повернути їй коня.

— І мені. Требую — вигукнув Явтух.

Григорій Химочка подивився на його якимось особливо пильно і зваживши, що одна з його ж Явтуха доведеться виключити, голосно, щоб усі почули, заявив:

— Президія артілі та каенес постановила...

— А цить лишень, — застерегло одразу кілька селянських голосів, перебивши Химочку.

— Виключити Явтуха із членів артілі, як підкуркульника.

Явтух од несподіванки аж назад поточився. Вимагаючи повернути йому коняку, він думав, що його будуть просити залишитися, і заява Григорія Химочки зовсім спантеличила його.

— Чого ж ви мовчите Явтуше? — запитав Химочка, ледве стримуючись, щоб не сміятися з великого ефекту заяви. — Що, не хочете виходити з артілі?

Явтух мовчав. Гуртки скрізь заворушилися і швидко стали біля Химочки з Явтухом, як товстий мур.

Химочка чекав, чекали і всі присутні.

Явтух відчув це і, бажаючи швидше розв'язати, несміливо спитав:

— А можна щоб остатися?

— Раз ви хотіли, а президія і каенес постановили — беріть вашого коня — спокійно відповів Химочка. — Гвозду ж ото принесли з собою. Ви ж прийшли забирати.

Явтух похнюпо дивився в землю. Гурт зацікавився ще більше і зовсім припинив.

— Так не можна, щоб остатися?

— Ні, товаришу Явтуше. Ми вас не силували. А раз ви хочете працювати окремо — забирайте свого коня — сказав твердо Химочка і пішов до канцелярії.

Явтух зрушив з місця і похило почовгав ногами до конюшні.

Натовп з надзвичайною цікавістю стежив, що зробить Явтух. Явтух розумів це, і ніхто з присутніх не ховався із одвертими репліками.

Дійшовши до конюшні, Явтух гнівно вигукнув:

— Я не хотів зоставатися. Добра тут. Явреїв понабирали, старців. Видайте мені свого Воронька — поліз він до конюшні.

А за хвилину Явтух погордо вів коняку через велике, залюднене подвір'я і кляв павліяння артілі за те, що воно «до чесних людей понабирало явреїв».

Коняка, що звикла бути в гурті, шкапірилася на всі ноги і Явтухові доводилося ймаїжє пхати. Це одразу розважило селянський натовп і повернуло його на веселий лад.

— Поцілуй її, Явтуше, то піде додому — крикнув хтось перший.

Явтух озирнувся і хляснув «Воронька» дубцем. Кінь скрутився під ударом, зацікував і потяг Явтуха назад.

Натовп зареготав сильніше.

Явтух недобре вилаявся і, упіймавши коня за храпи, — владно повернув його до воріт.

— Не піде — кинув той самий голос з гурту, бачивши, що коняка не хотіла скоритися Явтухові.

Тоді Явтух ще сильніше ударив Воронька товстим кінцем дубця і міцно скрутив йому морду ремінним поводом. — Тепер підеш — лаявся Явтух і потяг коня за ворота.

Кінь, що спочатку покірно переступав ногами, вийшовши за ворота, зазирився, загузав, крутячись на задніх ногах і, сильно мотнувши головою, зірвався з гвздекчи і побіг назад у подвір'я.

Натовп ударив могутнім вибухом реготу.

Явтух, почувши його, одкинув свій намір — наздогнати коня і стояв ні в сих, ні в тих.

— А кінь у тебе сознательний — почув Явтух репліку з гурту. Вона боляче вдарила по гострому явтуховому самолюбству, але заперечити щось проти цілого натовпу він не зважувався. Явтух поглядав у їхній бік і стояв, як покинув його кінь, бувши безсилий якийсь розз'язати своє становище.

— А кінь заяву узяв назад? Явтуше, тю - тю. Не чуєш?

Явтух обернувся і ще матюкнувся.

Натовп зареготав з більшою силою.

— Попроси у нього рекомендацію. Явтуше. Тю. Попроси, бо тебе товариш Химочка не прийме — продовжували летіти глузливі репліки.

Явтух не витримав. Він рвучко пішов просто в напрямку до подвір'я з твердою думкою забрати коня. Але дійшовши першого вушака, Явтух нерішуче зупинився і повернув назад. Він боявся, щоб не повторити заноно всієї історії з непокірним конем, і, тікаючи від глузливих реплік, люто лаявся.

Юрба зрозуміла з яких причин Явтух odmовився взяти коня вдруге і загоготала так, що здавалося навколо задвигтіла земля.

БАТАРЕЯ КЛИЧЕ

Над морем синім чорна ніч
У хмарах зорі потопила.
Хоч краба з глибини поклич,
Нехай пошкрябає могилу
Вколисаної тишини

Цих вод,
Що дихають мов гади.
Гей, вітре, де ти?

Пожени,
Вітрилам звислим дай поради,
Бо пластунів юнацький дух
Від берега за бухту кинув.
— Я вас на Тендру заведу
— У цю безмісячну годину.
Так обіцяв солоний вовк,
Ще як розвідка випливала,
Тепер же болісно замовк
Від безпорадності навали...
Заплили в «синіх»

І сиди
Так, щоб усе і всі мовчали.
Зі сну мотора не буди
І чорт його зна, куди причалиш.
Ей, капітане.

Весла ось
Мобілізовані руками,
Нехай зневіряться хтось,
А ти наказуй.

В сірий камінь
Ми заженем баркаса кіль,
Через годину чи коли там.
Та хай нам беріг чинить біль,
А не оця вода невмита.
Хвилює юнь.

Спокійний вовк
Затримує атаку рою.
І тільки черговий замовк
Як біля мачти став горою
Матрос «Аврори»

Та й підняв
Гарматні випали гортані.
Так не регоче в шумі дня
Шостидиймова «тітка Таня».
А він сміється.

Ну й чого?

(У грудях кожному хололо).
— Браточки...

Дру - у - з - зі...
Го - го - го - о - о...

(У тишу голос падав голо).
Нарешті стих.

Поважний тон
І мову тсвцям зрозумілу
Поніс вусатий баритон
Так переконливо і вміло,
Що тільки б слухати її:
«Синки! —

Маневри —

Сили проба,
Хоча й умовні в них бої
Та дехто розбивас лоба.
Я вперто вам наводив жах
І безпорадність тут на водах,
Щоби туман — старий манах
Ішов по хвилі пловучих сходах
Та й затуманював серця,
Розвідувачів із батареї,
Щоб ляк у груди ніби цвяк
Залазив вискрипами реї.
Ну ж зрозумійте, хлопці, це —
Ви іспит на воді тримали,
І ваше бойове лице
Тепер я викінчу авралом.
За півгодини, щоб Фонтан
Баркаса носом ми підрили.
Я посивілий капітан
Ще не підмотую вітрила.
Вже скоро, скоро п'ять годин
Як ми пливем у тиховії.
Мотора, Льоню, заведи
Нехай вам настрій розігріє.
Було не можна,

А тепер

Коли ось - ось на море впаде
Проміння довгих ненажер,
Як буревісник канонади,
Ми рушимо на всіх парах,—
Так наказав начальник бази.
Свої чести у морях
Я ще ні разу не образив.

Пливімо ж, друзі, без нудот,
Щоб сміхом води забриніли,
А кожен люк чи то пакрот
Брав пісню голосом на вила».
Так закінчив старий матрос
Закутаний туману валом,
Що прожектори з дальніх кос
Руками довгими вже рвали.
І від Фонтану враз один
На білу нас піймав долоню.
«За ним баркаса поведи.
Пильнуй за ним, гарячий Льоню.
Диви, по хвилях покотив,
Побільшив світла десь утричі.
Синки, запіснюйте роти.
Розвідку батарея кличе».
Насправді, беріг мов просив,
Шляхи прожектором наводив,
І ми підняли голоси
І пісню кинули на води

По морях могутніх
По морях льодових
Крейсер

«Комінтерн»

Пливе...

Гей ви незабутні
Ночі маневрові
Час ваш у спогадах
Вічно живе.

..... Капітан комсомолец
Кочергар комсомолец...
Вихваляю молодість
І життя нове.

.....
Тепер, як тільки день мине
А ніч загляне ув обличчя
Завзятого мов юнь мене
Огнями батарея кличе.
Туди, за місто, де в землі
Гармати стигнуть у чеканні,
Коли над світом гримне:
«Плі»

Та розпочнеться бій останній.
І я —

Щоб скласти в цій бою
Свою енергію і силу,
За клясу трудову мою,
Що поїть міццю мої жили
Щодня в статуті РСЧАи
Пірною виладнавши нерви
І тільки вечір ніч почав
Іду у тір, як на маневри.
А там у Пуан —
Кар

П'ять куль
Вганяю точно в серце - груди.
Я гордий тим, що я патруль
Комуністичної спурди.

СЕРЕД ЛІТЕРАТОРІВ*

I

На вулиці Свердлова, колишній Катеринославській, що цілих двоє сотень літ з гаком навчила царицю Катерину, Огей спинається, тиче саквояжем у вибій кам'яного фундаменту, запнутого пилякою сірого будинку, притискує його боком і міркує: «Чи далі-рідному, чи сюди — перекурити, — до свого друга поета — професора і спортсмена. Огей пригадує його вірш, який провіщає, що прийде час, коли в гарматах будуть плотяться горобці, а замість закордонних паспортів і різномасної валюти, матимемо силу — людське бажання. Огей згадує, крім поетичних віршів, — авантурні романи, мережено-прекрасні нове, філософські грайливі й легковажні, солодкуваті, як медок — шкіци, наукові есеї, лін вістичні розвідки... Він пригадує його гру на більярді, в теніс, шахи, мір-юючи: чого не вміє і чого не хотів би вміти й знати цей, без кінця енергійний, тридцять в'ятилітній юнак? Огей усміхається, одривається від стіни й, смикнувши непорушні нирі, дивиться на начерканий нетерплячою рукою поета напис: «Коли після 5-го дзвінка тобі не відкриються двері — дзвони хоч цілий день або ні: Даремно, куме, витрачатимеш свої сили!

Ю Н Ю

Огей натискує п'ять разів кінчик білого кілочка і чує із поіржавілої бляшаної скриньки на листи, причепленої на дверях, голос: «Двері відчинено. Будь ласка, заходьте, — заразом у дверях лущить залізний звук.

Огей поволі йде по кам'яних східцях. На горі його зустрічає мовчазна і тиха, як сніг, літня жінка і коротким рухом вказує ліворуч.

У півтемній комірці, за столом, що осів собою майже весь простір, кімнатки, сидів у розхристаній сорочці його приятель і зовсім одягнена, в береті, білява жінка. Перед ними накопичено не миті тарілки з засохлими рештками поживи, перед заржавілих бляшанок, коробочок, примостились і щітка для чобіт, якісь малярські причандали, покритий ламаний хліб і кілька шматків тарані, сиру й ковбаси.

— Хо! Огей! Ти диви! — Гукнув поет — професор. Він схопився на ноги, обернувшись, бачив масні руки і дружньо потряс Огеєві лікті.

— Ти знаєш, якого оце я апарата придбав? — скрикнув поет. Він зручно вхопив тарілку з нарізаною ковбасою, і витягає з-під неї чорну коробочку — Диковина: 6½ дюймів, об'єктив целза 0,5. Він тут же намагався демонструвати якість свого апарату, але його дружина хутко підвелася, вхопила під пахву малярські причандали, потисла Огеєві руку і кинувши в повітря: «Не забудь, — о четвертій, у вегетар'янці» — зникла за дверима.

— Ага, так той, — зиркнувши на Огеїв сак, кинув поет і чомусь подивився на дрюкуну вішалку.

— Іди краще сюди! — вирішив він, ступнувши в одчинені двері невеличкої, але світлої горниці.

* Уривок з роману „Кварцит“

— Розумієш, іду я ото вчора повз аукціону... — почав поет, розтулюючи якогось Огея уважно слухає його пояснення, як він ішов, побачив у вікні апарат, зайшов купив за безцінь, і інші важливі в цій справі справознання.

Поет, розповідаючи, робив знавчі маніпуляції з апаратом, пригвинчуючи до нього статив і раптом скрикнув:

— Ог чорти!.. та це ж зовсім іншого розміру статив!.. Диви! поламаний!... Тут в розгублено почухав потилицю.

Огей кладе на долівку саквояжа і починає роздягатися.

— Нікуди не поспішаєш? — питає він і провадить. — Ти зовсім не знаєш у якій справі я до тебе зайшов Юл... Я ж просто з вокзалу...

— Мо, хочеш сги? — спитав поет, уриваючи приятеля і смикнувши себе за невелике підборіддя. Нараз гукнув: — О! Еврика! У мене лишилася ще зубровка! — Юрвучко переглянув горняцію і за момент повернувся з пузатою пляшечкою жовтої рідини брудненьким бокальчиком.

— Ти, часом не можеш мені сказати, звідки походить слово Харків? — провадив свою думку Огей і бере з рук приятеля драгий шматок ковбаси й недогризок хліба.

— Тільки всю не випий, бо хлопці прийдуть... — поясняв поет, наливаючи зелену речовину в бокальчик.

Огей відставляє бокальчик набік, обсмикує з ковбаси шкуринку, сідає на потворну незграбну низьку канапу й поволі їсть.

— Харків, кажеш? — перепитав Юл, затакаючи коркою пляшечку. Потім став проти Огея, встромив пальці собі поверх вух у волосся й почухав голову.

— Харків. Хи — голосно міркував поет і згодом розвів цілою тирадою:

— Ле ендарне припущення, що це місто пішло од татарополовецького стану, а несь тут довкола був і звався Шрукань, лінгвістично не витримує жодної критики. Вірити цьому було б так само дивно, як те, що назва Харків походить від легендарного Харька, як ласково запевняє не один малюнок з історичного музею імені дивного теософа Сквороди, того музею, яким керують ті ж дослідники, що відкидають це припущення. Далі на вігю нам і історикам лишається перший осадчий на ім'я Карк. Гадаю його прізвище було записане не вірно, бо в українській мові не може бути Карк, а скоріш карко, від карк, він міг бути каркобий, каркоріж, карколом і таке інше. Потім оскільки тоді переписували зрусифіковані чи воеводські писарі — можливо переписували справжні прізвище. Отже його звали не Каркач, а Карко, звідси той горб, де він оселився. А він, здається, вибрав собі погане місце, там, де зараз опера (ніби серце а передчував, що там буде українська опера). Так і прозвали вже пізніші поселенці на Основі, що то — Карків горб, або карків кут... Звідси потім і пішло зіпсоване в московських паперах, замість Карків, — Карків Яр... Звідси потім і пішло зіпсоване само походить й назва ріки Харків. Бо ж Карко, як за історією, напевне ловив карася у тому Харкові, що потім назвали річкою — Карків Яр... Коли ж поглиблювати далі, так ти знаєш, — той ярк протікав у лиман, і озерця, що тепер зникли під браком XIX сторічної цивілізації, мабуть ще звався й той лиман — «Карків» лиман, «Карків ерок». Ти добре тямить, що французи погано володіють руською мовою, як бачили вони. А перший топограф, що складав мапу, напевне був француз. Тож хіба біля важко було переписувати Карків річка і зрозуміти його — річка Карків. Тут або логічно нема нічого дивного. Бо вже й за наших часів деякі дослідники пишуть замість Каркач — Карач. Уявляєш, як було триста років тому?

Юл хвилинку подумав і провадив:

— Недалеко Харкова, оце тільки торік, з'явилась на світ мисливська станція «Звідки». Я морочив собі голову, де залізничні лінгвісти видряпали таку назву. І що я добився свого. Обкружляв навколо тієї пустельної станції місцевість і дізнався, що поблизу невеличкий хутір — звється «З'їдки», тобто рештки, недогризки. А лінгвісти залізничники, складаючи назви, не дуже морочивши собі голову, назвали «Звідки» до того ще й пишачись, що, мовляв, чисто українська назва «Звідки», або «Відкіля». Тут, брате, багато можна було б кумедного розповісти.

Поет наклак собі в люльку тютюну і зачадив.

Огей зручно схилювшись на спинку канапи, мовчазно дивиться на поставу цього ставного, стрункого, дужого, літнього чоловіка, що й хвилинку не гаяв без діла і в

е у світі дивився крізь саркастичні міркування особистої, своєрідної філософської
остоти.

Раптом на столі глухо затурчало, і поет, не відриваючи погляду з розгорнутої сто-
ли, натиснув пальцем графітову мініатюрну качку біля каламаря, а потім, прису-
вши ближче до книжки невеличку чорну рурку промовив:

— «Двері одімкнено. Заходьте».

По тому перевів погляд на дошку і мгукнув закривши книжку.

Десь в коридорах гомоніли люди, стугоніли сходи, а за хвилику, крізь раптом одчи-
ні двері, хата сповнилась невітшим повітрям, конини, шерsti, що ним була так щедра
ушлива вулиця.

До кімнати вдерлося четверо людей, що наймолодший з них мав не більше, як два-
ть років, а найстарший не більш, як тридцять п'ять.

В кімнаті стало гамірно й привітно, а коли новоприбулі поскидали й поклали свої
п'ята на підвіконню, ліжкові, а капелюхи та кепі посіли полиці та стіл, — робочо-
дильний поетів кабінет приборав зовсім ділового вигляду.

Це були ретівники слова Вась, Самко, Юрик й Ливар. Всі вони були белетристи,
скакали себе за експерименталістів у галузі фабульних комбінацій у творчості, а Ливар
звіто до того був і поетом, хоч цю невдачу, для сімйової людини галузь творчости він
покинув у спадщину молодшим, після того, як на його чорних і блискучих смоляних худлах
пало сребрити літами надбань. Вась було тендитне створіння, що трималося на ногах
лики завдяки якійсь надприродній силі. На вустах його смуглявого обличчя завжди
пала благодайна посмішка праведника, а карі очі іскрилися наївністю і вспрошенням.
Його неспівмірні рухи викликали припущення за його юнацтво, коли мабуть він навчився
жити не раніш десяти років віку. Самко, своєю міцною фігурою з ексцентричними
рами — нагадував молодого левеня, і це підкреслювало його суворе мусянкеве обличчя
високим лобом і білявого буйною гривою на голові. Раптовий сміх, хрипкий і не по-
х басистий, так само рвучий, як і еластичний йому тон балачки — зовсім виправд-
ав це. Він мабуть не дуже перевершував літами юного Васю, хоч і намагався повсяк-
римати себе в руках, що ніяк йому не шастило, і трайлива природа брала своє. Юрик
подібний на того шведського місіонера, що їх так полюбовували карикатуристи жур-
ну «УЖ». Його округла голівка з бронзовими волосинками, прилизаними й примаше-
ни, та сухе обличчя з красивим, дужкою, носом, посідланим великими окулярами —
в'язали собою новітнього денді, що часом мінився на місіонера, коли дивитись на цілу його
пихи згорблену, блаженну фігуру в строкатім костюмі, з калашами на ногах. Він говорив
завжди сухо, без інтонацій й піднесення в голосі, однак все це не заваджало писати йому
ліжкові, повні оригінальних ситуацій романи й новели, багаті на фантазію й наукову
судіцію. Ливар — це було кремезне, ніби з чавуну злите ество і кожен його рух була
механіка непохитно з заліза литої машини, що не терпить сторонніх речей довкола і
своя своєї математичної безупинної волі. Його засмагле налите обличчя, майже без-
підної старечої бранки, з чорними завжди підстриженими вусиками й агатами очей було
свідчення внутрішньої певності і розуміння своєї ціни. Але все це не заваджало цій моно-
літній зовнішності людини виплескувати цілі струми дитячого, ніжно верескливого сміху.

Розділяючись всі троє, крім Ливаря, заметались по хаті, ніби шукаючи сидла,
що добре знали, що крім столу та в темному кутку ліжка тут не знайдеш чогось по-
длого, на чому можна було сісти.

— Ну як, чи не посварились Огея з політикою? — веселим тоном запитав Ливар,
згненька ляснувши Огея по коліні, грузно сідаючи поруч нього.

Огей одсовується, витягає з-під Ливаря свою полу піджака, що затис він і ніяково
підтис головою.

— Так от що, хлопці, — промовив Юнк, кинувши погляд на Ливаря й дружньо
смімаючи надійшлого в цей час до нього Самка, — зараз я прочитав Огеєві цілу лекцію
в Харків, — тепер хто хоче — он зубровка, а там у снігах є що й закусити, — давайте
спу до діла. Я гадаю, що за звичаями ваших прашурів запорожців, а моїх гунів,
ти треба все розкумекати, їдьмо спочатку до Краматорської, а потім вже до Миколаєва
чи до Одеси, а не навпаки. Коли хочете, я викладу вам чому це... Поперше...

— Підожди, підожди, — махнув рукою Ливар, і в його очах блиснули вогники пере-
м'яку... — ти нам будеш годину розповідати про свої пляни... Чому ми маємо покуту-
вати, терплячи твою уїдливу балаканину?

— Власне, хіба справа в тім, куди ми поїдемо, — втрутився Самко, — з нами маю іхати Бовкало, адміністратор театру...

— Це який? — кинув Юлк. Він раптом взяв наповнений рідиною бокалик, підніс до носа і, понюхавши, поставив його назад.

— А, це той, що угробив журналу «Звіса» й мало не розігнав театр «Весна», — додав Вась.

— А, тоді к чоргу! — обізвав Юлк. — Знаєте що, голуб'ята, — раптом лагідно додав він: — Ідем на Сиваш... Там зараз, кажуть, такої дичини! Йй бо! — Останнє слова він кричить вже з присінку, куди мотнувся. Коли він хутко з'явився іще раз, дема токої ж незвичайної чистоти, як і бокальчик, ч'ялканками і скибкою сиру, хліба та сухої тарані, — Ливар провів у повітрі рукою й кинув: — Сядь, будь ласка, серйозна справа.

— Нічого, нічого, говори — похапцем відказав Юлк, наливаючи в склянки зуровки.

— Але ж ми обіцяли... — сухо вставив Юрик і одійшов до вікна.

— Я теж гадаю, к чоргу! — рвучко кинув Самко, пообіцявши іхати в турне, не можучи дізнатися назад. Назад раки лаять.

— Тоді, так — промовив Юлк і підніс Ливареві й Огеєві склянки. Його погляд неспокійно скочував між приятелів, спинився на телефонному апараті. Він хутко підійшов до столу і взяв трубку.

— Та подожди! — гукнув Ливар і безнадійно махнув рукою.

— Зараз, зараз! — Ага. Шість — два — сорок дев'ять.

— Товариш Харалік, — крикнув у трубку Юлк, — Доброго здоров'я! Та й от що. Ми з Бовкалом не поїдемо. Це не важко. Причини? — Потім. Зараз не зручно. Ви знаєте... Може хтось інший... А?.. Добре... Красний? Прекрасно. Дякую! На все. Він поклав трубку і захоплено заявив, мечучи очима іскри задоволення:

— Замість Бовкала — Красний... Славний товариш з редакції «Пролетар»... Обличчя жерців слова посилає невизначно запитання, як буває в людей, що так багаторозморожують голову коло складного завдання і яке раптом так просто розв'язалося.

Огей насуплює брови, переводить погляд на телефонний апарат і позіхає. Юлк, зосередившись на Ливарі погляд, почав викладати, хто на його думку з товаришів мав що читати. Він запально доводив, як мала аудиторія сиріяти твір Юрика «Дантова омана». Чому саме, яке це матиме враження.

Ливар підніс на світло склянку, хвилинку аналізував, з якого боку забруднено її та чи матиме це який не активний вплив на організм і певне, переконавшись, що й самий спіртовий розчин, настояний та трави, вплине не краще, — поволі спорожнив її. Потім закректав, поставив склянку на стіл і одним заходом одірвав трохи хліба й сиру.

За хвилинку, доки він заїдав, його обличчя порожніло і врешті стало зовсім малиновим, як стигла ягода. Тоді він пристойно виколупав з зубів застрялу крихту й гукнув до Юрика й Самка, мімікою вказуючи на скляночку.

— І таке ж противне! — кинув до склянки Вась, піднісши її до рота, а вихиливши покривився й додав і — і який чорт вигадав таку отруту! Як не кажіть хлопці, а вино краще, — додав він жуячи сир: Мої, піти по пляшку, — а? запитав він Юрика, що вихиливши свою долю, навіть не моргнув і, замість закуски, запалив цигарку.

— Ні, тоді, годі, хлопці! — насупивши брови заявив Ливар — Я хотів би сказати що всі ці прилюдні виступи, скопом, нічого нікому не дадуть... тільки створюють в голові слухачів шалений вепрегет. Розваги з цього для них і для нас мало, так само й користі... Звісно, громадсько-політичне значіння вони мають... дебо коли вже казати, виховавче, в розумінні натиску до мислення... Але, цього замало. Треба щось іншого туг придумати.

Він замовк, сидом запхав в кишеню свої здоровенні долоні, випростав ноги, що розчяглися на підлозі.

— Дурниці! — кинув Юлк, чиркнув сірника і встромив в спорожнілий бокальчик — Не горить, — констатував він, — Шістьдесят відсотків води — ясно як день! — Він повернувся до Ливаря і провадив свої міркування:

— Ніякої глибини значіння виступи не мають. — Мистецтво і всякий літературний твір — це для людини чи суспільства, коли хочеш, є те саме, що сіро в спеку. Спрага, — випив і все. Не більше... Сиводавні еліни мали більш приємності від Пін-

пара, аніж, далеко пізніш, французи з Вольтера. Принаймні першим захоплювались усі, а не вибрані кола. Отже, коли з наших виступів матимуть приємність притомлені поди, — не однаково, хто виступатиме перед ними чи я, чи акробат. Звісно, акробат матиме більше успіху, бо його вправи усім чисто зрозумілі.

— Ну, брат, ти говориш дурниці, — перебив його мову Юрик. Він здійняв окуляри, сукнув на них і легенько витирав хусткою, провадячи бесіду. — А Джордж Санд, хіба своїми творами не захопила ліберальну думку цілого світу і не спричинилась до роз'ярвлення мурунів?

— Пусте, — відказав Юнк. — Це так само якби ти сказав, що до диктатури пролетаріату у нас спричинився — Богданівський роман «Червона зірка», або Шевченківський «Збазар». Все йде своїм безупинним шляхом і творці тільки використовують ситуації, щоб написати слізливі речі і на цьому заробити собі копійчину. Медок, кажу, і все! — притиском закінчив Юнк. Він сунув ногу між Огеєм і Ливарем на край канапи, підвівся й хутко вимальовував крейдою на дошці якісь математичні формули.

— А чому ти сам написав вірші, пророкуючи в них про гармату для горобців в майбутнім комуністичнім суспільстві? — запитав чуйним тоном Юрик. — Адже вони теж можуть когось запалити до участі в будівництві нового життя, щоб те, про віщо ти маюєш, швидше настало.

— Файф енд сіксти севен, ікс, ту, три, вон, нот експленейби! — бурмотав собі під ніс Юнк, потім стрибнув задом на підлогу, обтрусив пальці і відказав Юрикові:

— Отаке! А чому б мені й не написати те, що уявив собі дурною головою?

— Може, ти й уявив собі дурною головою, — з притиском відказав Юрик, — але об'єктивно, щоб уявити їх, ти був може безвільним акумулятором кращої частини суспільства. Адже, скажім, якийсь генерал Слащов чи поет Бальмонт аж ніяк не могли б того учинити й написати.

— Так тож реакціонери суспільства, — з усмішкою пояснив Юнк. — А я людина чужа від будь-яких клясових чи расових забобонів й упереджень...

— Знаєш, що, Юнк! — рикнув Самко, беручи того за руки. — Ти славний хлопець... Але... чорт візьми... Твоя забавна філософія — дитячі витрибенки.

— О, випив... полагаю краватку..., — зауважив Юнк Самкові, шпортаючись йому в комірець. — А втім, може й справді я кажу дурниці, — тихо додав він.

— Мда, — ніби з просоння замичав Ливар і поклав свою важку, як шмат заліза, руку на коліно Огеєві. Той розплющує очі, кілька разів міцно стискує повіки і витягає гарчину.

Двері в сінях грюкнули й до хати влетів в темному елегантному пальті вже літній чоловік. Він хутко скинув бездоганий, чорного оксамиту капелюх і голена голова залопотала пергаментовою білістю.

— Здорово! — гукнув він, кидajući одяг на спинку ліжка.

— Орест!! скрикнуло разом кілька голосів... А Юнк, почувавши потилицю, запитав:

— Як ти увійшов? Невже ті йолопи не замкнули двері?! Він перевів погляд на Самку й Ливаря.

— Атож, відказав Орест, потираючи руки. — Що, вже випили? От нахаби! — Він підійшов до Огея, взяв у нього з рук все ще не випитий бокал і запитавши чи не буде їй пити, не дуже чекаючи на відповідь, поволеньки цідив речовину.

— Я, товариство, ось у якій справі, — тоном сповненим владности й упевнености сказав він, ткнувши в руки Юнкові порожній бокал: Годі ходити неприкаяними, якимсь диким табунцем. Треба творити свою мистецьку організацію... а то казна що виходить: то в ліс, хто по дрова, а тим часом людиці, спритні на пристосовання, починають впливати на мистецтво і своїм спрощеним розумінням його, скеровують чорт зна на які шляхи. Раз. Подруге: ми маємо силу митців, що не позбулися пороховиння панської спадщини й закоханого аристократизму та селянської психіки сприймання світу. — Як реакція на перше у своїх творах вони пропагують такі тенденції та дивацько салюківські проблеми, що їм місце розповсюдження десь в дикій Кореї чи Туреччині, але не в нашій країні.

— Ти про кого говориш? — Запитав Ливар, розстібаючи комірець. — Що?

— Про всіх! — Одрізвав Орест і почав викладати свою думку.

За його пропозицією організація мала об'єднати всіх митців, що їхнє ідеологічне спрямування в творчості є те саме, що й пролетаріату — перебудова людства...

— Пусте, кинув Ливар... знову нам нав'яжуть Бовкалів за проводирів, або ска-
ламутять Крилик біля нас таке повітря, що й дітей рідних забудем.

— Дурниці, — ріже Орест. — Може хто й захоче щось із цього зробити, але ж ми
хіба маленькі. Суспільство наше пролетарське, зараз потребує такої творчої когорти,
щоб допомогла в його культурній роботі розчистити від вівісого мистецьку ниву...

— Що ж ми маємо зробити? — несміливо запитав Вась.

— Що? — перепитав Орест, і аби вигадати час на відповідь, витирав хусткою очі.

— Ось що. Допомогти спрямувати масу розуміти складні мистецькі формули, як
професор полегше студентів осягти вищі математичні комбінації, як інститут великої
економічної науки допомагає зрозуміти найскладніші варіації розвитку суспільности
й цілого космосу. Далі. Боротися з псевдоперспективними мистецькими течіями. Ру-
хати творчість і теорію, ставити питання «суспільство вперед», підняти його за во-
лосся вище, ніж воно є, роздмухувати безперестанку вогонь до великого майбутнього,
і разом з тим, викривляти його хибі, огріхи, помилки та мистецьки виявляти ті хво-
роби, застерігати від кострубатого дороги і бадьорити самих себе в цій безмежно чудо-
вій і прекрасній місії роботи. Досить?

Орест сковзнув бистрим поглядом по обличчях товаришів, нетерпляче пройшов у
кут, потім підійшов до полиці, оберся на неї спиною і, захватив руки в кишені аналі-
зував свої самому неясні думки й істежив за приятелями, що заглиблись у міркування
про так раптово поставлене питання.

— Ні, це не вийде діло, — сухо промовив Юрик, порушивши тишу. — У нас усі
гарячі, хтось прорветься і вийде чорт зна що. Та ти — ж перший вискочив! —

— Правду. Ну його к чорту! — безапеляційно розважав Юнк. Що значить —
тягти людство за волосся вперед? Хіба без нас нікому його тягти? — І він ляснув Юрика
по спині. — От коли я можу писати, що я захочу, — інше діло.

— Це пусте — проказав Вась. — Хіба ти не видав своєї дивацької книжки про
цукерки?

— Дурний ти, Вась, — пробурчав Юнк. — Якби ти заглибився в її сарказм, так
зрозумів би, що там так і впадає в око, всякій не слабій на голову людині: «Коли таке
щоб виправляти огріхи головотесів, як це ласкаво робив Гоголь, — писати не можна
так давати будьмо базікати про цукерки, як піндар про циркачів... Це найлегше й
цілком аполітично»...

— Гм... гм — муркав Ливар, встроївши погляд у золоте тиснення Брема на по-
лиці. А потім покректавши, як людина, що порушили її спокій після смачного обіду,
зауважив: — Я думаю, далеко краще не втручатися у всілякі чи класові турботи, а загли-
битись у творчі комбінації і стати на герць із світовими майстрами сюжету. Ну його
к бісу, оту всяку ідеологію! Я не ворог диктатурі пролетаріату, а навпаки. Але до-
звольте мені не втручатися в його справи. Я митець і роблю все так, як умію.

— Здорово! — буркає Огей. — Ви що ж, гадаєте, що можна бути техніком чи
малюром на будівництві і робити так так, як твоя душа забажає? Хочете кудись тягти
людство, не розуміючи кудюю тягти його? Диваки!

Огей байдумим поглядом спинається по черзі на кожнім із своїх приятелів, намагаю-
чись збагнути ті тайни, що посіли гарячі хаотичні голови митців.

— Я гадаю — дозволив собі слово Орест, — нам, гордовитим митцям слова, можна до-
зволити собі мислити трошки барвистіше як оточення. Огей, копірсаючись у надто статич-
них річках древнього минулого не терпить, щоб хтось зберігав у собі щось власне, неза-
лежне від суспільства. Зробити тінь матеріальною річчю, це від нас залежить, так
само як з кавказької гори — зробити аеропліана. Все має свій неухильний закон.

— Друзі, — підніс голос Юнк, — ви знаєте індійську казку про одного чоловіка
який хотів здобути собі конячину? Йому сказали — вони плодяться з великих яєць котрі
ростуть на баштані... Той пішов, украв одно таке яйце — тобто кавун і, нісши його,
зачепився за кущ і розбив. «Ой лишечко!»! — скрикнув дивак, забачивши, як із куща
дремнула довговуха сіра тварина, за всіма ознаками малюсенького лошатики... — От
незграба, — впустив коника!... Заєць, дременувши з куща, не чув цього розпачливого
поклику. Можливо він зайржав би...

— Навіщо я навів цей разючий приклад? сам себе поспитав Юнк, засміявшись —
Забув.

Огей зводить на Юнка свої очі і йому свердлить думка: — Яка різниця межі мною ними? Хіба тільки та, що в мене на сході жевріє клясове почуття, якого позбавлені ці люди?

— Сучасне суспільство — підніс, голос Орест — потребує різночких змін у мистецтві. Не можна новину підносити в якійсь старій лахмітині... Ви звернули увагу на Суд, шкільне виховання, спортивну справу і навіть горілку й пиво. Все має бути одягнено в старий дряг, хоч в ньому й багато є нового... Ярличок на півні має бути такого ж кольору й форми, як і колись, чи десь, навіть з загальними обрисами, щоб нагадували якогось салінкіна чи Смирнова... Так вимагає обивательське око, байдужому до змісту напису на м'ячівничку. Ви бачили коли арештованого, що його ведуть повні своєї, цілком заслугою пошани, вартові. Шаблюки геть витягнуті з піхов, аж блищать, а між ними ще якийсь злодійкуватий невдаха, що згодом викрутившись, дивись ще й пробуватиме на світі якийсь корисним ділом. Чому треба оті війняті з піхов шаблюки за малюнками наменитого поліційно-віськового конструкторів 1799 року? Так вимагає психологія апідикого нашого обивателя. — Орест звернувся до Огея. — Не можна, друже, вигадати від кожного чи всіх захолення тим, що ти у своєму серці чи душі почуваш. Ти хочеш будувати світ — будуй. Я не розуміюся на цьому. Не треба псувати дорогої для життя крови.

— Що правда — то ні, — з усмішкою зауважив Ливар — істинно! Огей буває й палкий і захочує назовні спокій. А от скажи мені, будь ласка, чому ти із своїми мертвяками, із трухлявими кістками так панькаєшся, і не хочеш і досі подарувати суспільству новину; що воно ото за дивні кістяки, видобуті торік з-під водогону на майдані? Я чув, що й той бивень мамуговий, якого вам ласкаво піднесли до носа мулярі Держпрому, є всім не мамугова кістка, а ребро якоїсь рибиної «Зотеростеус Асмусі» що існувала тисяч мільйонів років тому, за довійського періоду.

Юрок, прихилившись на м'які поручні канапи, кунає, а Вась, надбавши щось на пліч, схилившись уважно, поїдав очима писані рядки.

Огееві подобаються такі гострі аргументи друзів, і він мовчки сидить, встроївши погляд у підлогу. За це свідчить його спокійне обличчя, трохи зафарблене рум'янцем. Ще іноді, злегенька бринять куточки його губ.

— О! чує, — раптом вигукне Орест простягнувши руки в напрямку брудної шиби. З вулиці злегка долітало легеньке торохтіння піонерського барабана.

— Цим уже не доведеться копірситись в барахлі минулої спадщини. Ось хто буде справжній творець нового життя — а не ми, яким треба дати спокій, хай будемо такі як є.

— Атож! — муркнув Ливар. — Мій девятилітній Марик занадто не по літах фріозна особа і розуміється на таких складних питаннях, що нам за дитинства й не шилося.

— Аджеж — лагідно зауважив Вась. — Коли вони виростуть, так сприймуть оті ярлички та шаблюки з піхов, не як погані пам'яті спадщину гнітючого минулого, а як надбання від нас... До речі, чому не замінить би барабан «потешних» на мелодію дуків флюар чи сурмів?.. Адже там принаймні хоч музика є і це відповідало б міжнародним словам гімну.

— Знаєте, друзі, — тихо говорить Огей, ледве помітно - тремтливим голосом. — Занадто багато легкоскосяних мрій. Вся біда в тому, що ваш творчий і критичний мозок, біду, не мав зовсім марксистської поживи і тому ви, як малі діти, в митикуваннях до сучасне й майбутнє.

— О... О! Огей розсердився! — кинув Юнок і додав... Чудний ти вчений, копаєш лізменний. Хай ми дїтлахи грайливи. Але ж ми веселі. Чому ж ти, поіннятий глибинами майбутнього, завжди набундючений, сумний і не згірш за нас бурмочиш на недосконалість життя? Адже ти творець! Переробляй! А ми будемо записувати.

— Богема! от що! Дійсно богема! — мурчить Огей і підводиться з канапи.

ВАДИМ СОБКО

(тракторобуд)

НОВИЙ ЦЕХ

Груди мої
Сонцем напоєні
Повні промінням
вщерть
Наче вода
бурхливої повені
бігають
граються
Соняшні промені
Хочеться пити їх
Ще і ще.
Під сонцем
планшайба
блискуче кільце,
Блищить як розпечений
Кожен верстат.
Це
новий цех,
Інструментальний цех
Вийшов сьогодні
на старт.
Ми сьогодні
веселі.
Ми сьогодні
горді
Це цех
не чийсь
А наш.
І сонце на груди нам

вішає орден
Й верстати
вистукують марш.
Цей цех
збудували ми.
У хузі
в снігах
у холоді
І вже
над снігами білими
Перемогу грають
Весна
і молодість.
Країна сказала
— Трактор дай.
Ми
Комсомольці
Готові завжди
І ніхто
Слова нашого
не продав
І ніхто не сказав
— Я стомивсь.
— Зажди
І я сьогодні
включаю верстат.
— Ставай
на старт.
Жени до ста.

ВОДОЛАЗИ

(З РОМАНУ «ТУРБІНИ»)

На річному піску лежало дві тіні. Одна вища за другу належала людині в фетровім шоломі і слухняно рухалася за своїм власником. Вона вигиналася, наче акробат, і ритмічно стрибала по нерівній поверхні землі. Коли людина повернулася вбік, тінь швидко відбила трохи розтягнену постать з довгуватим носом і енергійним англійським боріддям. Маленька борідка надавала їй ще більшої енергійності, втикаючись гострим кінцем у повітря.

Коли людина посміхалась, тінь танцювала на жовтій арені і показувала тонкий виріз уст із гострими маленькими зубами. Ця тінь належала Косакові, який тої хвилини розмовляв із Хорошем, що готувався сплутитися в прогалину нового ряжа. Тінь водолаза мала інший вигляд: вона чітко вимальовувала округлі дебелі плечі, плечі не циркового клоуна, що пишається в міщанистих театрах нагуляною, нікчемною красою. Ні! Тінь ясно вирізувала лінію сильних розвинених м'язів, що не мали нічого спільного, проте були далекі від ідеалу мрійних панночок, які кохаються лише в демонстративно товстих біцепсах.

На світлопліні рельєфно відбилася міцна постать Івана: соняшне сяйво давало йому фарб для Хороша. Його очі заискрилися від якогось жарту, що на них був майстер Косак. Вони затремтіли в дрібних хвилях сміху, загойдавшись на ресорах блискучих зіниць. Привітний блиск поплив по обличчю і прикрасив сірі очі зеленим наливом радості.

— Значить, наша голота — вилізе з болота — голосно проказав водолаз у відвертій жарт.

— Вилізе ще й жару дасть на всю ворожу масть.

Вони рушили в напрямі водолазної будки, де Іван мав одягтися разом із своїми товаришами. Старшина вже кликав його і цікава розмова урвалася. Хорош наблизився до робітничої групи. Їхня робота і тут була цікава. Вони порядкували на дні і вивчали кришину дна. Щодня вони одягали свої чудернацькі костюми, загвинчували кулясті шоломи, що боронили голову од випадкових ударів і захищали людей од великого тиснення води. Робота була небезпечна, і Косак віддавав усі свої сили, щоб усунути будь-яку небезпеку.

— Ти гляди мені, щоб хлопці не підкачали, — казав він гідротехнікові, попереджаючи його.

Однак сталося так, як гадав Косак. О, як би хто знав, як розсердився Анатолій Володимирович, коли не виконали його розпорядження!

Тоді вже скінчили рубку ряжа номер два і плавко спустили на воду. Ряж сколисав по дні, погойдався кілька хвилин і почав осідати на дно. Він точно пристав до ряжа нудного першого, що половиною вгруз у берегову землю і квадратом розлігся на поверхні води.

— Товариші, — радо сказав Косак, — ми добре починаємо. Перші чотири ряжі з чотирьох кінців на обох берегах почали наступ на свого Дніпра.

Баптисти — Василь Гринчук і Головань Онисим тоді спускалися з кручі, поверталися із логовин для бетонного та кам'яно-дробарного заводів. Вони вийшли аж на

самий берег і спинилися серед невеликої валки грабарів, що везли сюди каміння та сипали його в ряжі, щоб вони під великою вагою щільно сіли на дно. Вони оглянули навкруги й побачили величну картину осіннього наступу на холодну річку.

— Великий наш бог, — вирвалось у Онисима, що дивився на силует великого остро з якого двома темними зубами виступали два ряжі. Великий наш бог, — повторив Все, що захотів, те й робить. Як сказано в євангелії про Дніпрельстан, так і стало Гринчук зупинився й погодився з ним.

— Правда твоя, брате. Помилялися ми влітку з тобою. Нам треба працювати Дніпрельстані, щоб секта наша процвітала.

Перед ними з'явився темна постать Косака, одягненого в тепле пальто.

Водолазний бот пришвартувався до ряжа і стиха гойдався на воді. На ньому була водолазна будка, де й одягалися підводники, з великими широкими вікнами на всі боки. Крізь блискуче скло, всипане цяточками відбитого на воді проміння, видно було водолазні костюми - скафандри з довгими руками та штаниною, що її можна було тягти на велетня. Поруч, у спеціальній тумбочці, стояла велика водолазна лампа тисячу електричних свічок з вимикачем. На лавах лежала бавовняна тепла білизна різного кольору — зеленого, малинового та сірого — на смак кожного водолаза.

— Пора одягатися, товариші, — звернувся Хорош до своїх коле і покликав з хлопців, щоб вони їм допомогли. Відчинилися дверцята й теслярі враз побачили серед будки. Посередині стояв Іван — легкоплечий та круглогрудий мужчина, вертлявий моторний, дуже молодий на вигляд, (а справді йому було вже тридцять один рік), і стеж як одягають водолазів недосвідчені помічники. Він сам уже одягся в зелену бавовняну білизну і крутився на всі боки, дивуючи декого своєю фескою — легкою малиновою шапочкою. Своім кольором вона відтінила свіжу смагливість молодого енергійного обличчя. Очі грали веселими барвами, перекидаючись блисками сонця й неба. Сірі з легкою домашньою зеленою синяви, мали навкруги зінці тонкі радіальні рисочки, немітні для чужого ока, але цілком реальні. Риси оточили колом темну крапку і над нового виразу очам і всьому обличчю. Вони випромінювали ніжне сяйво, кольором красне своїм синім відблиском, особливо тоді, як Хорош надгав малинову феску голову. Хто знав теорію додаткових кольорів, той не дивувався, почувавши кольорову теплоту від водолаза.

Головань стежив за рухами свого родича — Хороша та інших невідомих і думав, не вже водолази мають звичайне людське тіло, без великих велетенських м'язів, слугуючи без тих фізичних особливостей, що їх він часто бачив по цирках.

— Гей, Іване — гукнув він здивований тим, що в Хороша тонкі руки — а га, що ви як борці сильні та великі, а насправді нічим не відрізняєтесь від нас!

І він почав порівнювати своє тіло з хорошевим. У Хороша — плечі повні, на соком і кров'ю, як у жінки. Вони такі ж круглі і м'які. Водолаз стрункіший, жвавіший за Голованя, але й Онисим не поступився постаттю перед Іваном. Хай він виїде бити навукачки. Головань безперечно наб'є морду цьому пестунові морського міста.

Але Головань переоцінював свої сили: він забув, що в добу індустріалізації тривимірності силу не абсолютно, не кількістю наявних м'язів та їхньою повнотою координовану силу, з'єднану, зливу з іншими. Він забув про найважливіший чинник сили — про нерви.

А Хорош мав велику нервову силу, що, можливо, переважала просту, фізичну.

— Іване, — гукнув Головань, може б ти дозволив мені спуститися, я б пока тобі, що селяни теж не бовдурі, які лякаються того приладу.

— Я згоден пустити тебе, — озвався, не ображаючись, Хорош, — але не руйнуй твоє здоров'я. Ти вилізеш з води глухий, чуєш? — глухий!

Онисим легковажно посміхнувся, потім сказав «брешеш». Хорош лагідно розповів про велике тиснення на вуха й на серце під водою. Головань відмовився від люб'язного запрошення. Згадавши про бога, він фаталістично відвернувся.

Тим часом водолази одяглися. Скафандру натягли на людину і вона пірнала в воду, притуливши руки до боків. Потім на неї надягали мідяну манишку з півпуда вагою хутко за винчували «барашки» — дванадцять гвинтиків, притискуючи мідяні подол до вулканізованої луми.

Водолаз, наче білозелений велетень - примара, ворушив руками і лише феска митилася над круглим колом манишки.

— Рушай, хлопці, — скомандував Хорош, і три водолази вийшли з будки. Тут на ім одягли дві зажелезні калози з олив'яною підшовою, кожна по півпуда. Мідні блищали на них, як самоварні боки, а реміння враз сплутало ногу і в наступну хвилину водолази, дуже схожі на полярних ведмедів, застукотіли по деку.

— Нахилийся, — сказав водолазний старшина кожному з них, навалюючи на плечі сердечники — два великих шматки олива по пуду в кожному, так звані «водолазні рязжі» з мотузом. Внизу мотуз виходив поміж ніг і старшина туго зав'язував підник, пропускаючи його попереду до якоїсь з рук, щоб користуватись «сигнальним мотузом» для зв'язку з берегом.

— Ще яєшні там нема? — кричали з ряжа, жаліючи водолазів, затиснених у міцний пл. уми, канатів та олив'яних вантажів.

— Підставляй рота, нагодую, — відповів дотепний водолаз.

Поки один готувався до спуску, два другі чекали черги, сидючи на лаві. На корму воду спускався залізний трап і зникав у брудній затуманеній воді. Просто виходу відкрити містилася помпа зі шлангами та водолазним манометром, який одночасно вимірював тиснення повітря на глибину, що на ній перебуває водолаз.

Бот похитнувся на хвилях і збільшував вагу на плечах підводників, що дорівнювала ста кілограмам. Хорош разом з іншими приготувався до спуску і вже байдужими поглядами дивився довкола. Не першина йому йти під воду; не про це він думав зараз, бо завжди певний своїх сил.

Він не боявся оглухнути, як це іноді траплялося з молодими підводниками, боявся заблудити в темній непроглядній воді. Він згадував свою молодість, коли виходив з моря, і як він, Гаврика й Лідуню, що залишилися в Кам'яному безлюдному, — це трохи псувало настрої і його мимохіть опановувала задума.

А на деку за працювала помпа і водолазний шолом спустився до першого, закриваючи від присутніх обличчя підводника. Старшина завітавши до того, той стояв на сходах трапу і проказав востаннє:

— Запам'ятай ще раз: сіпнути раз — усе гаразд, сіпнути два рази — погано, чотири рази — підіймай. Оце основне!

Потім він закрутив ілюмінатор. Перший важко ступив по залізних сходах і вода кинула під важкою підшою. Він знав, що йому треба зробити: одбивитися дно та піднятися, як сідатиме ряж. Наче б то й роботи небагато, але це на перший погляд. Шолом почав роздуватися і водолаз почав «травити» — викидати зайве повітря зверху. Шолом засопів, наче паровичок, і нарешті поійнявся водою. Пішли великі бульбашки, завбільшки з футбол і дрібно розсипалися по хвилях.

Довкола нього скупчилися невеликий гурток робітників, що припинивши свою працю на глибину, з першим змахом інженерою руки, знову кинувся в бій із хвилями. Водолази стояли на краю першого ряжу і готувалися лізти у воду. Їх було три.

Гринчук і Головань чули про водолазів, але не бачили і тому зрозуміло, що вони вийшли і з дикунським виразом обличчя поглядали на страховища в чудернацьких костюмах, з широкими плечима, в брезентових штанах, які не мали ні удзків, ні застёжок, ані пояса. Особливо їх вражала форма шолома великої кулі з трьома круглими ілюмінаторами для спостереження. Сонце випадково потрапило в промінь і воно, одбившись на склі міцним снопом світла, вдарило у вічі баптистам.

— Яка сила тут діє — божя чи дияволова? — нашірошено запитав Онисим, вражений одблиском сонця.

— Не знаю. — І Гринчук наблизився до групи робітників.

Тут же розташувалися старшина, лікар та механіки. Поруч стояло приладдя для вимірювання повітря водолазам. Старшина, вийнявши блок-нота, записував час спуску у воду:

— Дванадцять годин і тринадцять хвилин, — сказав голосно він. Через двадцять годин ми їх виймемо. Спускайтесь повільно.

Хорош вайлувато ступив на перший щабель сходів у воду і олив'яна підшова важко кинула у воду. Ноги потягли водолаза вниз і він, ледве тримаючись руками за сходи, повільно спускався. Вода заграла сірими блисками луми і листопадним холодом на тіло водолаза. Ось хвиля підвелася до сердечника, від якого йшов шланг — товста кишка, щоб нагнічувати повітря і товстий крицевий канат. Широчезні плечі ще ви-

сочили над водою, але хвилина — і вони зникли. Під водою видко стало, як роздувалася скафандра і як перший стовб відрегульованого повітря білим вулканом піни виприснувся на поверхню. Наче прообраз якогось марсіянина, або збільшена в тисячу раз голови солітера, голова одна коливалася над водою. Головань підскочив до самого краю, і з виглядом співчувальної людини, заглянув у ілюмінатор другого водолаза. Він майже став на коліна, наче не вірив, що людина знову повернеться на світ.

Тоті хвилини водолаз посміхнувся і кругла посмішка, вирізана колом віконечка, не завжди запам'яталася йому. Цілого обличчя він не бачив. Лише очі, довгий червоний ніс і зігнуту лінію вусатих уст бачив він на віддаленні двох метрів. Головань зігнись жаль людини, що спускалася кудись на дно і наче порушувала божі закони про натуральності людини.

Металічне тім'я пірнуло у воду і понесло в глибину несміливу посмішку чоловіка захованого в сталь і брезентову гуму. Онисим нагнувся над краєм і бачив роздуті повітрям руки і ноги водолаза, що вже починав ними ворухити, шукаючи опори на дні.

— Одійдіть од краю, — гукнув сердито гугнявий суворий старшина. Робітників одійшли і взялися за роботу. Жора Прилуцький вийшов наперед і почав розповідати Косакові, як саме він керуватиме посадкою ряжа. Косак уважно слухав його і щододавав. Все здавалося, наче гаразд.

Ряж методично сідав і його бантини та товсте склепіння зникали повільно під водою. Кілька робітників стояли на краях і виміряли осадку. Вони намагалися побачити, що робиться на самому дні, але темний вир води таємничо крутився довкола ряжа, обмивав його дерев'яний кістяк і гадюкою плазував поміж його ребрами. Прилуцький зігнись шов хуткою ходою на ряж і сам почав стежити за процесом. Він теж бажав вирватися з глибинної темряви хоч клапотів світла, яке одбилося на світлому дні.

Але дно мовчало. Хай гідротехнік знав його профіль, знав скільки кубів та гранітних вийнято звідти. Він згадав навіть число робіт, коли саме, хто і чим робив цю скажену роботу. Жора став на північному краю ряжа і вийняв годинника. Його нерви напружилися вкрай і кілька краплин холодного поту вирвалось на чоло. Він мав причину хвилюватися. Водолази уже п'ятнадцять хвилин повзали по дну, не подавали жодного знаку. Лише три шланги та три сталевих канати лягли мертвими лініями на палубі першого ряжа.

Настала стримана спільна мовчанка, що завжди супроводить кожну хвилину боротьби людини із стихією, часто в сусідстві із смертю.

Косак махнув рукою і валка грабарів посунула на ряж висипати вози каміння. Прикре мовчання розвіялося гуркотом висипаного щебня, але від того не полекшали ні Жорі, ні старшині. Перший застиг, не знаючи що робити, бо за пляном всі три водолази мали сразу ж за тим, як вони, обслідують дно, подати знак — «спускайте ряж». Але насправді сталося трошки інакше.

Перший водолаз, що дістався західного краю, не міг довго боротися з напором течії, смикнув мотузку і си налізував: можна спускати. Третій, що був на нижньому краю ряжа, теж подав подібного сигналу. Майнула думка: все гаразд, і Жора, не довго думаючи, гукнув на валку грабарів:

— Швидше сюди! Більше людей, більше каміння. Висипайте і вертайте знову!

Головань і Гринчук протиснулися поміж кінцями і з охотою почали перекидати вози каміння з хлюпанням сипалось в чорне провалля кільканадцять колодязів ряжа номер два.

На тридцять два метри можна було розгорнутись. Кілька тисяч пудів треба висипати одного вантажу, щоб змусити ряж припасти кам'яною вагою до гранітового дна.

Жора занепокоївся. Що могло статись з другим водолазом? Чому він не подає жодного знаку? І звиклими очима молодий технік вп'явся в мотузку, що з'єднував третього водолаза з берегом. Він лежав не порушено. Тільки течія ворухила ним, як кінцем обіграного мотузка. Може він потрапив під ряж і ця величезна вага, величезний вантаж в тисяч сто п'ятдесят кубометрів граніту, дерева й заліза раптом зачепить якийсь краєм за людину і несподівано роздушить, як комара.

Жора побіг на східній край, де мав працювати водолаз.

Він припав до води і гострими очима спробував розсікти глибинну товщу води, але даремно. Дніпро блискотів і одбивав небесну сіризу. А дно, наче зелений туман, пливало

ством темряви і вічного мороку. Прилуцький раптом наскочив на Голованя і, недовго думавши, наказав йому :

— Ідіть на той бік і стежте ! Можливо подолає там. Якщо ви помітите сіру тінь— негайно кличте мене.

Головань прожогом кинувся на західній край і шукальними очима застиг на поверхні води. Не березі тимчасом не всі поділяли тривогу Прилуцького.

А брила великого ряжу висіла над глибиною певною погрозою. Вона сантиметр за сантиметром посувала вниз і, як невідомий дикуський бог, розвертала водяні хащі. Головань, за звичкою, ментально згадав Христа і з тихою молитвою — «врятуй нас боже», «врятуй нас боже» — зупинився над краєм.

Прилуцький мав комічний вигляд. Він засунув інженерського кашкета на самі очі і довгий задерикуватий ніс по-мишачому повертався на всі боки.

— Ви не бачили його? — гукав він на Голованя, перекикуючи гуркіт висипаного піску.

— Ні, — відповів в молитовному настрої Онисим.

Ряж невагомно осідав. Зупинити його на можна було. Сантиметри робилися меншими і вже невеличка частина ряжу виглядала з води. Якщо людина там — навряд чи виступить вона з-під темних пазурів водяної смерті.

— Виймай нас, — сіпнули два водолази свої мотузи. Механік, що обслуговував пристроєний глянув на годинника та манометра і, побачивши, що вони одпрацювали владений час в воді (лишилося лише три хвилини виймати), наказав робітникам виймати їх. Канат поплазував сам.

Переляканий Головань увесь час не зводив очей від води і ось, коли лишилося ще три хвилини можливої праці під водою, баптист помітив поміж дном і краєм води якусь сіру пляму. Вона, наче амеба, випускала із себе псевдоніжки. Пляма, нагадувала лантух, повзала то туди, то сюди. Очевидно, вона поспішала щось зробити. Але людина робила кілька рухів то в той бік, то в другий і намагалася врятувати собі життя.

— Це він, він, — радісно прокричав Онисим.

— Хай мине його чаша сія, — подумав він собі і підвівся на ліктях, щоб прожогом показати Жору.

Безумовно, він зробив би це. Та мабуть він поклався на божу волю, або побажав продовжити молитовний настрій — він прогавив три надзвичайно цінні для врятування хвилини. Безперечно, Онисим був фаталістом.

Головань іще раз глянув на дно і без сумніву раптом підвівся над краєм і стрибнув великим кроком на внутрішню перекладину ряжа. Не будь він релігійна людина з такими вайлуватими рухами, напевно б його нога потрапила на бентину. Але людина в стані рятувального екстазу, що надто хутко змінила становище свого тіла з лежачого в нерухоме, не змогла дострибнути і Головань з криком жаху провалився у вогкий шийний колодязь.

Грабарі, не знаючи зворотного боку його стрибка, кинулись на допомогу баптистові, не знаючи, що подолає лежить під настирливою неспинимою вагою ряжа.

За мить вони витягли його з води і Онисим виліз на декову поверхню ряжа з блакитними осяяними очима. Щоправда, він тремтів, як мокра курка, взявши холодну ванну. Вона лилася з його кишень, а волосся й борода переплуталися вогкими косичками. Кашкет бідолашного баптиста впав у колодязь і вода притиснула його крізь ребра і повила на якусь глибину. Головань надзвичайно зрадів, що його врятували і в божественному екстазі упав на коліна. Знявши догори руки, і ледве стримуючи подих, вдячним голосом простогнав :

— Дякую тобі, боже, що ти врятував мене !

Грабарі ремствуючи одійшли од дивака. Онисим же, простоявши ще кілька хвилин, раптом підвівся і тихенькими кроками поплазував за сорок кроків до Жори.

Таким чином він втратив іще дві хвилини. А ряж опускався й опускався. Уже два водолази скидали свій одяг і робітники роз винчували скафандри. Уже й старшина почав зупинятися і багати по деку то гукаючи на Косяка, то запитуючи Прилуцького — чи не забуdiv, бува, другий водолаз той, що посміхався, коли ліз у воду.

Нарешті, Головань доліз до Прилуцького і захекано, ще не розвіявши власного жаху, коротенько сповістив, що він бачив сіру пляму на західньому боці.

— Чого ж ти не сказав зразу, йолопе, — скрикнув переляканий гідротехнік.
— Я молився, щоб...

— Ти молився, йолопе безрогий, — і молодий Прилуцький вилаявся, не зважаючи на свою обіцянку батькові й матері ніколи не ображати релігійних людей.

Тоді Жора побіг на край і вже ясно вгледів, як людина розтяглася на дні та хуткими рухами збаламучує навколо себе воду. Жажне уявлення народилось у голові Прилуцького.

— Йому ноги придало, — подумав він і дав свистка тривоги. Водолази знонадягли костюми, хутко поспустилися на дно.

Але й Косак, і Прилуцький, і всі присутні бачили, що ряж номер два уже майже зривнявся, № 1 і що лінія штиря, яка підвінює усі ряжі під один рівень, уже випросталася і мала остаточно замістити.

— Людину ряжем роздавило, — почали гукати стривожені робітники.
— Лікаря кличте сюди.

— Якого там лікаря, коли його роздавило, як слизняка. Це ж хмарочос! Не вилікує після тиснення шости тисяч кубометрів каміння й заліза!

На березі зчинилася велика тривога. Почалася біготня, шамотня. Всенькі очі залякли на спокійній поверхні ряжа № 2, що раптом осівши, зрівнявся першим, але підвівся західнім краєм напівметра чи що.

Косак теж перелякався не абияк. Загибель людини, безумовно, сталася в наслідок якоїсь необережності. Ряж не спускав західнього краю і косо визирав із під води.

— Людина загинула! Її роздушило!

— То лише шолом та маніжка, товсті металічні речі затримують ряжа і не дають йому осісти. Але загрузять камінням і шолом лусне.

Вигуки творили хоробливий настрій. Гурти грабарів бігали по стежках ряжа — дошках, що їх проклали для коней, і спускали вниз канати, гадаючи, що подолаз, коли він ще живий, вхопиться й вони його піднімуть.

— Хоч менше народу налаз, бо під вашими ногами загине людина, — геть із ряжа прове дно і хай вічно над ним лежить важелезна труна ряжа.

Тим часом два водолази, що кинулися на допомогу, ходили по дну і баламутили воду пухирями, що зривалися з шолому через золотник. Минали тяжкі хвилини незнання. Що вони там робили — було невідомо.

На березі всі стояли з відкритими головами. Навіть Косак та Прилуцький поскидали свої кашкети і, стоячи на деці, нервово стежили за кожним тремтячим рухом трьох водолазів; двох, що вели до перших двох водолазів і одного, що зненацька закрутився, коли Хорош потрапив у небезпечний стан.

Найбільше тривожив третій оцей заспіралений мотуз. І хай сталевий канат і шланги лишилися цілі, ніхто не гадав, що він живий.

Лише Гринчук та Головань з молитовним виразом стояли обличчям до сходу і мовчазно молилися на сіру хмарину, яка повзла над обрієм, обіцяючи дрібний та нудний дощ. Ніхто не звернув на них уваги.

Про сьогоднішню смерть свідчила західня сторона ряжа, що підносилася над водомоском нахилом.

Раптом забулькотіла вода і два водолази дали два одноманітні си нали підійматися. В ту же хвилину смок перестав нагнічувати повітря і стрілка манометра поповзла назад.

Поважний і суворий старшина притих. Всі наче знали, що наступної хвилини щось трапиться.

І нарешті, в притамованому мовчанні замаячили дві маківки металічних скафандрів а за ними й третя. Першим вийшов якийсь водолаз, але ніхто не міг сказати — хто це бо водолази, як близнята. Один — точна копія другого. Товариші моментально кинулися розвинчувати водолазний шолом, знімати важкі олив'яні калоші і виймати людину з роздутого повітрям гумового лантуха. Зняли мідяну маніжку і раптом з костюма вискочив той самий водолаз, що посміхався Голованеві.

— О о о о! — здивовано протяг Косак, підходячи до водолаза й оглядаючи його усіх боків.

— Ви ще живі? —

Це був третій водолаз, живий і сміливий Хорош.

Йому було важко стояти і він упав на руки Косака, який підхопив його, з тривогою тежачи за набряклими вогкими очима, що готувалися вискочити із орбіт, наче вони звикли до земного тиснення. Через хвилину із рота і носа вихлинула кров. Він жалібно посміхнувся і дві сльозинки вискотилися із очей.

Хорош не міг сказати жодного слова. Він важко дихав, наче перебіг за один раз кілька кілометрів без зупинки. Руки безсило звисли, як жмутки знівечених м'яснів.

Косак полегшено зідхнув. До Хороша підскочив доктор і почав оглядати його. Чорний водолаз через хвилину підвів голову і, коли кров спинилась, прошепотів:

— Чий то кашкет, візьміть, я його вийняв з ребра.

І він показав на своїх товаришів, що із пихою піднісли мокрого кашкета і показали цьому народові.

— Мій,— радісно закричав Онисим і, дякуючи, вхопив із рук водолаза власну річ. Поволі Хорош опанував себе і нарешті спробував сісти. Це йому вдалося. Гурток обітників обступив його.

— Нема моря без води, а війни без крові,— промовив він, коли доктор дозволив йому підвестись.

— Що сталося?— запитали усі хором.

Але Хорош зміг розповісти хвилин через п'ять, коли доктор остаточно впевнився, що організм без шкоди пережив кілька небезпечних хвилин під водою. Хорош розповів ось що:

— Добре, що моє серце міцне! Я думав, що воно лусне од напруги. Уявіть, мій костюм оздуло, наче повітряну кулю. Ре улювати повітря взагалі легко, але я посковзнувся і мане ледве не викинуло вгору. Я майже одурів. Я гадав, що швидко закінчу свою працю. Але не так сталося, як гадалось. Не гаючи часу, я оглянув місце посадки і в останню хвилину помітив якийсь клапоть чогось темного. Це зацікавило мене!

Важко спускаючи по дну і вгрузаючи в намул, я попрямував туди. Але рухатися в глибини—це не те, що бігати по землі. Вода стиснула мене з усіх боків і перешкоджала рухити мою справу. Темрява зменшувала ефект моєї роботи. Що більше я наближався, то предмет виростав і на мій подив, то була величезна брила незірваної скелі. Я мав надію підняти її руками й викинути з прогалини для ряжа. Але, на горе, я провалився і яму прогалини і почав кидатися з боку вбік. Сперше я розгубився, бо яма була величезна і без допомоги своїх товаришів я б не вирвався. Але посковзнувся й знову впав. Потім, лежачи на спині, помітив, як настирливо ряж спускається на мене, щоб через кілька хвилин розчавити моє мізерне тіло. Та власне кажучи, я не бачив як саме спускався ряж. В зеленій напівтемряві і відсутності правильної перспективи та того рельєфу, що ми бачимо на землі, мої очі бачили інакше, ніж тут на поверхні.

Зламане проміння закругляло дно і підносило його вгору з усіма речами. Кілька секунд я пролежав на дні спокійно, простягнувши руку за мотузком, так добре спінував, що він зачепився за нижній край ряжа і, наче накручений, за щось зачепився.

Я міг розгубитися, але стримався. Олив'яні підшви допомогли мені підвестися і голова, як би вона не була тяжка, все-таки важила менш, аніж мої ноги. Я мав одну надію: гадав, що без мого сигналу товариші не будуть завантажувати ряжа, але сталося навпаки. Потім, коли я вже почав вилазити із прогалини, мої очі натрапили на нову плувучу річ. Вона плавно спустилася на мої плечі і, вхопивши її, я пізнав чийсь кашкет. Чорний кашкет з блискучим дашком, що, як це не дивно, заблискотів переді мною, нагадав мені про яскраве сонця, і я страшенно захотів жити. Блискучий дашок надав мені багато сил. І хай вже задихався од тиснення води, хай кожний рух рукою приносив мені невимовних мук, оздуюючи жили і розриваючи дрібні прожилки капілярів, я все-таки захотів врятуватись.

О, як я тоді проклинав всі ряжі на світі і зокрема товариша Жору, який не подумавши, спустив ряж № 2!

Іван Хорош спинився і перевів дух. Він стомився і спокійно з байдужим виразом виснаженої людини показав усім руку.

Всі стривожено скрикнули. Рука, заголена до ліктя, вкрилася синьо-жовтими пошвирами, як колись у Михея. Але, на щастя, вони вже зникали і шкіра ставала звичайною м'якою.

— Ось вона—страдалиця за голоту! Бачите ці підземні озера крові. То тиснення розірвало жили і вона застигла тепер, давши мені диявольських мук.

Іван Хорош байдужо поклав її на місце, немов якусь мертву річ, і підвів догори блискучі радісні очі. Вони палали свідомістю перемоги.

— От, уявіть, любі товариші, не встиг я видертись, як ряж легенько стукнув мене по голові. Шолом загудів, як велетенський дзвін, і своїм гулом чимало перелякав мене. Ви знаєте, у воді згук інший, ніж на землі. Я впав на коліна і вже чекав, що від моїх кісток лишиється біле борошно. Східній кінець ряжа уже зачепив землю і потряс гучним водяним гулом.

Тоді я, переборюючи себе і тримаючись одного пляну, поповз до скелі в трьох метрах ліворуч від мене. Я висунув голову й руки і залишився так, аж поки мене не врятували. Не будь підводної скелі, мене б уже не було! Добре, що її не помітили раніше і що не сповзав по слизькому нахилу. Оце і все, мої любі товариші. Тепер дайте закурити!

Хорош твердо підвівся на ногах і зробив кілька кроків. Але доктор запропонував йому йти до лікарні і лягти в ліжко.

Так закінчився нещасний випадок, що його спричинила молитва тьмяного баптиста Онисима Голованя. Знай це Косак, він вигнав би його і заборонив би з'являтися на території Дніпрельстану, бо Головань, безумовно, встиг би спустити канат і допомогти водонасамові видертись із проклятої прогалини.

Лише Прилуцький Жора знав про це, та не сказав жодного слова, бажаючи допомогти фінансовому добробуту батькової секти.

Іван сперся на руку старшини і попрямував відпочивати в гуртожитку.

— А вам не страшно працювати на дні?

— Мене не злякаєш! Є добре прислів'я — не лякай шуки морем, бідного горіла а ССРР війною! Отак і я!

Багатьох вразила нервова сила і витримка водолаза Хороша. Мало чути про людей з такою вдачею і з таким запасом нервової сили, як на Дніпрельстані.